

1997/3

374

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XXV. ÉVFOLYAM

Teknővájó

Fűzfák

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XXV. ÉVFOLYAM

TARTALOM

Ember és táj. Köszöntjük a XXV. Honismereti Akadémiát

	„Cserebogár, sárga cserebogár...” – tűnődés biológiai honismeretünkről (Dr. Császmadia György)	3
	Alakuló tájban változó kultúra (Viga Gyula)	7
ÉVFORDULÓK	Kétszázhetven éve született Zöld Péter (Szöcs János)	11
	Brassai Sámuel pályázata 1848-ból (Ortutay András)	17
	Százéves a Gazdaszövetség (Kozma Huba István)	18
EMLÉKHELYEK	Szent László győri kultusza (Grábics Frigyes)	21
	A legkeletibb Szent László-szentély nyomában (Jáki Sándor Teodóz)	24
SORSKÉRDÉSEK	Épített környezetünk védelme Nyugat-Dunántúlon (Winkler Gábor)	27
	A Mosonmagyaróvári Széchenyi Népfőiskola ökológiai munkája (Dr. Tinaffy László)	33
TERMÉS	Vizeink szabályozásának hatása az ember és a táj kapcsolatára (Dóka Klára)	35
	Vita és egyetértés a Tisza szabályozása kérdésében (Fejér László)	41
	A rábaközi árvízvédelem múltjából (Pájer Imre)	45
	Az ember és a Fertő-tó kapcsolata (Kücsán József)	51
	A közösség jelképei a mai Győr-Moson-Sopron megye pecsétjein a XVIII. szd-ban (Néma Sándor)	57
	A korondi határpápostságról (István Lajos)	61
EMLÉKEZZÜNK	Sobor hősi halottja (Nagy Imre)	66
HAGYOMÁNY	Hagyománya Pannonhalma-Sokoróalja-i borvidék (Balogh Mihály)	68
	Khin Antal és a vizahalászat (Selmeczi Kovács Attila)	73
	A táj megjelenítése Szigetköz népdalaiban (Barsi Ernő)	77
	A Velencei-tó néprajza (Lukács László)	81
	Az ember és a táj kapcsolata a földrajzi nevekben (Dr. Unti Mária)	82
	Börtetés. Gyermekjátékok Győr-Moson-Sopron megyéből (Dr. Göcsei Imre) ..	85
	Kisalföldi kézművesek a legjobbak között (Baross Éva)	87
KRÓNIKA	A „Szülőföldünk” Győr-Moson-Sopron Honismereti Egyesület (Jászberényi Ferencné)	88
	Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia hatodszor (Farágó József)	93
	A bükk dr. Lénárt János Országos Környezet- és Természetvédelmi hegyitábor (Dr. Szecskó Károly)	95
	Emléktáblát kapott Milassib Miklós püspök (Dr. Mándics Mihály)	96
	Jubileumi ünnepség Királyhelmeceken (Góg Imre)	97
	A 75 esztendő Szamosújvári Sándor 45 esztendő szakköre (Halász Péter) ..	98
	A 70 esztendő Rácz Sándor köszöntése (Hajdú Mihály)	100
	In memoriam dr. Gyenge Imre (Szerdahelyi Pál)	102
	Búcsú Süle Sándortól (Tungli Gyula)	103

Kisalföldi honismereti kiadványok, 1996. (<i>Tuba László</i>).....	105
Honismeret az erdélyi magyar sajtóban (<i>Sebestyén Kálmán</i>).....	107
A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve (<i>Szabó Ferenc</i>).....	110
Fazekas Mihály: Én így láttam (<i>Szabó László</i>).....	112
Korszakos iskolatörténetel Győr-Moson-Sopron megyéből és Burgenlandból (<i>Dr. Krisztián Béla</i>).....	113
Dévaványa üzenete (<i>Kováts Dániel</i>).....	114
Vasas Samu: Népi jelvilág Kalotaszegen (<i>Silling István</i>).....	114
HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA.....	116

Az első borítón a győri Városháza (*Burián György felvétele*), a hátsón szigetközi táj (*Dr. Alexay Zoltán felvétele*) látható.

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI

ANDRÁSFALVY BERTALAN
BARTHA ÉVA
BENCZE GÉZA
CSORBA CSABA

HAVASSY PÉTER
KANYAR JÓZSEF
KOVÁTS DÁNIEL
SELMECZI KOVÁCS ATTILA
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN

Szerkeszti: HALÁSZ PÉTER

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Alexay Zoltán dr. fotóművész, Győr – Balogh Mihály polgármester, Győr – Baross Éva igazgató, Bartók Béla Művelődési Otthon, Győr – Barsi Ernő dr. ny. főiskolai tanár, Győr – Bécsy László fotóművész, Budapest – Burián György, a Xantus Múzeum munkatársa, Győr – Csizmazia György dr., a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola docense, Szeged – Dóka Klára levéltáros, MOL, Budapest – Faragó József, a Folklor Archívum tud. főmunkatársa, Kolozsvár – Fejér László igazgató, Vízügyi Múzeum, Levéltár és Könyvgyűjtemény, Budapest – Góg Imre, a Körös-Vidéki Vízügyi Igazgatóság ny. munkatársa, Gyula – Gócsi Imre dr. a Zrínyi Ilona Gimnázium ny. tanára, Győr – Grábics Frigyes, a Hűtőipari Vállalat ny. munkatársa, Győr – Hajdú Mihály dr. docens, ELTE, Budapest – Halász Péter tud. főmunkatárs, MMI, Budapest – Horváth József fotóművész, Kolozsvár – István Lajos helytörténész, Korond – Jáki Sándor Teodóz, a Czuczor Gergely Bencés Gimnázium ny. tanára, Győr – Jászberényi Ferencné ny. könyvtáros, Győr – Kováts Dániel ny. főiskolai tanár, Szeged – Kozma Huba muzeológus, Kiskunmajsa – Krisztián Béla dr. adjunktus, JPTE, Pécs – Kücsán József muzeo-

lógus, Sopron – Lukács László dr. néprajzi osztályvezető, Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár – Mándics Mihály dr., az ÁMK ny. igazgatója, Csávoly – Nagy Imre ny. pedagógus, Vág – Nagy István, fényképész, Győr – Néma Sándor főlevéltáros, Győr – Ortutay András, ny. levéltárigazgató, Esztergom – Pájer Imre, a Csukás Zoltán Mg. Szakközépiskola tanára, Csorna – Sebestyén Kálmán dr. történész, Postamúzeum, Budapest – Selmeczi Kovács Attila főigazgatóhelyettes, Néprajzi Múzeum, Budapest – Silling István levéltáros, Zombor – Szabó Ferenc ny. levéltárigazgató, Gyula – Szabó László tudományos titkár, Damjanich Múzeum, Szolnok – Szecskó Károly dr. ny. levéltáros, Eger – Szerdahelyi Pál ny. esperes, Szombathely – Szőcs János muzeológus, Csíkszereda – Timaffy László dr. ny. középiskolai tanár, Győr – Tuba László igazgató, Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár, Győr – Tungli Gyula dr., ny. főiskolai docens, Pápa – Unti Mária dr. docens, Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskola, docense, Győr – Viga Gyula dr. igazgatóhelyettes, Herman Ottó Múzeum, Miskolc – Winkler Gábor tanszékvezető egyetemi tanár, Sopron

ISSN 0324-7627 Szerkesztőség: Budapest I., Corvin tér 8. II. 405. Postacím: Bp. 1251 Pf. 101. Tel.: 201-3766. Kiadja a Honismereti Szövetség. Készült a CERBERUS Kft. nyomdájában (1066 Bp., Lovag u. 14. Tel./fax: 131-3042). Felelős vezető: Schmidt Gábor. Terjeszti a Magyar Posta RT. és alternatív terjesztők. Példányonkénti ára: 98 Ft. Évi előfizetési díja 540 Ft. Előfizethető postautalványon (1900 Budapest, Orczy tér 1.), valamint a következő pénzforgalmi jelzőszámra: Postabank és Takarékpénztár 11991102 – 02102799 INDEX-25387. Megjelenik a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

„Cserebogár, sárga cserebogár....”

– tünődés biológiai honismeretünkről

A szülőföldi kistáj, a honi Természet ismerete, tisztelete, szeretete-szerelme és féltése – ennek bennünk élő örömteli érzése és kisugárzása gyermekeinkbe, tanítványainkba, s bennük való továbbmunkálása – ez a biológiai honismeret lényege.

Biológusként mindig vallottam, sohasem tagadtam: *barangolni jó*. Ilyen szemmel jártam a tengerek és az óceán partjait, az Alpok és Kárpátok ösvényeit, az ázsiai pusztákat. A múltat őrző természeti értékeket kerestem meg, nem csupán térben, hanem időben is utazgatva. Olykor-olykor elkalandoztam a művelődéstörténet labirintusaiban is, s ha lehetett, égi ösvényeken barangoltam. Hála néhai egyetemi tanítómesteremnek Kolosváry Gábor akadémikusnak, ki a fosszilis korallok és tiszai mohaállatok és kaszáspókok révén megtanított gondolkodni „biológiául” és nevelt *ökológiai patriotizmusra*.

Vele vallhattam, s állítottam fiatalabb korban, ki tud a Földön az örök természeti csodákról, s arról mi szépséges? Más senki, csak a vándor. De akárhol jártam, mindig és mindenhol a honi táj hívó szava zsongott a fülemben, s a Földközi tenger hullámverése sem nyomta el a tiszai habok halk zenéjét. S a Svájci gleccserek közt is a Zempléni erdőkön túli Bodrogrköz selyemfűvével takaróztam álmomban. Emlékszem gyerekkorom elalvás előtti álomrajzain tünődve, sohasem a feledés csöppjeit ízlelgettem, hanem az örökre rabul ejtő emlékek nektárját.

„Ámulni még, ameddig még lehet,
amíg a szíved jó ütemre dobban,
megőrizni a tágul szemet,
mellyel csodálkoztál gyerekkorodban.
Elálmélni még megszokottakon...”

(Áprily Lajos)

Magunk s tanítványaink számára idézem a költőt, aki a klasszikus görög gondolatot szépséges formában szóltatta meg. Ő maga, hetvenévesen, homályosuló szemmel, de fiatal szívvel csodálta a változó évszakokat, odakünt a Visegrád melletti völgyben. Mert mi is tudjuk, a honi táj és a honi természet szeretőinek a legdrágább és kifogyhatatlan öröm, amit az örök és visszatérő tavaszokban, s az élet kiteljesedésében megfigyelhetünk. „Ámulni még...”, megőrizni a gyermekszem, a gyerekfül világát. Amikor még minden színes volt, s az évek nem szürkítették el látását. Ami sokszor törvényszerű, mint a Szatymazi temető-domb égigérő fájánál, hová az ötvenes évek közepén a halászsas vitte tépni zsákmányát. Ott a Fehér-tó partján, tényleg égigérő volt a gyerekszemnek, s ma már látom milyen kicsiny, alig emelkedik ki a többi közül, de tudom s értem a pszichológiáját, emberformáló s megtartó szerepét, a tájhoz láncolását: Ilyen fája mindenkinek lehet, s remélem volt is, s fontos, hogy felnőtt korban tudni kell megvallani, vállalni és élni vele. Mikor tanítványaink közt vagyunk, ott kint a természetben, mindig másképp, minden gyereknek máshogyan, de varázsoljuk oda az égigérő fák álomrajzát... Mindig másképpen, soha sem sematikusan, kétszer sem egyformán.

Bizony ez nem könnyű, hány természetvédelmi őrt ismerek, aki ledarálja az ismert szöveget, százszor ugyanazt. Megértem őket is, s a magam kortársaitól kérdezem, az ötven évesnél idősebbektől, jut-e idejük s főként kedvük újra és újra, megkeresni azt a minden tavaszon kibújó virágot, s meglesni a fészkelő pacsirtát? Sokszor – tudom – bizony nincs! Nem engedi furcsa világunk. Kiszolgáltatottak vagyunk és sok a keserűség. A riadt polgár ma elkopott a haza szolgálatában. Sokan mondják manapság – „nem érzem jól magam”. Beteg a társadalom, s a gyermekek a társadalom tükre. Napjaink hatásos záporoznak tévéből,

családból, utcáról, mindenhonnan – „minden érték csúcsa az anyagi ellátottság”. S hiába mondjuk mi, hogy az igazi értékek ingyen kaphatók – értik-e?, érzik-e? mit is szeretnének adni, s miért? Tény, hogy nevelő munkánkat ma sokminden gáncsolja... S közben eltelnek a legfogékonyabb gyerekek, s amikor ráébrednek az igazságra, addig esetleg elrontják már életünket. Hiszen nem szükségtelen az anyagi eszköz – de csak eszköz! S aki belefeledkezik, az igazi értékeket elveszti addigra. Sajnos hamis értékrendet programoznak napjaink hatásai gyerekeinkbe. Leszoknak az élő természettel való találkozásról, a vele való beszélgetésről. Leszoknak az olvasásról, s a könyvek segítő karjairól. Kik és hol értik a Kincskereső Kisködmön cinegekirályának szívdobogását, vagy az aranylóló Forsytia virágának tanúságtételét... A napi politika, amely erősen hat a magyar társadalomra, ma másfelé tart, nem magától, de furcsa segítséggel a *leggyerekelenebb időszakban vergődik*. Fucska világot élünk, mert kiszolgáltatottak vagyunk: a pénznek, a piacnak, a nemzetközi konkvisztátoroknak. De most kell harcolnunk, magunkért, a nemzetért, gyermekeinkért, s ebben nem is kicsit segít a honi természet patriotizmusa. Igaz, a nemzeti radikalizmus, finomabban szólva nem divat, bár nem is tiltott, mint a pártállami időkben. Csak ma „Európában” illik gondolkozni és nevelni, az internet támogatással és technikai imádatával. S ki törődik a széthordott, elszántott kühalmokkal, kidobott ősök csontjaival, a pókbangós kicsiny rétfolt beszámításával, az őskertjeink botrányos állapotával? Botrány egy-két szegedi temető állapota, ott az iskolák közelében, lakótelepek szomszédságában. Teljes feledés, közöny, de az internetet minden iskolába bekapcsoljuk, kiépítjük...

Pedig a nemzeti radikalizmus helyett a honi táj, a szülőhelyi természet radikalizmusát kell(ene) erősíteni minden eszközzel. Egy ilyen hazaszeretnek nincs nacionalista mellékíze, hiszen nem politikai vagy államhatárokhoz kötött, hanem lakóhelyem fáihoz, temetőkertjeihez, faluszéli tocsogók bibicifókáihoz, kistájunk szivárványaihoz. Természetvizsgáló- és nevelőként úgy tapasztalom, hogy a biológiai honismeret tudatának elültetéséért a család mellett pedagógusaink tehetnek sokmindent. Ebben szeretne sok más kiadvány mellett segíteni nekik. „A biológia tanítása” című módszertani szaklapunk is. Merjük a mi biológiai honismeretünket, megtartó örömmünket továbbítani a következő nemzedékeknek. Konrad Lorenz pedagógiai elve szerint „Legfontosabb feladatunk gyerekeinket a természetbe visszavezetni. Aki képes erre, aki e tekintetben jó nevelő, az bizisten több lelket ment meg, mint egy jó plébános”. S sokan vagyunk a piros nyelvű pulikutyás társaságtól (Magyar Környezeti Nevelési Egyesület) az Erdei Iskolák hálózatáig, sok zöld szív dobogása hat gyerekeinkre, de mégis... százezrek maradnak ki ebből az ökológiai hazaszereteti nevelésből.

A biológiai honismeret megszerzése természetesen oktatási-iskolai feladat is (NAT), de úgy érzem még nagyobb mértékben iskolán kívüli területek nevelési feladánya. Hány órát látogattam iskoláinkban, hol az éppen tanított természeti lények semmi, de semmi érzelmét érzést nem indukáltak, csak feldolgoztattak és pár hét után nyom nélkül elfelejtődnek. Ezzel nem azt állítom, hogy az iskolai programoknak erre a nevelésre nincs lehetőségük, sőt köteleességük, csak... Ezért fontos a pedagógusképző intézményeknél ezzel is törődnünk! A didaktikai feladatok mellett az érzelmi, élő élmények, s kalandok nyújtása is fontos feladatunk s erre iskolán kívüli térben, sokszor időben van lehetőségünk. Kirándulások, nyári cserkész táborozások, erdei iskolák, múzeumi rendhagyó biológia foglalkozások, könyvtárak és állatkertek, fűvészkertek stb. helyszínein. Persze a tanár személyisége a legfontosabb! A lorenzi „bevésődés”, a szülőföldi természeti élmények, a vadmadarakkal, gyíkokkal, vadrigókval való találkozás, az évszakok tájdzsirei, éppen egyedfejlődésünk fogékony korszakában alapját jelenti későbbi biológiai hontudatunknak. Amire lehet emlékezni, újra fölkeresni, a változást észlelni és érteni. A falusi, városzéli biotópok színe, illata és muzsikája visszafordíthatatlanul ható tanulási folyamat a gyerekkorban, s egy életre szólóan meghatározó. Ahány ember annyi példa – jó is, csúnyább is.

Petőfi verseinek ihletettsége ma munkálkodásunk nélkül már érthetetlen, akár a tanárjelöltek számára is. „Cserebogár, sárga cserebogár”, érzelmi kötődése mai fiataloknak érthetetlen. Tanítványaim sorolják Antimalon solsticialis (ez a latin neve a sárga cserebogárnak), de a természetben nem ismernek rá, közömbös számukra, nem dajkadal említése már...

Arra is vigyáznunk kell, hogy egy-egy honi kistájunk lassan, vagy éppen gyorsan elveszti sajátos jellegét. Elvész harmonikus természeti arculata s akkor mi a különbség a szülőföldjék között. Klónozott tájak közt élni nem lehet öröm.

Amikor meggondolatlanul építkezünk (pl. Füzérkomlóson a faluszél legszebb kilátását a Füzéri várra egy modern gázfogadó állomással zárták le!) kis biotópokat semmisítünk meg. Ne felejtjük el: a szülőföldi táj nemcsak egy darab biotóp, hanem pszichotop is! S ha az emlék-szövedékek szépsége üressé válik a párnarajz – amiket nehéz perceinkben, akár meszsze a szülői háztól felidézhetnénk – elmosódik, akkor otthontalanná válunk, az érzés minden gyötrelmével.

Igaz talán, bár vitatható, hogy nem a szülőföld, hanem a megszületett ember az élet főszereplője. Vitatkozás helyett ismerjük el, hogy az ember létében, jellemében, erkölcsében benne van a szülőföld karaktere. Ezért is szeretjük szülőföldünket úgy, mint önmagunkat. Biológiai önmagunkat, lelki önmagunkat. Az embernek kb 60.000 génje van s ebből 59.400 állati gén; mindössze 600, csak nekünk, Homo Sapiensnek van meg. 99%-ban a csilló, az amöboid és ostoros mozgás, a perisztaltika, a halak kopolyúívei s a többi, soktízszernyi állati szerkezet és működés, viselkedés bennünk van. Mennyire törődünk és gondozunk kellene ősi, eredendő kapcsolatunkat. Figyelve ezekre a természeti génekre és hatásokra, s nem fetisizálva a csak 1%-os emberit. Gyökereink a természetben vannak, önmagunkban van. Persze ami az öntudat számára áthatolhatatlan határon túlmutat, az csábító homály. Öntudatunkba zárt világtalanok vagyunk, s szeretnénk eggyé válni az ősi másvilággal, amely végre önmagunktól elragad, s ezt bizony szerelemnek nevezzük. Ez alig különbözik az ember-ember közötti szerelemtől.

Hát ilyen érzés az igazi biológiai hontudat, az ember és a honi táj között végbemenő afféle lélekvandorlás; a szerelmes ember énje áthelyeződik a szeretett fába, vadmadárba, tájba. Ilyenkor képes legyőzni az ember egocentrikus érzéseit, s így lesz a hajdani tojásgyűjtőből lelkes természetvédő. E rendkívüli, de szerencsére mindennapos művelethez az energiát a származás pogány genetikai matériája adja – az evolúciós álmok tulajdonságai.

Viktor András „Kicsi, kedves vörösbögy” című írásában (Magyar Családi Kalendárium, 1987. 168. old.) három kiskamasz fiú bokor előtti beszélgetését „leste” el... „Ha én madár lehetnék, akkor vörösbögy szeretnék lenni” sóhajtja az egyik, számomra ez a szerelmes biológiai hontudat egyik legszivárványosabb példája. Amit a klasszikus pszichoanalízis mondana; az ember – lényegét tekintve – magas szinten organizált állat. Vörösbögy vagy vidra (gyerekkorom Lutra élményei kapcsán) – bármelyik igaz!

Az ember motivációi ősi, állati ösztönökből erednek. Az egyedfejlődés során – tanulás útján – módosulhatnak, későbbiekben az elsődleges hajtóerőktől függetlenednek, de harmonikus működésükhöz elengedhetetlen az elsődleges hajtóerők tudatos ismerete. Az elsődleges hajtóerők a Természetben tapasztalhatók, erre építettek őseink, ebből éltek, együtt éltek ezekkel.

Vásárhelyi Tamás írja, hogy nagyszerű dolgok történnek az emberrel, ha biológus. (Liget, 1990. 1. sz. 14. old.) Nyírbátori falukutató diákok nyári táborában beszélgetett a templomi zsindegyház faanyagáról, a tetőn növő mohákról, arról, hogy a karzat festett mintáinak élményanyaga a környező lápok élményanyagából származott, s a molnárfecskék színe a lisztesmolnárak kötényével hogyan kapcsolatos. Esmecsere ősi mélységek fölött: természet-ember, egyedülálló kultúra-táj, nyírségi kistáj! Így is lehet gyerekeket vezetni.

Olvasom Réthy Zsigmond: Gerendás tájtörténete és élővilága című dolgozatát (BMMK, 1996. 29-47. old.), e Békés-Csanádi löszhát kis falujában az ember és a természet evolúciós kapcsolatáról. Benne példázódik a tudós kutató összefonódása az ökológia tudományával és a honismereti biológiai pszichológiájával. Törődünk kell nekünk természetvizsgálóknak, hogy a kis települések lakói, gyerekei is megismerhessék szülőföldjük természeti értékeit, hagyományait, tudományos dolgozatokból is. Megyei múzeumi szervezeteinknek ebben nagy szerepe lehetne.

Gyerekeink Amerika élőlényeit jobban ismerik már, de hogy iskolájuk udvarán milyen fák élnek arról fogalmuk sincs. Hát ez is biológiai honismereti nevelés? Juhász Nagy Pál sokszor figyelmeztetett bennünket, hogy hiába erős mag az ökológiai kutatás, ha túlzottan „csak belülggyé” válik. Nem elég a kutatás, föltárás, azt közkinccsé is kell tennünk. Most offenzívában van e téren a hazai fősoktatás, Nemzeti Parkjaink és az Oktatóközpontok, Erdei Iskolák lelkes szakemberei segítségével.

Elnézem Kunkovác László fényképeit, ő számomra a biológiai honismeret egyik nagy dokumentátora. Nem véletlen, hogy a fővárosban lepergetett esztendő után újra a szeretett

tájakon találta meg a harmóniát, a zegzugos holtágakkal teli Körös-vidéken. Igaz, hogy egy technomorf környezet is válhat gyermekkorban pszichotopunkká, de fölnöve a bennünk rejtetten élő érzelmi természeti világ kapcsolathánya miatt, helyünket nem találó hontalanná válhatunk. S ez a biológiai hontalanság önpusztító és erősen környezet- és természetpusztító társadalmakat eredményez. Nem vagyok technika-ellenes, de unokáimnál tapasztalom, hogy a videó és Tv jóvoltából a pandamackókról, kókuszpálmákról, varacsos disznóról sokkal többet tudnak, mint a tiszta-parti őstölgyekről, a fehértói gulipánokról, vagy a dorozsmai tarka sáfrányról. Tudom ez az én hibám is, ezért próbálok minél több honi kis természetfilmet életre bábáskodni (Tavaszi puszták, szikések; Fortisszimó; Kardoskút ősszel; Vadvizország, ma; Tiszai haloványok; Tisza.), ahol honi szépségeinket láthatják, majd élőben kereshetik föl. Napjaink távturizmusos korszakában, a tősgyökeres magyar kistájak és helyi kultúrákat szétromboló hatások ellen nem védekeznünk kell... hanem támadnunk! Kézenfogni gyermekeinket, vezetni tanítványainkat és nem csupán tanulmányi, kutatási eredményeket adjunk nekik, hanem élményeket is. Őrizzük meg kistájaink biológiai sokszínűségét, s nem csak ott künn a pusztán hegyek-völgyek erdeiben, de itt bent a gyermeki lélek rejtekein is.

Ha most azt kérnék, foglaljam össze mindazt, amit a biológiai honismeret szerepéről írtam, azt mondom; nem teszem. Tegye ezt az Olvasó, gondoljon arra, mit jelentett neki gyermekkorában egy barkával feszülő fűz, egy tücsökmuzsikás rét, egy madárfióka pirosan tátogó torka; s a fölnőttként való találkozás velük, s másokkal a csigadomb avarján, záporos tópart szivárványa alatt. Aki ezt érzi és érti, úgyis teszi a dolgát, nem kötelességtudatból csak, de magáért a cselekvés örömeért, a jövő generációért. S néhányan mondhatják, igen ám, ez mind igaz, de valószínűleg sohasem lesz úgy, hogy minden egyes ember éppen úgy ismerje a természetet, mint egy „hivatásos” biológus. Nem is kell - a szülőtáj, a biológiai honismeretünk iránti ragaszkodásunk nemcsak azon múlik, hogy milyen alaposak szakmai ismereteink, hanem hogyan tudjuk bontani azt a téglafalat, amit korunk emelt az ember és a Természet közé. S ezt ezerféleképpen lehet... A szívnek és a léleknek van olyan természetes érzete és élménye ami erre képesít minket, szerelem a Természettel, amely egy embert egy teljes életen át hűségben és örömben tarthat. Engem, Téged, Minket és unokáinkat is...

Dr. Csizmazia György

Táplizó halász a Szigetközben (Alexay Zoltán felvétele)

Alakuló tájban változó kultúra

Bohumil Hrabal, a cseh széppróza nemrég elhunyt mestere, A városka ahol megállt az idő című könyvében¹ kitűnő kulturális ökológiai megfigyelést ír le. Bemutatja a kisváros régi szép kastélyát, a hozzá vezető utat, a látogató számára kibomló látványt, a kertet, majd így folytatja: „Hajdanán domonkosok éltek itt, szenvedélyük s egyben küldetésük, a tudományok űzése mellett, a botanikus kert volt. De amikor II. József alatt ütött a kolostor utolsó órája, a domonkosokat szélnek eresztették, a kolostor elnéptelenedett, a kert elárvult. Először azok a növények, virágok pusztultak el, amelyek nem tudtak megenni az emberi kéz gondoskodása nélkül, és csakis azok a virágok és bokrok éltek tovább, amelyek képesek voltak az alkalmazkodásra. Csak néhány fajta bírta ki, ám ezek nemcsak abban az elhagyatott kertben maradtak meg, hanem ahogyan a szél fújta, széthordta termésüket, magjaikat a kerítésen túlra, szét a környéken, úgyhogy még most, kétszáz évvel a kolostor felszámolása után is furcsa virágok, bokrok nőnek a környéken, azoknak a növényeknek a leszármazottai, melyeknek magjai átjutottak a kerítésen és hozzáidomultak a vidékhez. Egyáltalán, a mi vidékünkön valahogy szokás volt alkalmazkodni és aztán beolvadni a más, az új időbe. Mária Terézia idején német földműveseket telepítettek be ide, egész majorságokat és falvakat, de ahogy telt-múlt az idő, ezek a németek nemcsak hogy alkalmazkodtak, de végül egybe is olvadtak a földdel, a nyelvvel, akár azok a virágok a botanikus kertből, így aztán már nyoma sincs németeknek a mi vidékünkön, csak a német nevek maradtak meg, melyeknek viselői csehül beszélnek és éreznek”.

Hrabal gondolatainak több ágát is érdemes és tanulságos lenne itt kibontani az asszimiláció és a kulturális adaptáció szépen megfogalmazott részletétől az alkalmazkodás, a kulturális ökológiának – táj és ember korrelációja mellett – társadalmi aspektusát is felmutató, jószerével Steward, H. Julius gondolatait tükröző² megállapításáig, vagy a szerzetesrendek természetetalakító tevékenységéig. Jelen írásban azonban csak egyetlen mozzanatát kívánom kiemelni a nagy cseh író gondolatainak: az ember tájatalakító tevékenységét, s a változó tájban alakuló kultúra kérdéskörét.

A természeti környezethez való alkalmazkodás nem jelenti egyszerűen az ember idomulását, sokkal inkább szimbiózisát az őt körülvevő környezettel. Annak megítélése, hogy ebben melyik „oldal” szerepe a domináns, valójában kutatói alkat, habitus kérdése is, s nem csupán a tudományos megítélés változásának tükröződése. A környezet megváltoztatandó és változtatható részét az európai civilizáció igen lassan, szakaszosan formálja át: a mezőgazdálkodás kontinentális kiterjedését biztosító erdőirtások az antikvitástól egészen a XIX. századig tartanak. Az erdő mellett a víz, az áradások visszaszorítása a másik lehetőség a művelhető földterület kiterjesztésére. A Kárpát-medence területén nagyon egyértelmű kapcsolat mutatható ki az erdőirtások és az azok következtében elodázhatatlan vízrendezés között.³ Mindezek azonban nagy, társadalmi kötelékben végezhető munkák, s ha a korai földművesek erdőirtásai után sokáig irtványokon zajlik is a gazdálkodás, az európai feudalizmus egyértelműen megszervezi a természet meghódításának folyamatát. Jó esetben kedvezményeket ad a jobbágnak az irtvány hasznosítására.⁴

A felső-magyarországi folyók vízrendezésének korai, XVII-XVIII. századi megoldási kísérletei ellenére a Duna- és a Tisza-völgy termőre fordítását valójában csak a polgárosodás folyamata oldja meg. Ez egyaránt fakadt a mezőgazdaság újjászervezésének, a kultúrtáj kiterjesztésének igényéből és a reformgondolatok – részleges – megvalósulásának feltételrendszeréből: a polgárosodásnak kiterjedt vidékeken a feltétele s következménye a vízrendezés. Hatására, a társadalmi és gazdasági folyamatokat is gerjesztő jobbágyfelszabadítással együtt, átalakul a paraszti társadalom is, nemcsak a termelés struktúrája. Az extenzív gazdálkodás fokozatos felszámolását az ártéri legelők és vízjárta területek kultúrtájja formálása sieteti. A paraszti társadalom legalsó rétegének ugyanakkor a nagy tájatalakító munkák adnak – több generáción át – munkát, kenyeret (kubikosok, vasútépítők, majd vasutasok

¹ Európa Kiadó 1996. 163-164. old.

² Steward, H.J.: Theory of Cultural Change. The Methodology of Multilinear Evolution. Illionis, 1955.

³ Frisnyák Sándor: Történeti földrajz. Budapest, 1990.

⁴ Viga Gyula: Tájformáló társadalom. Megjegyzések a kultúra ökológiájához. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve Miskolc 1996. 271-283. old.

stb). Vagyis a természeti táj átalakításának az egész paraszti társadalmat és kultúrát átforgató hatása volt: ezek egy része közvetlenül, másik része közvetve hatott vissza a műveltség állapotára.⁵

A nagy átalakító munkák mögött azonban, s ez a műveltség története szempontjából csöppet sem elhanyagolható, napi küzdelem zajlik a táj, a település, az egyén természeti környezetének formálásában, a termesztés és tenyésztés különböző ágazataiban, amelyek mind azt célozzák, hogy „elvigyék” az emberi tevékenység sikerét, eredményességét a természeti feltételek határáig, vagy – ha lehetséges – azon is túl. A gazdaságtörténet és a néprajz ennek igen sok mozzanatát számontartja, bár talán nem mindig értékeli azokat a természeti adottságok, illetve a táj átalakításának mozzanataként, jóllehet a tájan értelmezett „környezetbe” mindez beletartozik.

Hogy Hrabal példájából, a kolostorkert virágaiból induljunk ki, a régi növénykultúrák nyomát vidékeinken is generációkon át őrzi olykor a táj. A parlag szőlők a borvidékek, illetve egykori borvidékek régi kultúrájának árulkodó nyomai, csakúgy, mint az elfajzott régi gyümölcsfák a folyók árterétől Miskolc város „hegyéig”, az Avasig, melynek lankái – a panell lakótelep felépítéséig – gazdag gyümölcsösöket ápoltak. A különleges, új virágok, dísznövények csakúgy kézen-közön terjedtek népünkél, mint a jobb hozammal, akár rövidebb tenyészidővel kecsegtető haszonnövények magjai és palántái.

A gondozatlan ártéri gyümölcsösökből és magoncokból oltogató parasztemberek neveltek fel értékes fákat. Az új eszközök, eljárások, technikák, új fajta kultúrnövények és használatok egy-egy vidéken, településen való megjelenése mögött rendre fellelhetők a paraszti társadalom „vállalkozói” alkatú, kísérletező figurái, akiknek próbálkozásai sikereiktől vagy kudarcaiktól függően nyernek vagy nem nyernek befogadást szűkebb közösségükben. Hasonlóan a közösség megkülönböztetett egyénei azok, akik az átlagosnál jobban ismerik a gyógynövényeket, a természeti jelenségek és törvények egészét, s akiknek ennek megfelelő közvetítő szerep jut a természetben ugyancsak járatos közösség és a természet között.

A haszonállatok fajtaváltása nem csupán a legeltetés és takarmányozás lehetőségeinek átalakulását, ha úgy tetszik: a táj átalakítását tükrözte, hanem a tenyésztői igények és célok módosulását is, s az új fajták, olykor állatfajok meghonosítása mögött gyakran ugyancsak vállalkozó kedvű emberek állnak. E „kísérletező” kedvű egyéneknek mind az állattartás, mind a növénytermesztés terén fontos szerep jutott, s tevékenységük igen gyakran az adott táji keretekhez való újabb fajta „alkalmazkodást”, a lehetőségek kiterjesztését is jelentette.

Az újvilág kultúrnövényeinek gyors elterjedése mögött a – korábban kisebb jelentőségű – homokterületek birtokbavétel, intenzívebb hasznosítása is kitapintható. Különösen szemléletes a dohány gyors elterjedése: a gazdasági szakirodalom Európa szerze a gabonatermő területek helyén szorgalmazta a sokkal nagyobb haszonnal kecsegtető kapásnövények ültetését a XVIII-XIX. században.⁶

A vízrendezés önmagában nem mindenütt oldja meg a termőterület hasznosítását. Ahol a kiszáradt talajt felkapja a szél, ott növénykultúrákkal kell megkötni, vagy le kell „varrni”, a homokbuckákat hosszúszerű szalmával, de legalább rendszeresen elegyengetni a kifejező nevű hegyhúzóval. A korábban vízjárta Nyírség néhány generáció alatt futóhomok-területté válik, amit aztán az akác szelidít, de valódi gazdasági hasznát a homoki gyümölcskultúra és a dohány jelenti. A szék ellen folyamatosan harcolni kell, s a jobb minőségű termőterületek híján fokozatosan birtokba kell venni a gyengébb, vagy kifejezetten gyenge földeket is. Mindez az ember folyamatos küzdelme a természettel. A legelőket legalább évente tisztítani kell: a vakondtúrásokat el kell egyengetni, a szűrés gyomokat ki kell szűrkedni, húzni. Az itatóhelyet tisztítani kell, a kisebb-nagyobb vízjárások, vízfolyások útját, medrét igazítani és kordában tartani. A nemesebb kerti növények fajtatisztaságáért távol kell tartani a gyengébb fajtákat, hogy azok ne porozódhassanak össze.

A természet gyorsan visszaveszi a tőle elhódított területeket, ha azok hasznosítása nem rendszeres vagy nem célszerű. Az erdő újra befedi a parlaggá váló irtványokat, az elhanya-

⁵ Szabó László: Tájátalakítás és a kultúra egységesülése. In: Társadalom, etnikum, identitás. Debrecen, 1996. 152-158. old.

⁶ Pl. Nagyváthy János: Magyar Practicus természet Pest, 1821. 84-85. old.

golt kanálisok néhány év alatt akár posványná változtathatnak területeket, a gondozatlan szőlők és gyümölcsösök elvadulnak, s az egyes paraszti, családi üzemek csődje is tükröződik, amikor az elhagyott portákat felveri a gyom.

Sorolhatnánk a példákat még hosszán, amelyek mind azt igazolják, hogy a társadalom különböző egységeinek mikrokörnyezete rendre speciális feladatot adott az ember és a táj harmonikus együttműködéséhez.

Nem változatlanok még azok a tájak sem, amelyeket a maguk speciális haszonvétele generációk során sajátos jegyekkel, gazdasági karakterrel ruházott fel. A Hortobágy területén falvak sora volt a középkorban, mielőtt Debrecen város külső legelője lett. A cívus város határának egyik része jó minőségű feketeföld, a másik homok, s az utóbbiak vákáncsos erdőmunkásainak műveltsége semmiben sem hasonlított a cívus paraszt-polgáréhoz. Ezek a természeti adottságok – sokszor máig hatóan – határozták be az egyes tájak, települések népének esélyeit, gazdasági lehetőségeit, s ezzel együtt a társadalmi-kulturális felemelkedésük lehetőségét is.

A sikeres mezőgazdasági kultúrák át-átrterjednek azokon a földrajzi határokon, amelyeken belül természetük, előállításuk valóban eredményes lehet. A síkvidék kultúrnövényei és mezőgazdasági eszközei, technikái – főleg a folyóölgyek természetes útvonalán – lassan vándorolnak a domb- és hegyvidék, termőhelyként ugyan nem optimális, de még szóba jöhető tájaira. Gondoljunk például arra, hogy a szőlő termesztése és a bor előállítása mára jószerevével a Kárpát-medence minden táján elterjedt, s a leggyengébb minőségű ital előállításában éppen olyan fontos élelmi cikke, mint a történeti borvidékek bortermelőjének.

Egészükben is átalakulhatnak a természetűi körzetek. Pl. a peremterületek gyümölcskultúrája, ami a XIX-XX. század fordulójáig évszázadokon át ellátta a síkvidék népét, másodlagos jelentőségűvé vált, sem minőségben, sem mennyiségben nem vetekedhet a korábban a gyümölcsészetet akár nélkülöző tájak termésével

Tokaj-Hegyalja történeti borvidékének kultúráját – híre alapján is – változatlanok vélhetnénk, jóllehet az elmúlt évtizedek még a szőlő termőhelyét is megváltoztatták: a nagyüzemi művelés a szőlőhegyek alsó régiójába csúsztatta le az ültetvényeket. Az újabb telepítésekért ma ugyanúgy át kell alakítani a talaj felső rétegét, mint fél évezrede. A mára természetes alakulatnak tűnő hajlatok, árkok, kőrákások emberi kéz, olykor generációk munkájának nyomát őrzik.⁷

A táj változó hasznosításának kifejező nyomjelzői a helynevek, amelyek a régen elmúlt tevékenység formáiról csakúgy tanúsíthatnak, mint a közelmúlt teremelő tevékenységéről. Az árterek legelői vagy halászó vizei gyakran azonban még akkor is őrzik a régi vízjárások elnevezéseit, ha már tájon élő ember generációi óta száraz talajú szántók vagy gyümölcsösök homokját hordja a szél, vagy gabona kalásza hajladoznak a területén.⁸ Másutt meg éppen a változatlanosság, a táj és a benne élő ember több generáción át hasonló viszonyának lenyomatai a helynevek.

De ne hallgassuk el az ipar tájformáló szépségét sem! A bányászat, az üvegyártás, a szén- és mészegetés egész erdővidékeket pusztított el. A tudatos erdővédelem és a születő erdő-törvények az irtások visszafordíthatatlannak tűnő hatását próbálják mérsékelni. Az erdő és a vizek védelme a XX. század végi ember számára ugyancsak fontossá vált, jóllehet ennek oka egészen más tényezőkben és viszonyokban keresendő, mint a XVII-XIX. század során.⁹

A különféle iparok, az azok technológiájához tartozó fizikai és kémiai eljárások ugyancsak a természettel való – sajátos – viszony megfelelői. Még akkor is, ha olyan folyamatokról van szó, amelyek esetleg a természetben önmaguktól nem fordulnak elő. A szénégetés, a mészegetés, a hamuzsírkészítés éppen úgy sajátos „vegyészet”, mint a szikes talajok meszezéssel való javítása, vagy a salétrom gyűjtése és feldolgozása. Ezek a folyamatok persze a kézművességben teljesednek ki, s a bőrfeldolgozás cserzőanyagait vagy a kátránykészítés magára a természeti környezetre is messzemenő hatással volt.

⁷ Balassa Iván: Tokaj-Hegyalja szőlője és bora. Tokaj, 1992.

⁸ Pl. Kázmér Miklós-Végh József (szerk.): Névtudományi előadások. Budapest, 1970

⁹ Vö. Várkonyi Ágnes: Pelikán a fiaival. Budapest, 1992. 7-54. old.

Nem elhanyagolható társadalmi-kulturális vetülete a kérdéskörnek, hogy az új technikák, iparok elterjesztői nem ritkán idegen ajkú népességből verbuválódnak, akik – a technika mellett – nyelvükkel, műveltségükkel is hatnak az egyes tájak hagyományos kultúrájára. Vagyis nemcsak a táj kiélésének új formáit, ismeretlen technikáit és eszközeit terjesztik (el), hanem egészében befolyásolják a műveltség arculatát.¹⁰

A Cserhát és a Bükk vidékén vagy a Mátrában az elmúlt másfél század szénbányászatának meddőhányói mára természetes emelkedőknek tűnnek. A Mátraalja és Bükkalja lignitjének külszíni fejtése (Visonta, Bükkábrány) valóságos holdbéli tájat produkált, az utóbbi falutelepülések létét fenyegette és fenyegeti. Ugyanakkor a szénbányászat és az ipar Nógrádban és Borsodban önálló arculatot adott egész tájaknak, átformálva azok korábbi társadalmát és műveltségét. A Sajó-völgy vagy a Hangony-völgy – gyakran kétféle – népességének életmódjában és kultúrájában sajátos keverednek a tradicionális paraszti és az újabb műveltség elemei, a bányász- és munkás kolóniák pedig mára tájak, települések jellegadó építményei. Az ott élők és az elszármazók számára a szülőföld jellegzetes, elidegeníthetetlen tartozékai.

A természet és az ember viszonya történetileg változó, a kultúrában integrált társulásként vannak jelen a természeti adottságok, a technikák, az alkotások és a gondolkodási módok.¹¹ Az alkalmazkodás önmagában is dinamikus folyamat, amint változó a műveltség állapota is, ám az utóbbi részben attól függ, hogy a környezeti korrelációk milyen viszonyban vannak az emberi-történeti tényezőkkel. A kultúra az alkalmazkodás emberi módja, értve ezalatt a műveltségi környezethez való alkalmazkodást is.

Az ember és a természet viszonya bizonyos tekintetben az embernek a környezettől való függetlenedésének történetje. Ez azonban csak a közvetlen viszonyra igaz. Az industrializáció, a szállítás és a tárolás forradalma globális méretekben vet komor árnyékot erre a viszonyra, s az ezredforduló népességére éppen azért jelent komoly veszélyt mindez, mert többségük közvetlenül nem érzékelheti a környezet rendkívüli károsodását.

Viga Gyula

¹⁰ A kérdéskör igen gazdag irodalmából, az érintés szintjén. Borsos Balázs: Táj – ember – kultúra. Az ökológiai megközelítés társadalomtudományi alkalmazásához. Dimenziók 1994. 3. sz. 95-105. old. Hoffmann Tamás: Erdő és kultúrtáj – európai vázlat. Novák László (szerk.): Néprajzi tanulmányok Ikvai Nándor tiszteletére, Szentendre, 1994. 73-99. old. Ikvai Nándor: Ökológia és agrokultúra. A hagyományos gazdálkodás és környezet összefüggései a Kárpát-medencében. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve Miskolc, 1991. 329-337. old.; Kádár László: Magyar ember a magyar tájban. Bartucz Lajos (szerk.): A magyar nép, Budapest, 1943. 69-90. old. Kósa László: Ember és táj. Néprajzi tanulmányok Dankó Imre tiszteletére, Debrecen 1982. 15-20. old. Somogyi Sándor: Az Alföld földrajzi képeinek változásai (XVI-XIX. század). Nyíregyháza, 1994. Valamennyi bőséges irodalommal.

¹¹ Gunda Béla: Megjegyzések a kulturális ökológiához. Új Forrás, 1986. október, 3-13. old.

ÉVFORDULÓK

Kétszázhetven éve született Zöld Péter

1. *Ősei, származása.* Az időben visszalapozva 1614-ig, Zöld Mártonig jutunk, akinek neve közvetve tűnik fel Madéfalván, a Bethlen Gábor-féle összeírásban: „Szász Lukács, Zöld Márton zsellére.” A későbbi, az 1643-as csíkszéki katonai összeírás (lustra) talán ugyanazt a Zöld Márton találja a régi lófők között. Felőtt fia Mihály, unokája András. Az 1681-es összeíráskor Zöld Mihály és Zöld András nevét rögzítették a komisszáriusok. Az utóbbi falusbíró. Egy 1702-es kimutatásban Zöld András, István, János és Tamás együtt szerepelnek. Ők „osztózó atyafiak”, tehát testvérek, Zöld Mihálynak az utódai. Zöld Andrásné, a delnei Csató Furus (Fruzsina), dédanyja, fia Zöld Péter és felesége, Jártó Erzsébet nagyszülei a plébános Zöld Péternek és testvéreinek.

A plébános édesapja, Zöld János 1695 körül születhetett, 1770-ben 75 éves korában hunyt el. A madéfalvi Zöld familia lófő család volt. „Hadi érdemei” elismeréseképpen 1742-ben kapott Zöld János nemeslevelet Mária Teréziától.

2. *Élete.* Zöld Péter Csíkmadéfalván született. 1727. szeptember 21-én keresztelték meg. Szülei Zöld János és Olti Katalin. Keresztzülei a rákosi Szabó János és felesége, Sárosi Katalin. Gyermeckoráról azonkívül, hogy biztosra vehetően Madéfalván nevelkedett, nem tudunk semmit.

Göröcsfalva, Madéfalva, Rákos és Vacsárcsi századok óta együtt alkotta a rákosi egyházközséget, amelyet röviden Kisasszony megyéjének is neveztek. Arról, hogy járt-e Zöld Péter a kisboldogasszonyi iskolába, semmi adatunk nincsen. Ha erre sor került, úgy ott is azt tanulhatta, amit a többi római katolikus kisiskolában tanultak: a keresztény hit, tanítás alapelemeit, a nyomtatott és írott szövegek olvasását, az írást, az egyszerű számvetést, a minisztálást és esetleg az egyházi éneklést. A középiskola két utolsó osztályát a poetika- és a retorikaosztályt 1743-1745-ben Székelyudvarhelyen a jezsuita gimnáziumban végezte. Azt tartjuk a legvalószínűbbnek, bár erre semmi konkrét bizonyítékunk nincs, hogy a középiskola alsóbb osztályait Csíksomlyón a Ferenc-rendiek gimnáziumában járta ki.

Az akkori középiskola egyik fő célja, hogy írásban és szóban kialakítsa az ékesszólás, az elekvencia képességét. Az alsóbb osztályokban a latin nyelvtan és szókincs elsajátítása volt a fiatalok feladata. A poetikaosztályban a nagy latin költők, míg a retorikában a latin klaszikus prózaírók műveit ismerték meg és sajátították el. Ezen kívül más tantárgyakat is, éspedig a logikát, fizikát, matematikát is tanulmányozták.

Bitay Árpád nyomán tudjuk, hogy Zöld Péter teológiai és bölcséleti tanulmányait Kolozsváron, a Szebelébi Bertalan-féle alapítvány költségén, 1748-ban fejezte be. A bölcsészdoktori címet adományozó ünnepi összejövetelen a vitatéma így hangzott: „Emelni vagy csökkenteni előnyösebb-e az idegen áruk vámját?” A tíz jelöltnek („új doktornak”), köztük Zöld Péternek erre az akkor is időszerű kérdésre kellett a választ megadnia.

Az 1748-at követő 5 esztendőre majdnem semmiféle adatunk nincsen arról, hogy hol működött, mit tett? Ha csak az egyik könyve címloldalán szereplő bejegyzését nem számítom ide, amely 1752-ben lelkeszi státusáról szól. 1753. június 23-án, vagy valamivel utána saját kezével írta be a rákosi anyakönyvbe latinul, hogy ő „rákosi káplán”.

A kisboldogasszonyi egyházközségben egy évig tölti be ezt a szerepkört. Ezután 1754-től 1764-ig Csíkszentlékai plébánosaként szolgált. Néhány hónap híján 10 évet töltött ott. A csíkszentlékai anyakönyvből hiányoznak az 1761-1764 közötti időre vonatkozó beírások. A bejegyzéseket tartalmazó lapokat már 1764-ben *kitéphették!* Maga a plébános is megtehetette, amikor üldözni kezdték. De cselekedhették ezt olyanok is, akik féltették, aggódtak sorsáért. Vagy éppen azok, akik Zöld Péter ellen terhelő bizonyítékokat kerestek. Nem tévedhetünk

afelől, hogy a hiányzó lapok azért tűntek el, mert Zöld Péterre nézve terhelő adatokat, tényeket tartalmazhattak.

1762 nyarán megindult az első székely határőrezred szervezése. A csíkszékiek az újbóli fegyverfelvételt a régi szabadságjogaik helyreállításától (mint az adómentesség, tisztjeik, vezetőik választásának joga stb.) tették függővé. Az osztrák hatóságok ezt nem fogadták el. Kezdetben, legalább elvben, önkéntes alapon indult meg a határőrség szervezése. 1763 őszétől azonban királyi rendelet kötelezi a csíki és háromszéki székelységet a fegyveres szolgálatra.

Bajtay Antal püspök már 1763 elején Szebenbe rendeli a szentléleki plébánost, mivel a határőrség, a fegyverfelvétel ellen lázított. Emiatt 10 napi kenyéren és vízen letöltött fogságot kellett elviselnie. A püspök elhatározta a plébános áthelyezését is, de a csíkszentlélekiek, – ha ez nem legenda csupán, – kérték, hogy Zöld Péter visszatérhessen a faluba.

1763 karácsonyán az események felgyorsulnak. A határőrséget szervező főbizottság, mivel ott már küldetését befejezte, Gyergyóból ájtott Csíkba. A madéfalvi férfiak, hogy a besorozást elkerüljék, kivonultak a szépvízi Pálos és Szalonka erdejébe. Példájukat sok más csíki falu férfilakossága is követi. Háromszékről egy 700 főnyi csapat érkezett. Az „erdeiek” és a háromszékiek 1764. január 5-én Szépvíztől Madéfalvára vonultak. A Siskovics-Lázár-Bethlen alkotta bizottság parancsára Carato alezredes vezetésével 1350 császári katona 1764. január 7-én körbezárrja és 2 ágyúval lövetni kezdi a falut, majd a katonák a menekülőkre támadnak. Körülbelül 200 embert megölnek, több százat a Mikó-várba kísérik. Az áldozatok közül 44-et Madéfalva határában, ahol most az emlékmű áll, temettek el.

A püspök Beke István delnei, Zöld Péter szentléleki, Némethi József szentmihályi plébánost, az ellenük felmerült vádak miatt, a madéfalvi veszedelem után magához rendelte. Beke István és Zöld Péter, amikor hírért vették Gyulafehérváron, hogy delnei, illetve szentléleki lakásukat felverték, kirabolták, hazaszöktek. Beke István hamarosan visszatért, *de Zöld Péter nem!* Bújáskálni kényszerült. Nehezen tudta, ha egyáltalán fel tudta dolgozni a híveinek ezt a pálfordulását. Kegyelemben nem reménykedhetett. Lázadásra számított? Indulatainak engedve, bosszúra gondolt? 1764. április 22-én, húsvét napján 7 szentléleki katona bukkant rá, de ő kibújít a kezük közül. Azonban a bundája, amelyben 74 arany is volt, a katonák kezében maradt. Ót nap múlva a katonatisztek a fitódi erdőben elfogták és Szász János somlyói espereshez kísérték. Somlyón hátrahagyva papi ruháit, könyveit, amiknek az árát ő mag 150 forintra becsülte, elszökött. Valamivel ezután Péter Zöldet a madéfalvi Zöld József Moldvába, Kománfalváig (Comanești) kalauzolta.

Mintegy másfél hónap múlva unokatestvérével, Zöld Mátyással, titkon visszatért Madéfalvára. Carato az első határőrezred parancsnoka 1764. június 14-én édesapja házában elfogatta. Fogságban volt ugyan, de a hír, hogy Zöld Péter visszatért, nagy riadalmat váltott ki az itteni császári hatóságok körében. Bizonyára arra számítottak, hogy megjelenését egyéb nem várt esemény is követi. Vasra verve Csíkszeredába, a Mikó-várba hozták. A katonatisztek előtt tett vallomása nagy feltűnést keltett, zavart váltott ki. Több erdélyi arisztokrátáról, nemesről, köztük Lázár Jánosról és Bethlen Miklósról azt állította, hogy 1762-ben és 1763 elején elleneztek a határőrség felállítását, s helyeselték Zöld Péter magatartását, cselekedeteit. Ma, 1764-ben, ellenkező véleményen vannak, a fegyverfelvétel híveivé váltak. Joggal gondolta, hogy életveszélybe került. A bécsi haditanácsban a bujtogatókra halálos ítéletet kértek. A bitófa árnyékában érezhette magát. Ebben a helyzetben egy katolikus pap a végső, vagy az utolsó előtti földi elszámoláskor nem alakoskodhatik, nem hazudhatik. Innen a teljes őszintesége!

Újból gyulafehérvári fogság következik. Bajtay püspök, ha meg is büntette a néphez hű papjait, de nem adta őket a katonatisztek kezére. Az egyházi bíróság perükben 1765. március 8-án mondott ítéletet. Beke Istvánt lázításért, Zöld Pétert lázításért és összeesküvés miatt marasztalták el. Ez utóbbi 1763-ban Delnén, Mindszenten, Szentléleken, Szentmiklóson, Szépvízen és Vacsárcsiban összegyűjtötte a népet és a nemeseket és megeskette őket, hogy összetartanak, egymáshoz hűségesek maradnak. Nem fognak engedni a katonatisztek és az új határőrök erőszakosságának. A két pap büntetése: 4 évi várfogság. Ebből egy év nehéz, három pedig könnyebb rabság.

1765. június 24-én Gyulafehérvárról másodszer is elszökött. Íme Zöld Péternek a körözlevélbeli személyleírása: „... mintegy 40 esztendő s korú, kevéssé középszerűnél magasabb, erős és egészséges testű, nagyfejű, kicsiny és egybeszedett homlokú, kicsiny, fekete és fényes szemű, hosszú és fekete hajú s bajuszú, beretvált szakállú, feketeszeg és kemény, elhagyott ábrázatú, rövid nyakú, széles vállú, durva járású, ugyan durva, de hangos szavú ember”. A menekülő plébános viselete köpönyeg, fekete lájbi, magyar nadrág és csizma. „Papi köntösit elhagyta magától”.

Nagy lelkerővel, ügyességgel, erős fizikummal és jeles szellemi adottságokkal bíró férfiú volt. Megint csak Moldvába vitte a sorsa, ahol a menekült csíki székelyek plébánosa lett.

Itthon a plébános apját öregségére való tekintettel felmentették ugyan, de öccsét, Zöld Jánost, egy évi fogsággal és hivatalvesztéssel sújtották, amiért bátyja személyében házánál szökevényt rejtgetett. Moldvában a plébános a menekülteken kívül még lelki gondozásban részesítette a Cämpeniben, Tázlón, Frumószán, Szoloncon, Jánosvölgyében, Ungureniben és Pulbokon szétszórtan lakó, régóta ott élő magyarokat is.

A jászvásári misszió főnöke 1767-ben arra kérte Zöld Pétert, hogy látogassa meg Carisi Ferenc nevű szerzetessel a legkeletibb magyar települést, a tatárföldi Csöbörccsöket, ahol 17 év óta nem járt katolikus pap, és lakóit részesítse lelki vigasztalásban, keresztény hitükben erősítse meg őket. A 13-14 napon át végzett missziós tevékenység során újrakereszteltek 2512 embert, meggyóntattak és megáldoztattak 7139 személyt.

Zöld Péter, noha ő maga is menekülni kényszerült, mégis ellenezte a kivándorlást, visszatérési szándékáról nem mondott le. Hadik András erdélyi kormányzó és főparancsnok is támogatta a menekültek visszatelepítésének a gondolatát. Alkudozás kezdődött a Moldvába menekültek és az erdélyi hatóságok között. Most már az előbbieket szabtak feltételeket: visszatérésük esetén Zöld Pétert helyezték újból az ekléziájába, a visszatérőket írják a huszárrok közé, javaikat harmincad nélkül engedjék át a gyimesi vámon. Zöld János is bátyja „visszaédesgetésén buzgólkodott”. Hazatérésére 1768 szeptemberében került sor. A plébános példáját számos menekülttársa is követte. Ezután húsz éven át (1768-1788) csikdelnei plébános. 1780-ban az ő kezdeményezésére, de mindenképpen a beleegyezésével állítottak fogadalmi vagy emlékkeresztet Delnén és Csicsóban a templom, illetve a kápolna mellé. Ezek a többi hasonlóval együtt a XVIII. századi csíki naiv művészet jellegzetes, jól sikerült alkotásai. A népi vallásosság és hitélet megnyilvánulásaként tartják számon.

Az ő idejében, 1783-ban vált külön Csíkszentszéki Delnétől. Endes Miklós úgy tudta, hogy a delnei plébános támogatta a különválást. A valóságban ő úgy vélekedett, hogy ezzel „egy koldustarisznyából kettő lett”.

Nem tudni arról, hogy esperesi, sőt kanonoki címet kapott volna, amint Heidendorfi Condrad Mihály pontatlanul állította. Ismeretes viszont az, hogy 1781-ben Felcsíkon egyházi jegyző, 1784-ből pedig az alesperesi tiszttségéről van tudomásunk, („alködi vice-esperes”).

1777-től a csíksomlyói plébániának 230 forinttal tartozott. Ezt az adósságát „Batthyány Ignác püspök Úr elengedte volt T-dő Zöld Úrnak, amikor Delnétől Csicsót elválasztotta”.

1788 őszétől áthelyezték Csíkszentimrére. (Október 14-i az első anyakönyvi bejegyzése, és 1795. március 3-i az utolsó!) 1795 tavaszán rákosi plébános. Itt több hónapon át betegeskedett. 1795. június 25-én, 68 éves korában hunyt el. Június 27-én temették el. A torjai származású ferences pap, Székel Ciprián kísérte el utolsó útján.

Nehéz néhány mondatban összegezni élete útját, tevékenységét. Körülbelül 45 évet állt a papi hivatás, a hívek lelki gondozása, a katolikus egyház szolgálatában. Mindennapi teendői közé soroljuk a misetartást, a gyóntatást és áldoztatást. Ott állt mindig az emberi lét nagy kersztútjainál: keresztelt, esketett és temetett. A búcsúk, búcsújárások, elsőáldozás megszervezése ugyancsak az ő feladatai közé tartozott. Mindenkor keresztényi erkölcsre, etikára tanított.

Zöld Péter Szentléleken (1754-1764), Delnén (1768-1788), Szentimrén (1877-1795) és Rákoson (1753-1754, 1795) amennyire ezt megközelítőleg meg tudtuk állapítani 1349-szer keresztelt, 297-szer esketett és 477 esetben temetett. Ebből hiányoznak az 1748-1753-as évek, a csíkszentléleki esketések, temetések (és ugyanonnan az 1761-1764-es évek), valamint, a már elősorolt csöbörccsöki küldetést kivéve, a Moldvában töltött idők adatai.

A lelki-szellemi dolgok terén abban a korban a pap volt az első ember a faluban. Nagymértékben tőle függött az iskola működése és a tanítás minősége. Nagy tekintélynek örvendett, jelentős befolyással volt a falu erkölcsi arculatának az alakítására.

3. *Karaktere, szellemisége.* A határőrség szervezése idején a csíki ellenállás egyik határozott vezetője. Felvilágosít, tanácsot ad, de jellemző rá a tettvágy is. Parasztszervezőkre emlékeztető az ahogyan Vacsarcsiban a nemesek kérdésére, hogy kinek a parancsára esketi meg őket, válaszolt: *saját elhatározásából.* A vonakodóknak azt mondta: „ennek csak meg kell lenni!” Hasonló jelenetek játszódtak le Szépvízen, Delnén s talán máshol is. Utólag a nemesek bánták esküjüket és átkozták a papot.

Nem dönthető el biztosan, hogy Beke István vagy Zöld Péter ajánlotta-e, elkerülőldő így a besorozást, a kivonulást Pálos és Szalonka erdejébe.

Fizikai és szellemi adottságai kiválóak, másként nem lehetett volna annyira népszerű a csíkiak körében. A leírás alapján alakját, magunk elé képzelhetjük. A rabság azonban, 1764–1765-ben, erősen megviselte, amint levelében ő maga megvallja.

Az édesapjának a bűnfenyítő bizottság előtt tett vallomását, miszerint Péter fia mindig is szófogadatlan volt, úgy értelmezzük, hogy Zöld Péter sok esetben már korábban is másként ítélt és másképpen cselekedett, mint környezetét. Kézírása, anyakönyvi bejegyzései nemegyszer indulatos természetet, impulzív temperamentumot sejtetnek. Ő maga írja, hogy 1764-ben nem csupán a kivándorlók kérése volt rá hatással, hanem őt is magával ragadta a fiatalos hevület.

Menekülttársra, Lázár István 1766-ban „csodálkozásra méltónak” nevezi Páter Zöld cselekedeteit. Írástudónak, papnak jó, de gazdálkodónak („oconomusnak”) rossz, írja róla Lázár, mivel életre való ezse nincsen. A levélíró pontatlansága miatt nem tudni egész határozottsággal, hogy Hadik András, Erdély kormányzója és parancsnoka, avagy Zöld Péter; „magyar igaz szívét exponálván” fejtette-e ki erős magyar érzelmeit, magyar gondolkodását. Ugyanis ezt mindketten megtehették.

Számunkra nem tűnik az élehetlenség jelének a plébánosnak az a kijelentése, hogy ha másképpen nem élhet meg, orosz zsoldosnak szegődik. Ezzel inkább a visszatérés általuk szabott feltételeit akarták a menekültek kicsikarni az erdélyi hatóságoktól.

1772. május 11-én a delnei plébános, Zöld Péter latin nyelvű kéréssel fordult Emanuel Carato ezredeshez, az I. székely gyalogezred parancsnokához, ahhoz a Caratohoz, aki a madefalvi megszárlást véghez vitte, aki 1764. június 14-én őt is letartóztatta, vasra verve tartotta. A folyamodvány a csíkszentmiklósi egyházközség nevében és érdekében, valamint a Gyimeslokon megtelepedett csángók érdekében íródott. („... Hungaris in Lonka residentibus, Csángó dictis...” A levélre még visszatérünk!) Az történt, hogy az egyházközség tulajdonában lévő gyimesvölgyi Hegyes-havast, amelyet a csángóknak évi 12 forintért adtak haszonbérbe, Cziko Antal szépvízi nemes elfoglalta. A plébános nem csupán Csíkszentmiklós évi 12 forintnyi vesztesége kapcsán, hanem legfőképpen a XVIII. század első felében kialakuló gyimesi csángó-magyar település érdekében alázkodott meg.

Ez, az eddig ismeretlen dokumentum 8-9 évvel előzi meg két másik, tartalmilag egymáshoz közelálló, moldvai tapasztalatait összegző írását. Ez utóbbiak adatait csaknem 200 év óta gyakran idézték, ha nem is voltak mostanig könnyen hozzáférhetőek.

Az elsőt 1780-ban írta Zöld Péter és 1783-ban Pozsonyban Molnár Jánosnak a Magyar könyvház című kötetében látott nyomdafestéket. Német fordítása még ugyanabban az évben Pozsonyban az Ungrisches Magazinban jelent meg. Másik írása Batthyány püspök felkérésére 1781 elején adott válasz. Mindkét írásban a Moldvában (1764-1768) gyűjtött tapasztalatait beszéli el. Kifejti, hogy mennyire károsnak tartja azt a gyakorlatot, hogy a moldvai katolikusok közé olasz misszionáriusokat, nem pedig a magyar és román nyelvet ismerő papokat küldenek, mivel ezek a misszionáriusok nem ismerik a csángók anyanyelét, még a vallás alapelemeire sem képesek megtanítani a hívőket.

Moldvában létekor, 1768 elején felkarolta a csíkszentgyörgyi Gergely Mátyás ügyét, aki szabadságért, jobbágyi státusa miatt hosszú éveken át perelt Szabó Gábor csíkszentmártoni földesúrral. Zöld Péter P. Mauri Anselmus-szal Forrófalván (talán Kománfalván is) számos tanút, idős embereket hallgatott ki arról, hogy Gergely Mátyás nagyapja Moldvából telepe-

dett Csíkba, akinek viszont Marosszékből származó őse volt. Itthon, 1775-ben Zöld Péter írásban újólaj megerősíti a korábban jegyzőkönyvbe foglaltakat. A nemesi törvényszéket, a csíki Folytonos Táblát ez sem győzte meg Gergely Mátvás igazáról.

Ahogy szerepet vállalt 1762-1764-ben a csíki ellenállási mozgalomban; ahogy a moldvai magyarság lelki-szellemi nyomorúsága foglalkoztatta, a gyimesiekért vállalt gesztusa, a szabad emberi mivoltáért küzdő Gergely Mátvás támogatása, mind széles látókörre vallanak, arról győznek meg, hogy tetteivel, szellemével föléje emelkedett a korabeli csíki és lehet az erdélyi értelmiség többségének. A szorosabb nemzeti, magyar összefogás szükségének az egyik felismerője, híve. Szélesebb horizonton, a nemzet kategóriájában gondolkozott, nem úgy mint sok magyar kortársa. Népe iránti szeretete, sorsának féltése volt tetteinek legfőbb mozgatója.

4. *Hátrahagyott írásai* Moldvában gyűjtött tapasztalatairól szólnak, a csángó-magyar kérdéskörbe tartoznak.

Az első beszámolóját Blahó Vince ferences pap az ismert történettudóshoz, Pray György-höz juttatta, aki kiadásra érdemesnek ítélte és átadta, amint már írtuk, Molnár Jánosnak. Molnár a Magyar könyvház III. kötetében, 1783-ban Pozsonyban jelentette meg. Ugyanott és ugyanabban az évben az Ungrisches Magazin a tanulmányt közli német nyelven is. A német változat fordítója és közrebocsájtoja, Mikecs László szerint, Schönwisner István. Zöld Péter azt írja, hogy a moldvai római katolikusok, vagyis „a Moldvába takarodott magyarok és szászok” maradékai 62 faluban laknak, 9 plébániát alkotnak. „Csángó-magyaroknak hivattatnak, az oláh és magyar nyelvet egyenlőképpen értik, csak az, hogy a magyart tisztán, de selypesen ejtik. Oláhos ruhát viselnek.” A selypes kiejtés a sziszegésnek nevezett jelenségre utal, vagyis arra, hogy a csángók az s helyett sz hangot ejtettek.

A Batthyány püspökhöz írt levelében ugyanazokat a főbb gondolatokat fejtegeti, mint amit a már tárgyalt beszámolójában is elmondott. Gondolatai itt még határozottabbak. Hangsúlyozza azt a lelki és szellemi nyomort, amelyben a moldvai római katolikus magyarok élnek, mert idegen papjaik „nyomorultul és lanyhán” szolgálják a hívők közösségeit. Küldjenek közéjük, vélekedett, a magyar és román nyelvet ismerő papokat az erdélyi ferencesek közül.

Erdély püspöke Zöld Péter adatai birtokában 1787-ben levéllel fordult a római pápához: „Ne higgye Szentséged, hogy keveset számít, ha az összes misszionáriusok nem ismerik a magyar nyelvet, mert nemcsak egynehány szétszórta és ide-odavándorolt magyarról van szó. Sok család van, kik egész helységeket tartanak megszállva, és éppen úgy nem jártasok az oláhban, mint amilyen erősen ragaszkodnak hazai nyelvükhöz”. A pápa válaszából az derült ki, hogy ő nem nézte olyan kritikus szemmel, és nem látta olyan drámainak, tragikusnak a moldvai magyarság helyzetét, mint Zöld Péter és Batthyány Ignác.

A csíkszentmiklósi plébánia levéltárában találtuk meg Zöld Péternek az I. székely határozat parancsnokához címzett latin nyelvű fogalmazványát. Veres Imre plébános úr fordítása alapján közöljük:

„Méltóságos és Nagyságos Ezredes Úr,

Nekünk kegyelmes Urunk!

Mostantól számítva több mint harminc esztendeje, hogy a Csíkszentmiklósi Egyházközség Minyite havasának nevezett helyét, amelyet Hegyes-havasnak (is) hívnak, a Lonkán lakó Magyaroknak, akiket Csángónak mondanak bérbé adta évi 12 magyar forintért, hogy állataikat, juhaikat ott legeltessék. Erre vonatkozóan létezik még a néhai Nagyméltóságú L.B. Sztojka püspök úr engedélye is. Azonban ebben az évben a szépvízi Czikó Antal úr társulva az ő pártoló katonákkal, oda, a nevezett helyre hajtotta a juhait, és így az egyházközség kénytelen a 12 forintnyi állandó kárt elviselni, ugyanis ő sem az összeget nem képes lefizetni, sem pedig a juhait elhajtani nem engedi. Sőt az egyházközség 1691-beli törvényeivel, amelyeket eddig a leglelkiesmeretesebben betartottak, valamint a királybíró pecsétjével magát szembehelyezi. Úgy láttuk, hogy ezzel a gonoszsággal szemben más, határozott, eredményes orvoslás nincsen, mint az, hogy ezt a hatalmaskodót és erőszakosan bitortót a karhatalom igénybevételeivel távolítsák onnan el. Itt most méltóságodat aláztatosan kérjük, hogy az Egyházközség főgondnoka részére katonai jelenlét kirendelését megparancsolni kegyeskedjék, amennyiben ez a törvé-

nyes döntés ezeket az eltévelyedetteket onnan el tudná mozdítani. Mindezek közepette az Ön nagyon is tapasztalt kegyeibe és jóindulatába ajánljuk magunkat... Maradunk...

Készült Csíkszentmiklós hivatalos gyűlésén, 1772. május 11-én. Zöld Péter delnei, szomszédfalusi plébános által."

Marcus Bandinust (1644-1650) követően Domokos Pál Péter felléptéig nincsen hozzámérhető írástudó, akit a moldvai csángó-magyarország sorsa ennyire érdekelt volna. Az ő nyomán került be a magyar történeti és néprajzi irodalomba a csángó-magyarország fogalma.

5. *Zöld Péter emlékezete.* Vajon miképpen magyarázhatjuk azt az elszomorító tény, hogy a csíkrákosi templomkertben nyughelyet talált pap sírjára nem került kökereszt? A nemzeti szolidaritás eszméje, amiért ő is küzdött, ilyen halványan pislákolat volna a kortársaiban?

Végül is az elődök felelőtlen mulasztását, Kovács Jakab plébános az 1970-es évek végén pótolta, amikor a csíkrákosi templomkertben emlékművet állíttatott (Ferencz Ernő alkotása). Egy emlékmű, amellyel eddig a szülőföld jeles fiának tartozott.

Ne ismerték volna fel a kortársak jelentős, a megszokottól eltérő egyéniségét? Szó sincs róla! Krónikájában Losteiner Lénard (1777) a nemeslelkűség atlétájának, bajnokának mondja. Nevével ezután ismert és kevésbé ismert szerzők munkáiban találkozunk. Számukat ritkítva sorolok fel közülük néhányat: Orbán Balázs (1869), Balló István (1906), Szádeczky Lajos (1908), Domokos Pál Péter (1931, 1934, 1941), Mikecs László (1941) a XVIII. századra vonatkozóan azt írta, hogy „Zöld tudósítása igen megbízható, nagyon fontos dokumentum”. Ezt aláírhatjuk mi is!

Jóval későbbi munka az ismertté és hírhedtté vált Dumitru Márton könyve (1985), amelyben Zöld Péternek majdnem minden megállapítását visszajára fordították. Alapvető tézise a könyvnek: a moldvai csángók a Székelyföldön elmagyarosított románok utódai.

Újabban megjelent írások szerzői: Albert Dávid (1992), Imreh István (1994). A szépirodalomban, a képzőművészetben tudomásunk szerint Barabás Éva, Cseres Tibor, Ferencz Ernő, Imets Dénes, Kozma Mária, László Zsuzsa és Nyírő József szabtak műveikben hősünkre kisebb-nagyobb szerepet.

A Csíki Székely Múzeumban halálának 200. évfordulóján emlékeztek meg róla.

Könyvészet:

1. *Albert Dávid:* Zöld Péter iskolái. In: Keresztény Szó. 1992. aug. - 2. Atlas pentru istoria Românei. Buk. 1983. - 3. *Balló István:* A madéfalvi veszedelem. In: Csíksomlyói Főgimnázium Értesítője. Csíkszereda. 1906. - 4. *Benkő Lóránd:* A csángók eredete és települése a nyelvtudomány szemszögéből. Magyar Nyelv. 1989. 3-4. sz. - 5. *Bitay Árpád:* Zöld Péter egyénisége. In: Erdélyi Irodalmi Szemle. 1927/7. - 6. *Bitay Árpád:* Adatok Zöld Péter életéhez. In: Erdélyi Múzeum. 1934/7-12. - 7. A Csíki Múzeum Közleményei, 1956. Csíkszereda. (1957). - 8. *Domokos Pál Péter:* A moldvai magyarország. Bp. 1987. - 9. *Éndes Miklós:* Csík-, Gyergyó-, Kászon-székek (Csíkszemle) földjének és népének története 1918-ig. Bp. 1938. - 10. Erdély öröksége. 1750 - 1790. Bp. (é.n.) - 11. *Farkas Irén:* Tizenhét századi csíki faragott kökeresztek. (Kézirat). - 12. *György József:* A Ferenc-rendiek működése Erdélyben. Kv. 1930. 570. old. - 13. *Imreh István:* Látom az életet nemigen gyönyörű. Buk. 1994. - 14. *Jancsó Elemér:* Az erdélyi magyar nyelvvelő társaság iratai. Buk. 1955. - 15. *Losteiner Leonard:* Cronologia... (1777). (Kézirat) A Csíksomlyói Kolostor könyvtára. - 16. *Martinas, Dumitru:* Origines ceangailor din Moldova. Buk. 1985. - 17. *Mikecs László:* Csángók. Bp. 1989. - 18. Moldvai csángó-magyar okmánytár. I-II. Bp. 1989. - 19. *Molnár János:* Magyar Könyv-Ház. III. Pozsony. 1783. - 20. *Szádeczky Lajos:* A székely határország szervezése 1762-64-ben. Bp. 1908. 21. *Szádeczky Lajos:* A csíki székely krónika. Bp. 1905. - 22. *Vágó Béla:* A székely társadalom a madéfalvi veszedelem korában. Bukarest. 1957.

Levéltári források:

1. Csíkszeredai Állami Levéltár. Csíkszék iratai: 27/XIX/1765/33. sz.; 27/26/1765/22. o.; 27/37/1778/182. o.; 27/38/1782/126-127. o.; 27/39/1784/40-41. o.; CsÁLt. Felcsík iratai:

28/1/1703/96. o.; 28/2/1730/95, 159, 180. o.; 28/4/1762/159, 180. old.; CsÁLt. Alcsík iratai: 29/7/1762/47–50. old.; CsÁLt. Anyakönyvek: 47/Rákos/523-524. sz.; 47/Szentlélek/339. sz.; 47/Delne/209. sz.; 47/Szentimre/605 sz.; 47/Csiksomlyó/652. sz. - 2. CsÁLt. A székelyudvarhelyi gimnázium anyakönyve: 225/1/1744–45., A csiksomlyói parókia adóskönyvei, protokolluma: I (1739–1792), II (1791–1829) - 3. A csikszentmiklósi parókia levéltára. 1772/164. sz. - 4. Csíkdélnei Domus Historia. - 5. Csíkszentléleki Domus Historia - 6. Kolozsvári Állami Levéltár. Udvarhelyszék iratai: 16/56. Székely láda. - 7. Magyar Országos Levéltár - F: 136. 1643-as és az 1681-es összeírás. (Másolatuk a Csíki Székely Múzeumban).

Szőcs János

Brassai Sámuel pályázata 1848-ból

Brassai Sámuel a múlt század legnagyobb polihisztorainak egyike 1897. június 24-én halt meg Kolozsvárott. Születési idejét maga is kétségbe tette, egyik vallomása szerint 1797-ben született, a tényleges dátum 1800. 1837-ben lett a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, 1865-ben rendes tag, 1887-ben tiszteletbeli tag. A régészettől kezdve a magyar mondattanig, a földrajztól kezdve a zenetörténetig terjedt érdeklődése. A magyar és erdélyi tudományos életben játszott szerepe máig sem teljes egészében és értékében bemutatott.

Mikó Imre a Korunkban, 1957-ben az utolsó erdélyi polihisztornak nevezte, véleményem szerint is polihisztor volt, de nem az utolsó, akit Erdély adott a magyarságnak és a románoknak.

Tudomásom szerint ismeretlen az a pályázat, amit 1848-ban írt, s amely az Országos Levéltárban található. Az iratközlés az eredetinek megfelelően, betűhíven történt.

Ortutay András

*Hadi fő tanodaigazgató, m. Peczelt József alezredes úrhoz tiszteletteljes
folyamodványa benn írt Brassai Samunak*

Méltóságos alezredes és aligazgató úr!

Erdélynek tudvalevő szomorú sorsa által azon államból, melyben mint egy főiskolának rendes kőztanítója működtem és így hazánknak az ifjúság képzésében csekély tehetséggel, de annál inkább megfeszített erővel szolgálni igyekeztem, kiszorítottván, honfíúi indulatom legyen mentsegem, ha kapva azon alkalmon, mely tanítói pályám tovább folytatására reményt nyújt, némileg talán tolakodónak is látszhatnám.

Értésemre esvén ugyanis, hogy a hadi főtanodánál a „Közlöny” 188. szerint: „Földrajz-, állandalom- és földtérant” tanáránál kinevezve volt Hartmann József honvédi százados úr eltávoztával, azon tanítói szék ürességbe jött, annak betöltésére ezennel bátor vagyok magamat ajánlani.

Mivel azonban az ellenség túlnyomó hatalma előli főszökéseim, még a személyem szükségéire szolgáló legnélkülözhetetlenebb cikkek magamhoz vételében is meggátolt s a hadi állapot az olta is Kolozsvárral minden közlekedést tilt, írott bizonyítványokkal igényeimet nem támogathatom. Szabadjon tehát részint lefolyt életem pályájára, részint irodalmi működéseimre hivatkoznom, melyek talán elégségesek lesznek magam ajánlását a szerénytelenség gyanújától megmenteni.

Miolta csak eszméletem az élet tömkelegébe némi belátást engedett, életem fő feladatának hajlamból és meggyőződésből az oktatás mesterségének elméleti és gyakorlati tökélyesbítését néztem. Foglalkozásom is 19 éves koromtól fogva a tanítás volt. Mint magán tanító és nevelő előkelő házaknál számos

éveket töltöttem, s mind a szülők, mind volt tanítványaim tanubizonys végett, ha a távollét megszerzmem engedné, hízkelkedem magamnak, ajánlatomra szólnának.

Magán tanítói pályámon szerzett okulásomat 1832. évben egy munkácskában tettem le, melynek címe: „Bevezetés a világ, föld és státusok ismeretére. Kolozsvárt 1832. 800” Ezen munkában, (mire nézve a m. alezredes úr figyelmét különösen kikérni vagyok bátor), azon új eszméket, melyek a földrajz tanításában Ritter Károly híres munkája és reformjai nyomán főként Poroszországban akkor tájban felmerültek, én törekedtem a magyar oktatói közönséggel elsöben megismertetni. Sikerült is ez sok helyütt, a mint nagy munkámat nem csak magán tanítók, hanem több közintézetek is vezérfonalul felvették. Ezen munkában használtam a többek között K. Raumernek és Berghausnak, Balbinak jeles munkáit, de legkülönösbbe azon tankönyvet (melynek szerzője nevét 16 év eltelle velem elfelejtette, jóllehet tartalma ma is tisztán áll eszméletem előtt), mely a porosz cadet-iskolákban kormányi rendeltetből bévett kézikönyv volt. Ugyan ezen munkám érdemlette nekem a m.t.t. levelező tagságát.

1834-ben a Vasárnapi Újságot kezdtem szerkeszteni, melyet a közönség 14 évig gyámolított, s a folyó évben nem annak részvétlensége, hanem a kolozsvári nov. 16 dikai catastropha vetett véget. Ezen néplapban az országok földrajzi és álladalomtani ismeretése főszempontjaim közé tartozott és számos cikkeknek szolgáltattott kelmét, melyekben a tanuságost a kedveltetövel egyesíteni törekedtem.

Az Erdélyi Híradó melléklapjában a „Nemzeti Társadalkodóban” nem különben közöltem geographiai cikkeket. Közülük bátor vagyok az angol constitutio és Syria nevű cikkeimre hivatkozni. Amaz az akkor absolutisticus kormánytól hivatalos szidalmat, emez egy tisztelt trónötöl különösen stylisticai szempontból (vájha érdemlett) dicséretet vont reám.

1837-ben a kolozsvári unitária főiskolában köz. r. tanárrá választatván, az akkor még fennállott tanítási rend szerint másfél évig a felsöbb tudományokat hallgatóknak földrajzot tanítottam.

Az olta ugyan szaktudományom a mathesis volt; de a gymnasium felügyelete néhány évig reám lévén bizva, a geographia tanítása tökélyesbitésén igyekeztem s a fiatalok számára egy vezérkönyvet dolgoztam; mely még kéziratban várja az utolsó kezét.

Ezek valának működéseim a geographia terén. Mi a földtant illeti: egy erre vonatkozó kézi könyv: „Terra inlehe v. Moritz v. Gomez. Wien 1808.” még 16-17 éves koromban kezembe jutván, a tárgy annyira érdekelt és vonzott, hogy nagy figyelemmel egészen át- és keresztül tanultam, s a belöle merített ismereteknek késöbbi fűvészeti kirándulásaimban is más gyalog utaimban, ismeretlen helyeken, gyakran vezetö nélkül tetemes hasznát is vettem.

Ha ezen öszinte és lelkiismeretes magam ismertetése az érdeklett tanári állomás elnyerése iránt kérelmemnek netalán elegendö gyámolításául szolgálhat, úgy ezen kérelmemet tisztelettel a m. alezredes úr elébe terjesztve maradok a m. alezredes és aligazgató úrnak alázatos szolgája Brassai Samu.

Eddig elé a kol. unitar. collégiumban math. tanára, m.t.t. levelezö tagja és nemzetöri hadnagy

Százéves a Gazdaszövetség

Nem csak a közép-európai és magyarországi jelenség, hogy az érdekérvényesítö parasztmozgalmak, egészen a XIX. század utolsó harmadáig, végsö elkeseredésükben, a kiegyenesített kasza és a fegyverként használt cséphadaró békésnek egyáltalán nem nevezhető eszközökhöz nyúltak. Dózsa György, Münzer Tamás, Szántó Kovács János és a többiek harcai törvényszerűen nem jártak, nem járhattak számottevö eredménnyel, hacsak a levágott fejek ezreit, a karóbahúzások kínjait nem tekintjük annak. Közép-Európa államai egészen a múlt századig agrártársadalmak voltak, a földböl élök számaránya meghaladta a hetvenet ezekben az országokban, s csak a földtulajdon igazságosabb elosztása tehette volna lehetővé, hogy a parasztokböl gazdapolgárok válhassanak.

Angliában 1863-ban, Németországban 1864-ban, Dániában 1884-ben, Olaszországban 1886-ban, Svájcban 1880-ban, Hollandiában 1889-ben alakultak meg az első szövetségzeti központok. Fontos mérföldkövek ezek a dátumok, Nyugat-Európa parasztsága ezekben az

esztendőkből jött rá, hogy az önmérséklet, a szolidaritás, a józan belátás, a higgadt érdekérvényesítés eredményesebb eszközök a kiegyenesített kaszánál.

1966-ban volt száz esztendeje, hogy megalakult a Magyar Gazdaszövetség, az ekkor már tizenöt éve eredményesen működő gazdakörök országos szövetsége. A magyar szövetkezés atyja, gróf Károlyi Sándor, a kiegyezés után franciaországi emigrációjából hazatérve fölismerete, hogy a nemzet gerince roppan meg, ha a közép- és kisgazdaságok tönkremennek, ha a föld népe érdekképviselő nélkül marad. *A gazdatársadalom érdekképviselője nem pártkérdés – szögezte le már a megalakuláskor –, ezért a szövetség semmiféle párthoz nem köti magát, de minden pártban keres és talál híveket. Mi nem akarunk tárttal vagy párt ellen menni – mondta 1897-es programbeszédében, hanem a magunk útján. De aki akadályt fog elénk gördíteni, azt el fogjuk utunkból távolítani. Ha a kormány bennünket támogat, köszönettel fogjuk venni és mi is támogatni fogjuk, de az a kormány, mely nekünk utunkban áll, legyen bármelyik, azt félre fogjuk tolni.*

Gróf Károlyi Sándor fölismerete, hogy a szegény ember menedéke a szövetkezés. Beszerző és értékesítő szövetkezeteket szervezett Hungya néven, létrehozta nyugati mintára a vidék bankját, a Hitelszövetkezetet. Kiváló eszme- és küzdőtársaival együtt ő a cselekvő népiség egyik első magyar megtestesítője volt. Vagyonával, egyre fogyó energiájával nem fukarkodva példaképe, a reformer Széchenyi nagyívű elképzeléseit váltotta aprópénzre az agrárium világában. A kispénzű gazdákat a karvaly tőke elől a szövetkezés védőszárnyai alá menekítette. Felvásárlási és értékesítő szövetkezetek megszervezésével a közvetítő kereskedelemből élők haragját vonta magára, az agrárszocialista mozgalom lázító agitátorairaival szemben a falvak békéjét igyekezett megteremteni. Indulatos rombolás helyett a Károlyi Sándor vezette nagy agrárius nemzedék építkezett, követ köre rakva menedékhelyet épített a legkiszolgáltatottabbak, a legelhagyottabbak számára.

Benn vagyunk a fősodorban! – mondhatták Károlyiék a kortárs Arany szavával, hiszen a magyar és az európai paraszti szövetkezetek egyidőben alakultak. Károlyi kor- és harcstársai Le Play és Raiffeisen voltak, száz esztendeje nagyszerű nemzetközi gazdakongresszust tartottak Budapesten. A falusi alsópapság és a vidéki értelmiség közreműködésével a gazdakörök dalárdákat, színjátszó és olvasóköroket szerveztek. Évfordulós idöket élünk. A gazdakörökből létrehozott Gazdaszövetség centenáriumán kívül kilencven éve halt meg a magyar szövetkezés atyja, születésének is 1996-ban volt százhatvanöt esztendeje.

A Kiskunmajsai Konecsni György Helytörténeti Múzeumban a jogutód Magyarországi Gazdakörök Országos Szövetsége emlékkiállítás rendezett Száz éves a Magyar Gazdaszövetség címmel. Az itt kiállított Károlyi-gyászjelentésből idézek: *A haza földje, a melyen oly rajongó szeretettel csüngött, a melynek szabadságáért karddal kezében küzdött, a melynek boldogulásáért egy hosszú emberéletet töltött áldásos tevékenységben, igaz szeretettel várja és fogadja kebelébe drága halottját.*

A kisemberek atyjának, a magyar gazdák vezérének végső búcsúztatására a fiatal munkatárs Almási Balogh Elemér így emlékezett: *A fői kriptában temettük el. Magyarországon minden részből ezrével jöttek szövetkezeti vezetők, tagok, kisgazdák és földművesek, hogy leróják hálójuk és kegyeletük adóját a halhatatlan vezér emléke előtt. Könnyes szemmel állottuk körül ravatalát mi is. A Hangyát és szövetkezeteit s az általa alapított jótékonyági intézeteket halálával pótolhatatlan veszteség érte.*

Halhatatlan ember, kisemberek és szövetkezetek pártfogója – fellengzősnek, s az elmúlt rossz emlékezetű évtizedek közöttén átélte élményei után gyanús címkéknek tűnnek a túlzó dicséretre szokni kénytelen kortárs olvasó számára. Ki is volt gróf Károlyi Sándor? 1831-ben született nagybirtokos. Résztvevő a szabadságharcban. 1881-ben szabadelvű párti képviselő, 1884-től a Mérsékelt Ellenzék tagja, majd 1891-ben a Nemzeti Párt egyik alapítója. A konzervatív nagybirtokosok érdekeinek következetes képviselője, az 1890-es években az agráriusok mozgalomának szervezője, az agrárius nagybirtokosok és az őket támogató nagygazdák szolgálatában álló szövetkezeti mozgalom kezdeményezője volt. 1886-ban megalapította a Pestmegyei Hitelszövetkezetet, 1896-ban a Magyar Gazdaszövetséget, 1898-ban a Hungya Szövetkezetet – olvashatjuk az 1962-ben kiadott Új Magyar Lexikonban.

Ezzel szemben Károlyi minden cselekedetével, szavával a kisemberek szolgálatában állt, megnyerve az ügynek jó néhány „osztályostársát”. Ő szervezte meg a múlt század végén a nagy agrárius nemzedéket, olyan kitűnő, nagy befolyású követőkre találva, mint Pallavicini Ede őrgróf, Dessewffy Aurél gróf és Darányi Ignác, minden magyar idők egyik legkiválóbb

földművelésügyi minisztere. A békés megegyezést, a társadalmi békét önmérséklettel is megvalósíthatónak tartották az agrárszocializmus radikálisaival szemben.

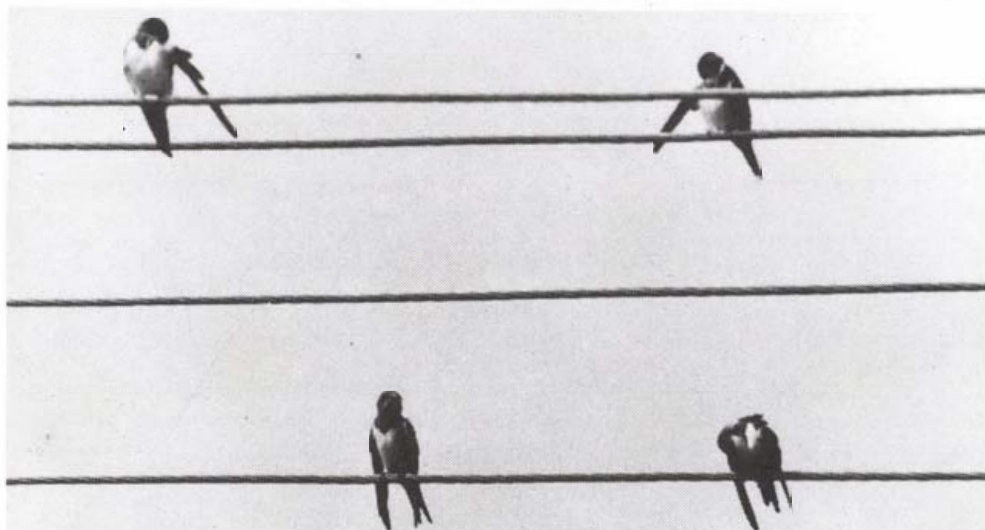
Bernát Gyula *Az új Magyarország agrárpolitikája 1867-1914* című munkájában így ír Károlyiék törekvéseiről. A Gazdaszövetség felfogása szerint a földbirtok-politikának abból a gondolatból kell kiindulnia, hogy a nemzeti fejlődés legbiztosabb alapja az erőteljes parasztosztály... A Magyar Gazdaszövetség vezetőségének az volt az álláspontja, hogy egymagában véve semmit sem segít az, ha földet adunk a népnek, azonban nem gondoskodunk arról, hogy azt képes legyen meg is tartani, hiszen önmagában véve a föld még nem elegendő, a népnek inkább jövedelem kell, amelyből a megélhetését biztosíthatja. Törekedni kell tehát a mezőgazdaságból származó jövedelem emelésére, a mezőgazdaságot indokolatlanul terhelő közterhek csökkentésére, gondoskodni kell továbbá arról, hogy a földművelők létfenntartásához okvetlenül szükséges vagyontárgyak végrehajtás alól mentesíttessenek.

A Károlyi-vezette Gazdaszövetség Hitelszövetkezetet, beszerző és értékesítő szövetkezetet (Hangya) is létrehozott. *A gazdakörök a Magyar Gazdaszövetség irányítása alatt állottak és feladatok* – írja ugyancsak Bernát Gyula – *úgy erkölcsi, valamint anyagi természetű. Rendeltetésük volt a falusi népesség számára a személyes érintkezésre, illetve művelődésre és a gazdasági irányú kezdeményezésekre alkalmat adni, továbbá a tagok alkalmi csoportokba való tömörülését megkönnyíteni. E kezdeményezés életrevalóságát bizonyítja, hogy mindjárt az első évben az ország területén több mint száz gazdakör alakult meg és lépett a Magyar Gazdaszövetség kötelékébe.*

Ez a következetes építkezés nem volt kedves a csak rombolni képes agrárszocialista mozgalmakat favorizáló, a tudatos, néplélektani tényezőket, s a szerves (alulról) szerveződést figyelmen kívül hagyó szocialista agrárpolitika számára, ezért a magyar agrártörténet legfigyelmesebb kísérletét ki kellett törölni a „haladó hagyományok” sorából. Így aztán gróf Károlyi Sándor a „vörös gróf” – Károlyi Mihály – zord, konzervatív nagybátyja lett, azonkívül megrögzött antiszemita. Mindezek a vádaskodások természetesen az ellenőrizhetetlen legendák sorába tartoznak.

Károlyi Sándor katonás fegyellemmel szervező, nagyvonalú adományainak felhasználását következetesen számonkérő, vasakarátú ember. Parlamentben és Gazdaszövetségben egyaránt a kis- és középbirtokosok érdekeit képviselve nem csak barátokat szerzett. Aki másokért él, aki nem csak saját boldogulásával törődik, rendszerint népszerűtlen anyagelvű kortársai körében. Az utókor feladta és felelőssége a megbecsülés.

Kozma Huba István

Fiala füstifecskek (Bécsy László felvétele)

Szent László győri kultusza

Szent László kultusza nem egyetlen mozzanathoz kapcsolódott, mint István királyé az állam- és egyházszerkezéshez, mint Imre hercegé egy aktuálisan sugallt életforma példázataként, vagy egyéb mozzanathoz, mint Gellérté, Erzsébeté. Élete szent elődeiénél jobban a nyilvánosság előtt folyt, krónikák, legendák, liturgikus szövegek írói személyes benyomásokat is megörökítettek, így meglehetősen öntörvényűen fejlődtek a szövegek, és általa a kultusz is. A szentté avatás azután intézményesülni segítette az alakuló motívumokat, hiszen akkortól a szentet az egyház hivatalos imádságában megszólítani, általa kérni lehetett; tiszteletére oltárt, templomot emelhetek; saját ünnepük, mise- és zsolozsmaszövegük lehetett; szobron, képeken dicsfénytel ábrázolni, ereklyéiket nyilvános tiszteletre kihelyezni lehetett. Mindebbe belesimultak, mint László Gyula kutatásai feltárták, a pogány hitvilág egyes motívumai is.

Várad kultikus központ lett, méltó építészeti és képzőművészeti környezetben. De községnevek, templompatrociniumok szerint honos volt a tisztelet a Dunántúlon is, és hasonlóan Erdélyhez, gyakran határközelségben. A tatár és török veszedelem idején elsősorban lovagkirály, katonaszent volt, szerepköre később a segítő szentével is gazdagodott.

A XV. század második felében Győrött már volt Szent László-oltár, a várad istenítéletek jegyzékének győri szereplői is vannak. Az itteni kultusz nevezetes dátuma 1607, amikor Nárpági Demeter püspök Erdélyből Győrbe menekítette a hermát; majd az első képi ábrázolás: a jezsuita templom baloldali középső kápolnájában a magyar szentek oltárán Szent Imre, Szent Adalbert, Szent Márton (ők is magyar szentek közé sorolódtak akkoriban) társaságában Szent László jellegzetes szekercéjével, egy-egy Patrona Hungariae köriratú pajzsral védekeznek a kép alsó harmadában nyilazó törökök ellen (1642). A kutatás egyébként megállapította, hogy a kép a Pázmány: Kalauz címlapjának átfogalmazása.

Visszatér a Szent László-ábrázolás egy másik oltáron is, Szent Pálén. A kép a damaszkuszi fordulatot ábrázolja, az oromképen pedig Szent László a tatárok ellen (1641). A képek esze-meisége megvan Kopcsányi Márton győri ferences házfőnök költészetében is.

Szörványos adatok tanúsítják, a Szent László-herma a székesegyház többi ereklyéjénél fokozottabban volt tisztelet tárgya. Ismeretes az is, hogy mikor Győrt ismét közvetlenül fenyegette török támadás 1683-ban, Telekesi István kanonok a káptalan legfőbb értékei között a hermát is biztonságosabb helyre menekítette. Zichy Ferenc püspök 1746-ban, tehát működése első éveit egyikén 8 napos ájtatosságot rendelt Szent László tiszteletére. Ugyanő az egyházi ünnepek számának a pápa által elrendelt csökkentéséből kivieszi a szent királyét. Érzékelhető, hogy egy élő kultusz, az Erdélyben már segítő szentnek segítségül hívása a kortársak számára logikus, az utókor számára is érthető. Zichy püspököt egyébként származása és életútja is fogékonyá tehetette e tekintetben.

1758-tól földrengéssorozat érte Győrt, és ez különösen fenyegető lett 1763-ban. A június 27-től ismétlődő rengések a város szinte minden épületében kárt tettek. Ennek hatására, a további veszedelmek elhárítása reményében született Zichy püspök döntése, hogy körmenetben vigyék körbe a várfalak mentén a hermát. Később ezt a püspök minden évre kötelezően elrendelte, és csatlakozott a döntéshez a város is.

Éppen a földrengés, a körmenet első évében, 1763-ban kezdődött a székesegyháznak az átépítése, amely megteremtette annak mai arculatát, tükrözve a kor és a püspök szemléletét. És a városét is, ahogy elvállalta a déli hajóban a város címerében is szereplő Szent István vértanúnak szentelt oltár építését. Amint pedig ide került a herma, helyileg is összekapcsolódott a város két szentjének, a vértanúnak és a királynak a kultusza.

A főhajó fölújított főoltárának két oldalára Szent István és Szent László szobra került. Ezeket ugyan egy évszázaddal később eltávolították, viszont megmaradt a királyi szoborpár az északi hajó főoltárán, a fülkeszerűen kiképzett Mária-kegyoltáron. A két szobor együtt nem véletlen vagy ötletszegénység, hasonló van például Sümegen, Andocsón, Szegeden, Tétszentkúton. Figyelmet érdemlő sajátja a magyar barokknak ez az ismétlődés, hisz a tridenti zsinat erre az oltárszegélyező posztra Péter és Pál apostolt vagy az egyházatyák közül javasolt.

A Maulbertsch-freskók közül a szentély mennyezetét borítja a Magyar ünnep a menyországban. A magyar illetve az itt különösen tisztelt szentek menetét Szent László és Szent György vezeti. (A magyar szentek népes csoportja tér vissza az 1940-es évek elején a győrnádorvárosi Szent Imre templomban Szőnyi István seccoján, és szentünk arcvonásai igen karakteresen a hermáról kölcsönözve.)

A királpár ismétlődik a szentélyben a két főpapi trónus fölötti gisaille-képen. A baloldalin Szent István megalapítja a győri püspökséget, vele szemben a sziklából vizet fakasztó Szent László.

A két király együttes tiszteletét egy érdekes epizód is támogatta. Mikor 1771-ben a Raguzából előkerült Szent Jobbot Bécsből Budára vitték, egy éjszakára Győrött álltak meg, és az ereklyét „a szentélyben Szent László ereklyéje mellé méltó módon elhelyezték”. Ugyanebben az évben készült el a székesegyház két ún. „fekete oltár”-a. Az egyik az 1038-i országfelajánlást, a másik az 1083-i szentté avatást és a kezdeményező Szent Lászlót ábrázolja.

A herma elhelyezését már a XVIII. század első felében a székesegyház legrégebbi részébe, a XIV-XV. századi formákat őrző déli oldalkápolnába képzelték. Ezt a tervet 1861-ben Simor János püspök, később esztergomi érsek valósította meg. Kibontották a kápolna déli hajóba nyíló ablakait, ezzel az szervesen összekapcsolódott a templommal. Lehántották a barokk formákat utánzó vakolatot, ezzel és némi építészeti beavatkozással megerősítették annak gótikus jellegét. A legújabb, 1968-1983-i, a székesegyház egészére kiterjedő felújítás során eltávolították az 1861-i neogótikus oltárt és a padokat, a hermát egy fekete márvány posztamentumra helyezték. A kápolna építészeti egységé vált, és ezt nem rontja, hanem erősíti a nyugati oldalon Apor Vilmos püspöknek az erkély alatt elhelyezett vörös márvány sírmeleke.

A herma ereklye és műkincs, a kultusz kibontakozásával történeti - művészettörténeti vizsgálat tárgya is lett. Fábián István, Ipolyi Arnold, Römer Flóris, Balics Lajos szinte hermatudományt teremtett. Munkásságuk betetőzője, új szempontokkal gazdagítója László Gyula. Korszakokat és tudományzakokat átfelölő kutatása a Szent László-kultusz egészét feltárta, beleértve annak folklorizálódását is. Munkásságában megkülönböztetett helye van a hermának.

Megállapította, hogy a herma szerkezetileg két részből áll. A fej aranyozott ezüst lemezekből kalapálással készült. Ráncolt a homloka, mélyen ülők a szemek, erős pofacsont, sorsor; a haj, szakáll, bajusz is hozzájárul az erős karakterhez, azok egyébként szálanként vésettek, gondosan megmunkáltak. A sodronyzománcos mellrész érett technikájú, mértani alakzatok adják a díszítését. A fejrészben van a tulajdonképpeni ereklyetartó, az ennek elhelyezésére szolgáló nyílás takaróját korona fedi el. Újabb kutató, Kolba Judit kiemeli, hogy a herma az európai művészetben is egyedülálló. Bizonyosan hazai mű, igen fejlett ötvöskultúra emléke.

Borsos Miklós önéletrajzi könyvében írja: „Naponta bementem és vizsgáltam, hogyan készíttette a régi mester ezt a páratlan remeket. Egyszer az oltár előtt a sekrestyés otthagya a kis kétlábú létrát. Fölmásztam, és szemtől szembeni magasságban nézhettem. Mikor arcom a szobor arca elé ért, olyan döbbenetesen kifejező, élő volt, hogy elfelejttem az alkalom adta jó lehetőséget kihasználni, az elkészítés mesterségbeli fogásait tanulmányozni. Csak néztem. Hatalmas volt a fej. A tekintet sugárzó, a kissé nyitott, domború ajakú szája beszédes. Belső sugárzás áradt felém, bűvölet.”

Az arcvonások a szent területileg távoli ábrázolásain is szembeötlően hasonlatosak. Igazolható a feltevés, hogy még az első, 1200 körüli sírmelekről mintázták az első ereklyetartót, ez egy tűzvészben megsemmisült, de a fejcsontokat őrző tok épségben maradt. 1402-ben már biztosan megvolt a második herma, ezt egy 1306 előtti pecsét valószínűsíti. A két herma

közötti időszakban készítették a Kolozsvári testvérek lovas szobrukat, nyilván megint az eredetihez való hasonlóságra törekedve. Ez 1660-ig állt a váradi templom előtt. Teljesen érthető a közös forrásokra visszautalásból a korai ábrázolások hasonlósága. Vita is támadt a herma birtoklása körül. Már 1715-ben igényt jelentett be a váradi püspök. További kísérletek után Zichy püspök 1775-ben egy ereklyerészt visszajuttatott Váradra, Schlauch Lőrinc püspök pedig 1892-ben a győrihez hasonlóan hermát készíttetett.

Győrött a nap változatlanul ünnep maradt, a körmeneti prédikáció pedig megtisztelő szónoki feladat. Új fejlemény volt később a Szent László Társulat, és nemcsak a neve miatt. Eredetileg a Szent István Könyvkiadó keretében a határon túli, főként a bukovinai – moldvai magyarok könyvellátását tűzte ki célul, később azok minden irányú támogatását (1861). Vidéki szervezetei is alakultak, a legelső éppen Győrött, és eredeti rendeltetése mellett havi összejövetelein ismeretterjesztő, de mindig az alaptevékenységhez kapcsolódó előadásokat szervezett. 1868-ban az országos társulat itt tartotta első vidéki vándorgyűlését. A kétnapos program eseménye volt Fábián István úttörő jelentőségű tanulmánya a hermáról és Kubszky Mihály megrázó leírása a csángók sorsáról.

A társulat győri csoportja lett az irányítója, programszervezője a Szent László-napnak. Az ünnepség végleges rendjében reggel 8-kor mise a székesegyházban, utána a körmenet, ennek főcelebránsa a püspök vagy a városplébános, majd befejezésül a prédikáció. A körmenet napja sokáig június 27-e volt, majd a következő vasárnap. Esetenként előbbre is hozták, hogy beférjen a diákok szorgalmi idejébe. Az útvonal a fogadalmat kiváltó esemény logikája szerint a várfalak mente, de ez 1820, a „bástyadöntés” megkezdése után egyre illuzórikusabb lett. Hosszabb időre állandósult útvonal: székesegyház – Frigyszekrény tere – Fő (Széchenyi) tér – Kazinczy utca – Karmelita tér – székesegyház.

Egyházi és állami évfordulók, a királynak vagy a kultusznak jubileumai, a politikai élet fordulatai egyaránt színezték a megemlékezést. Különvonal, emlékkönyv, a körmenet útvonalának igazítása egyaránt eleme lehetett az ünneplésnek, rávetült az 1890-es években az egyházpolitikai harc is. Viszont érdekes szóhasználat bukkan fel 1904-ben: „a város miséje”. Ez eredetileg (és máig) a Szent István-oltárnál december 26-án bemutatott misét jelentette, itt most a június 27-ét. Felmerült egy párhuzam is: „Amint a főváros augusztus 20-án Szent Istvánt, Győr Szent Lászlót tiszteli”. Gazdagítani igyekezett az ünnepet az a gondolat is, hogy ne csupán az 1763-i fogadalomra, hanem a szent királyra, tetteire, történelmi szerepére és annak aktualitására is emlékezzenek. Nyilván a régi körmeneti előírások és szokások emlékeként egyes szakmai csoportok mesterségük öltözetében, a hentesek például fehér köntényben vonultak fel. A századfordulón, a közélet mozgalmasabbá válásakor egyes asztaltársaságok is szerveztek megemlékezéseket. Ezek azután alkalmai lettek az átértelmezésnek is (darabontkormány, aratósztrájk, világháború). 1919-ben egyetlen szó sem esik ünnepről. Utólag mégis kiderül, amit Bedy Vince, a történetek tanúja leír: „1919 óta a szent ereklyét nem papjelöltek, hanem fekete ruhás győri polgárok viszik. Ez a megtiszteltetés és elismerés jutalma annak a tiszteletet parancsoló hitvallói bátorságnak, amellyel azt a feladatot a kommunizmus idején magukra vállalták.”

1919 után az aktualizálásnak ismét bő alkalma nyílt. Nagyvárad elcsatolása után Győr lett a kultusz főhelye, történetek is ennek realizálására kezdeményezések. Nagyobb arányú volt az ünnep 1936-ban, amikor június 27-28-a szombat-vasárnapra esett. Volt díszszázad, díszmagyar és népviselet, püspöki beszéd a városháza előtt, rádióközvetítés és utcaelnevezés.

Nevezetes volt az ünnep 1940-ben, a születés feltételezett évfordulóján. Megjelent Harsányi Lajos regénye, a Fejjel nagyobb mindenkinél; benne néhány kiszámított, hanyi kép, az 1063-i békekötés kapcsán hangulatos, naiv leírás a győri várról és a békeszerző Dezső püspökről.

A város díszközgyűléssel ünnepelt, és Szent László-érmeket alapított azok kitüntetésére, „akik a város érdekében értékes munkásságot fejtettek ki.” A Kisfaludy Irodalmi Kör ünnepi ülésén Harsányi Lajos elnöki megnyitója után Lukinics Imre és Karsai Géza tartott előadást: Szent László a birodalomalkotó; Szent László a magyar irodalomban. Vitnyédi Németh István szavalókórusát a tanítóképző növendékei, Halmos László énekkari művét a Palestrina Kórus adta elő.

Az 1946-i körmenetet még impozánsnak minősíti az egyetlen fennmaradt beszámoló: sok ezer résztvevő, mise a székesegyházban és a város főterén. A következő években a körmenet, de maga a kultusz is a népelnymó múlt és a klerikális reakció része lett, és a beszorult a székesegyházba. A herma pedig mint parádés darab évekre a Nemzeti Múzeum kiállításába került. Új fejlemény mindössze annyi, hogy a kápolna 1959-ben Sztehló Lili Szent László üveggépével gazdagodott; a Szent László-napi püspöki mise pedig a nyolcvanas évektől azzal, hogy ekkor tették le esküjüket a győri egyházközségi képviselőtestületek újonnan megválasztott tagjai.

A kultusz új, egylőre formálódó korszaka 1989-ben kezdődött.

Irodalom: Győri Tanulmányok 19. (1997)

Grábics Frigyes

A legkeletibb Szent László-szentély nyomában

Domokos Pál Pétertől, a moldvai csángómagyarok apostolától hallottam valamikor az 1980-as évek elején: Moldvában, VIZANTEA¹ (Újszántó) község templomának védőszentje (patrónusa) SZENT LÁSZLÓ KIRÁLY – volt. Csak volt, mert az ottani romanizálóknak nem tetszett a magyar szent tisztelete, és megváltoztatták a patrocíniumot. Ezt az adatot Domokos Pál Péter nem említi könyvében (A moldvai magyarság, 3. kiadás, 1940, Csíkszerda), pedig benne Vizanteáról többhelyt is ír, részletesebben a 218-219. lapon.

Moldvából más példák is ismeretesek az ilyen hagyományellenességen alapuló védőszent változtatásra.

Volt ott négy Szent István király-templom, és ma már csak egyetlenegy van. Hármat megváltoztattak közülük: Arinban², Kickófalván³, Szöllőhegyen⁴. Az egyetlenegy, amelyben ma is Szent István király a védőszent, a tázlómenti Pusztina⁵ község temploma.

Arinban nagyon „ügyesek” voltak a változtatók: a templom restaurálásának ürügyén Szent István első vértanú alakját festették Szent István király helyébe. Vagyis: akit ezután Szent István király helyett tisztelnek, az pontosan az, akit a Szent Király is Védőszentként tisztelt: Szent István, Jézus első vértanúja.

Kickófalván Szent István király helyett Kis Szent Teréz az 1930-as években épült új templom patrónusa. Talán ilyen alapon: csak közelebb áll a mai hívekhez a XX. század szentje, mintegy 1000 évvel ezelőtti szent magyar király!

Szöllőhegyen Szűz Mária, a Világ Királynője lett az új templom védőszentje – Szent István király helyett. Itt is 'érthető', ki a nagyobb: valóban Az, Akinek, mint a Magyarok Nagyszonyának, Szent István király fölajánlotta magyar nemzetét.

¹ *Vizantea/Vizánta:* Vrancea (Vránca) megyében. (Patrocínium: Adormirea Maicii Domnului, 1978 óta; nálunk: Nagyboldogasszony, Szűz Mária menybevétele, ünnepe: aug. 15.)

² *Arini:* (korábban: Magyarfalú): Găiceana (Gajcsána) községhez tartozik a Szeret folyón túl Bákó megyében. (Patrocínium: Nastarea Sfinteii Fecioare Maria, 1960 óta; nálunk: Kisboldogasszony, Szűz Mária születése, ünnepe: szept. 8.)

³ *Tetcani:* Neamt (Németvásár) megyében, az északi csángók területén. (Patrocínium: Sfânta Tereza a Pruncului Isus; nálunk: a Gyermekek Jézusról nevezett Szent Teréz, Liziói Kis Szent Teréz, ünnepe: okt. 1.)

⁴ *Pârgărești:* Tatros-folyó menti község, Bákó megyében. (Patrocínium: Sfânta Fecioara Maria, Regina, 1987 óta; nálunk: Szűz Mária, Királynő, ünnepe: aug. 22.)

⁵ *Pustiiana:* a Tázló-folyó mellett, Bákó megyében.

Csaknem 'eltűnt' az Árpádházi Szent Erzsébet-szobor Bákó⁶ városában a Szent Miklós-templom főoltárán, mivel a kötényében lévő rózsák alig voltak észrevehetőek az egyszínű lakkozás miatt, míg aztán az 1980-as években restaurálás folytán színesre festették az oltárt, és így nagyon 'előjöttek' a rózsák, és neveltségessé vált volna a ragaszkodás a változtatáshoz. Pedig azelőtt (1979-ben) Mária Királynőnek nevezte ott a sekrestyés Árpádházi Szent Erzsébet szobrát. (Az oltárral szemben állva jobbra van ez a szobor; míg az oltár másik oldalán Jézus Szívének szobra áll, de – hadd tegyem hozzá – liturgiailag teljesen megokolatlan helyen.) Az is feltehető, hogy ott balfelől, a Jézus Szíve-szobor helyett eredetileg talán egy másik magyar Szent szobra állhatott. Csak azt már korábban lecsereelték?

Visszatérve a Szent István-példára: „háborgott a világ” – mint tudom a szőlőhegyiektől, – (az ő nyelvükön ez azt jelenti: „háborogtak az emberek”), amikor észrevették, hogy az őseiktől rájuk hagyományozott Védőszent egyszerűen csak megváltozott. Háborogtak az Arin-ban lakó hívek is, hiszen ők addig is tisztelték Szent István Első Vértanút, – de nem Szent István Király helyett. Háborogtak Kickófalva római katolikusai is, mert ők tisztelték eddig is a kármelita Szentet, – de nem Szent István Király helyett. Végül pedig háborogtak Szőlőhegy lakói is, hiszen ők addig is mennyei Édesanyaként tisztelték Máriát, a Világ Királynéját, – de ők sem Szent István Király helyett.

Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy a római katolikusokra vonatkozó kánonjogi előírások nem engedik meg a védőszent-cserét – pápai engedély nélkül; vagyis nem elég hozzá még az egyházmegye püspökének rendelkezése sem. Annál inkább nem elegendő, ha a csere csak a helybeli plébános egyéni elhatározása.

Lehetséges azonban egy kibúvó: ha egy római katolikus templom csak megáldva van (akár csak áldozópap által), és nem fölszentelve (ezt a szertartást csak püspök végezheti), akkor elég a változtatáshoz az egyházmegye püspökének beleegyezése. – Hogy aztán melyik templom volt csak megáldva, és melyik fölszentelve is, azt ha nem akarják, akkor nem nagyon kutatják, és máris törvényesnek látszik a védőszentnek kicserélése.

Mindezek ismeretében „erőt örvendtem” – ahogyan ezt a szép kifejezést csángó testvéreimtől jól eltanultam –, mikor egy ferences atya Budapesten fölhívta figyelmemet moldvai ismerősére. Föl is kerestem őt, és a szülőföldje után kérdezősködtem. Vizantea községből való volt... Régi vágyam közeli beteljesedésének lehetőségét sejtettem meg akkor: elindulhat Szent László királyunk talán legkeletibb szentélyének fölfedezésére.

Megkérdeztem új ismerősömtől: „Mikor van Vizanteában a templombúcsú?” – „Augusztus 15-én” – válaszolta. (Ők ott Moldvában nem „mennyebefölvételt” mondanak, hanem régi szép kifejezéssel „adormirea”-t: Mária elalvását.) – „És régen mikor volt a búcsú?” – érdeklődtem tovább. – „Régen akkor is volt” – felelte. – „És kicsi lány korában is akkor volt, mint most?” Gondolkodóba esett, majd mosolyogva válaszolta: Való, régen nem akkor volt mint most. Talán májusban volt. ”

Rossz vágányra jutottam, mert én azt gondoltam, hogy valamiféle erdélyi, nagyváradi kapcsolat áll a májusi búcsúünnep mögött. Ott ugyanis, Szent László városában a váradi székesegyház és az egyházmegye patrónusát a húsvét utáni 5. vasárnapon ünneplik, az pedig leginkább május hónapra esik. Új csángó ismerősömtől más fontosat nem tudtam meg, legfeljebb egy régi karácsonyi népének: „Szűz Mária e világra nekünk szent Fiát hozá...” – szépen, díszítve, áradóan, csángósan.

Közben eltelt két hónap, és nem kis várakozással készültem 60. erdélyi és egyben 47. moldvai utazásomra. Alig értünk át a Kárpátokon az Ojtozi-szoroson keresztül, mindjárt Egyedhalomnak⁷ fordultunk. Domonkos Pál Péter ezt magyar alapítású városnak tanította, de most már templomának búcsúját nem szeptember elsején ünneplik, hanem Szentháromság vasárnapján, mert – akár kaptak rá pápai engedélyt, akár nem! – az új templomot Szent Egyed helyett a Szentháromság tiszteletére 'szentelték át'. (Régi magyar naptárakból soha nem maradhatott ki Egyed-Egidiusz neve. Sopron megyében ma is virágzó község: Egyed.)

⁶ Bacău: megyeszékhely.

⁷ Adjud: a Tatros folyó torkolatánál, Vrancea (Vránca) megyében. (Patrocinium: Schimbarea la Fata a lui Isus, 1991 óta; nálunk: Urunk színeváltozása, ünnepe: aug. 6.)

Egyedhalomban déli irányba tértünk a Bukarestbe vezető műúton, majd Mărăsest⁸ után nyugat felé fordultunk, hátha megtalálnánk az eredetileg Szent László-templomot.

Mindenki szívesen útbagazított, akit csak megkérdeztünk. Így értünk el Vizanteába.

Az újonnan épült templom mögött kerestük meg az előbb említett új ismerősömmek idős édesanyját, aki hangosszavú „Dicsértessékemre” magyarul válaszolt. Lányának említésére csaknem sírva fakadt a boldogságtól. Szívesen betessékelt a szobájába mindhármunkat. Éppen fonásból állt föl a mi üdvözlésünkre.

Hamar rátértünk a templombúcsú ünnepére. Ő is augusztus 15-ével kezdte. Vigyáztunk kérdéseinkkel, nehogy mi találjuk ki őhelyette a dátumot. Előbb azt mondta: „Mikor fiatalabb voltam, korábban volt. Sőt már asszony voltam, még akkor is!”

Kérdeztük tőle, hogy mikor korábban. Kedvesen felelt: „Az első kapáláskor!” – Csodáltuk a pontos meghatározást. Azután így folytatta: „Akkor még nem volt nagy búcsú, mert a csirke még kicsi volt. Most már (ti. augusztus 15-én) nagy búcsú lehet, mert már nagy a tyúk addigra.”

(Egy héttel később lányától újabb „adatot” tudtam meg a vizanteai búcsúról. Azt mondta ugyanis, hogy nem a „kicsi csirke” miatt nem lehetett nagy a búcsú, hanem mert addigra már elfogyott az ősszel főzött pálinka.)

Éreztük, hogy közel vagyunk a „tűzhöz”. De Mária nénitől még mindig nem tudtuk meg Vizantea régi védőszentjének nevét és búcsúünnepének pontosabb időpontját. Tovább érdeklődtünk hát tőle, hogy a régi templomban milyen festmény volt a főoltáron? – Nem volt az, hanem szobor volt – felelte. – „Férfi volt-e, vagy asszony?” – „Férfi, férfi!” – „Volt-e szakálla?” – Emlékezett rá, hogy nem volt. – Érdeklődtünk, hogy milyen ruhája volt a szentnek. – Hosszú pap-ruha volt rajta. Majd megkérdezte tőle egyikünk - csángósan: „Annak a szobornak mi volt a fejibe?” (Hátha esetleg valamiféle királyi koronát viselt a szent, mint ezt látni lehet annyi székelyföldi Szent László-szobornál.) Sajnos erre már nem emlékezett, de sietve hozzátette: „Menjünk át a nénimhez, az már 83 esztendő, az biztosan tudja.”

Át is mentünk a nővérehez (=néni), aki magyarul fogadott bennünket. Odajött az egy esztendővel idősebb férje, aki azonban magyar kérdéseinkre románul felelt, de csak egy ideig, és végül már ő is magyarul szólt hozzánk.

Náluk is előhoztuk a régi templombúcsú ünnepének dátumát. A férjének jutott előbb az eszébe, és románul mondta: Sfintu Ladislau! Hát ezért a két szóért jöttünk, hogy tőlük halljuk: „Szent László!”

Az egész nagy család összejött közben, és mindenki boldog volt, hogy Szent László király neve mégiscsak kitudódott!

Azt is elmondták, hogy amikor a régi kicsi templomot lebontották, a Szent főoltári szobrát kihez vitték, majd onnan végül is hová került.

(Egy nappal később, február 4-én, egy magyarul – de sok más nyelven is – jól beszélő csángó pap azt mondta felfedezésünkre, hogy szól majd a vizanteai plébánosnak: a régi templom Szent László-szobrát helyezze vissza véglegesen az új templomba.)

Gyönyörű élménnyel és eredménnyel távoztunk Vizanteáról: megtaláltuk a legkeletibb Szent László-szentélyt, ha külsőleg meg is változtatták, de az emlékezetből, a hagyományból nem tudták kiiktatni.

Nem volt kisebb azonban az a boldogságunk sem, hogy magyar testvérek között járhatunk Moldvában, mert oly nagy szeretettel fogadtak bennünket, – és még visszavárnak minket, – új magyar testvéreiket.

Már csak azt várom, hogy legközelebbi utamon „megkaphassam” (=megtaláljam – székelesen, csángósan) és megláthassam, csodálhassam és tisztelhessem Szent László szobrát - az új vizanteai templomban!

Van még egy titkos reménységem: magnetofonra vehessem – ha még megvan – a vizanteai csángómagyarok búcsúénekét: Szent László királyról!

P. Jáki Sándor Teodos

⁸ Mărășești: város Vrancea (Vrânca) megyében.

SORSKÉRDÉSEK

Épített környezetünk védelme Nyugat-Dunántúlon

Az 1960-as évek nagyütemű városfejlesztése Nyugat-Magyarország településeit sem kerülte el: a városok történeti magja házigyári lakótelepek szorító gyűrűjébe került, a falvak régi lakóházait pedig nagyobbrészt a városi villákat utánzó újakra cserélték. A régi épületállomány bontása vagy éppen „modernizálása” következtében jellegzetes történeti településeink nagyobb része jellegét veszítette, megjelenésük hátrányukra változott.

A városfejlesztés szereplői – városatyák, településtervezők, építészek, beruházó és kivitelező vállalatok – töretlen buzgalommal végezték munkájukat. Ők kivétel nélkül a ma és holnap ideális építési területét látták csupán a régi tömbökben, ezért, ahol lehetett, igyekeztek gyorsítani a bontási munkákat. A társasházak építését finanszírozó OTP vezetői nem győztek örvendezni a belvárosi lakásépítő akciók sikerén, hiszen itt még gyorsabban elkelték a lakások és az út- és közműépítési munkák sem voltak olyan költségesek, mint a városok beépítetlen részein. Közben sorra tűntek el a települések jellegzetes motívumai, ezzel a városkép lépésről lépésre szegényebbé vált. Az átépítés nem csak az apró, földszintes, diófákkal beépített, udvaros lakóházakat érintette: egy sor szép, emeletes városi ház is elpusztult: barokk, romantikus és klasszicista épületek, villák és középületek.

A városlakók riadt zavarral figyelték e folyamatot. Igaz, az újságok cikkei és a rádió riportjai gyors fejlődésről tudósítottak és nem győztek dicsérni a távfűtéses lakások előnyeit, kényelmét, modernségét. A szürke betonházak azonban riasztóan nagyok voltak és a széles, új utak mind nagyobb gépkocsi forgalmat vonzottak a megújítási területekre. A nagy kiterjedésű zöldterületek gondozás híján elsivárodtak, legtöbbjükét idővel gépkocsi parkolókká alakították át. Az emberekben egyre erősödött a kétely, vajon tényleg helyes úton jár-e a településfejlesztés? A földszintes házak kilakoltatott lakói kertjeik, udvaraik egykori bensőséges csendjét siratták, a várost szerető polgárok pedig lakóhelyük sajátos hangulatának elvesztéséért aggódtak.

A várostervező szakemberek egyike-másika ugyancsak felfigyelt a városi kisépítészet értékeire, az apró történeti utcák és terek szépségére. Közülük egyre többen szakítottak a hivatalos városrendezési metodika merev előírásaival: a gazdaságpolitikai szempontok mellett fokozottabb figyelmet szenteltek a települések arculatának, szerkezetük kialakulásának és jellegzetességeinek elemzésére. Többen a település történetének kutatásába fogtak, régi ábrázolásokat gyűjtöttek és a fellett adatok birtokában megpróbáltak jobb és történeti adottságokhoz inkább alkalmazkodó terveket készíteni. Munkájukat lelkes helytörténészek, műzeológusok, könyvtárosok és néprajzosok segítették. A napilapok is egyre gyakrabban adtak helyet a bontásokat kifogásoló olvasói leveleknek és a helytörténeti klubokban, előadásokon és vitákban megszólalt egy-egy aggódó hang is.

A hivatalos műemlékvédelem sokáig nem tulajdonított különösebb jelentőséget a gyors átalakulással kapcsolatos bontásoknak, átalakításoknak: erejét, energiáját a Magyar Műemlék-jegyzékben szereplő épületek fenntartása teljes mértékben lekötötte. Gondolni sem lehetett a védelem alatt álló emlékek listájának bővítésére, sőt 1957-ben a védett épületek számát még csökkentették is abból a megfontolásból, hogy így több pénz jut a listán maradt legfontosabb emlékek helyreállítására.

A helyzet az 1960-as évek derekán némileg megváltozott. 1964-ben több történeti település középkori városmagját területi védelemben részesítették. Az 1970-es évek elején azonban már egy sor nyugtalanító gond is jelentkezett a területi védelemmel kapcsolatban. Ezeket észelve Román András építész az Országos Műemléki Felügyelőség részéről elemző vizsgálat elvégzését javasolta, mellyel Székelyné Egri Zsuzsát és munkatársait bízták meg. Egri

Győri városháza, 1896-1898, Hübner Jenő.

Zsuzsa jó érzékkel tapintott rá a rövid idő alatt felgyülemlett számtalan problémára: figyelmét nem kerülték el a város egészét érintő nem kívánatos jelenségek, de az apróbb hibákra, bántó részletproblémákra is rámutatott. Munkatanulmány formájában közreadott írásában a nyugtalankodó városlakókkal igen hasonló következtetésekre jutott: szakember lévén azonban a hibák okaira is rámutatott.

Kiderült, hogy ahol a védett városok határát a műemléki rendeletben túl szűkre szabták – Pápa, Győr, Veszprém –, ott nem csak a védett terület határán kívül eső történeti beépítés szenvedett súlyos károkat, hanem a védelem határán belül eső városrész képe is súlyosan károsodott. A műemléki jelentőségű területek határának kijelölése tehát a problémák nagyobb részét nem oldotta meg. A felismerések a városrendezők egy részét arra sarkalta, hogy a korábbiaktól eltérő, új településfejlesztési módszereket kísérletezzenek ki, olyan metodikát, amely a települések történeti adottságaiból indul ki és azokat a fejlesztési elképzelések kialakításánál – amennyire csak lehet – tiszteletben tartja.

Az 1970-es években egyre több történeti szemléletű városfejlesztési terv született – közöttük Pápa, Győr, Székesfehérvár műemléki belvárosának részletes rendezési tervei. A városrendezési tervek egyértelműen bizonyították, hogy a védett műemlékek és a műemléki jelentőségű területek gondos megőrzése önmagában nem elégséges: a városok, városrészek történeti arculatát csak úgy lehet megővni, ha a meglévő, központi védelmet nem élvező épületek értékesebb részét is fenntartjuk, megújítjuk.

Nyugat-Dunántúlon Pápa volt az első olyan városunk, ahol 1977-ben a részletes rendezési terv kapcsán a „helyi műemlékek” listája elkészült és elfogadásra került. E listára minden, a település arculatát meghatározó, fontos épület felkerült, függetlenül attól, mikor és milyen stílusban épültek. A helyi listára felvett épületek helyreállításával kapcsolatos követelményeket a városrendezési terv szabályozási leírásában rögzítettük. A „helyi műemléki törvényt” Pápan nem csupán a központilag védett területhez szervesen kapcsolódó belvárosi területekre fogadtattuk el: a történeti építészeti környezet védelmét fokozatosan kiterjesztettük a régi külvárosokra, így Alsó- és Felsővárosra is. Végül – és ezt már maguk a település pol-

gárai is szorgalmazták – a századfordulón épült Esterházy utca és környéke, pompás városi villák és a hozzá tartozó zöldterületek, parkok is – helyi városképi védelmet kaptak.

A helyi védelem céljairól és az ezzel kapcsolatos megkötésekről lakossági fórumokon tájékoztattuk az érdekelteket. A polgárok egy része sokáig idegenkedett az általuk túl szigorúnak vélt előírásoktól: miután azonban kiderült, hogy e helyi rendeletek sokkal rugalmasabbak, mint a központi műemlékvédelem előírásai, sőt az épületek fejlesztését is lehetővé teszik, kialakult a régen óhajtott közmegegyezés. Ma Pápán a helyi rendeletek megkötéseit a hatósági munka során mindenben figyelembe vesszük: tapasztalataink szerint azokat a város lakói ugyancsak tiszteletben tartják.

Győrben 1980-ban a hagyományos gyárvárosi munkás lakótelep kapott helyi védelmet. Ez a jellegzetes, szecessziós stílusú városrész a század legelején épült egységes városrendezési tervek alapján, típusos felhasználásával. E területre felesleges lett volna részletes városrendezési tervet készíteni, hiszen már annak idején korszerű elvek alapján épült be, közlekedési hálózata, közintézményei a házak építésével egy időben létesült, markáns, szép városképe az építés során kialakult, és a kiültetett fák és növények is megerősödtek már. Csupán az elrontott, háborúban megsérült és szakszerűtlenül helyreállított házak megújítása jelentett gondot: az ezzel kapcsolatos követelményeket a városképi rendelet paragrafusáiban rögzítettük.

A rendelet előírásának betartása különösebb konfliktusokat nem okozott. A pontosan megfogalmazott „helyi építési szabályzat” ugyanakkor megkönnyítette az építési hatóságok dolgát, az itt lakók számára pedig jogbiztonságot teremtett, hiszen a rendelet szövegéből egyértelműen kiderült, mit lehet és mit nem lehet változtatni a régi házakon és hogyan lehet azokat továbbfejleszteni, bővíteni, átalakítani. Az épített környezet védelmével kapcsolatos helyi intézkedések hatásosan bizonyultak, hiszen a lakosság részbeni kicserélődését és viszonylagos meggazdagodását sem követte a teljes átépítés és a település jellegének megváltoztatása.

A rendelet ugyanakkor a távolabbi környezetre is jó hatással volt: a védett terület határán kívül is nem egy szép „székely stílusú ház” épült. Ez azért öröndetes, mert utóbbi területekre az előírásokot legfeljebb ajánlásként lehetett kezelni, az építetők és építésszek azonban kötelezőnek érezték magukra a szigorú előírások betartását. Hasonló helyi védelemre tettünk javaslatot a magyaróvári vár tövében a XVIII. században kiépült barokk „szolgálófalú”, Lucsony védelmére is.

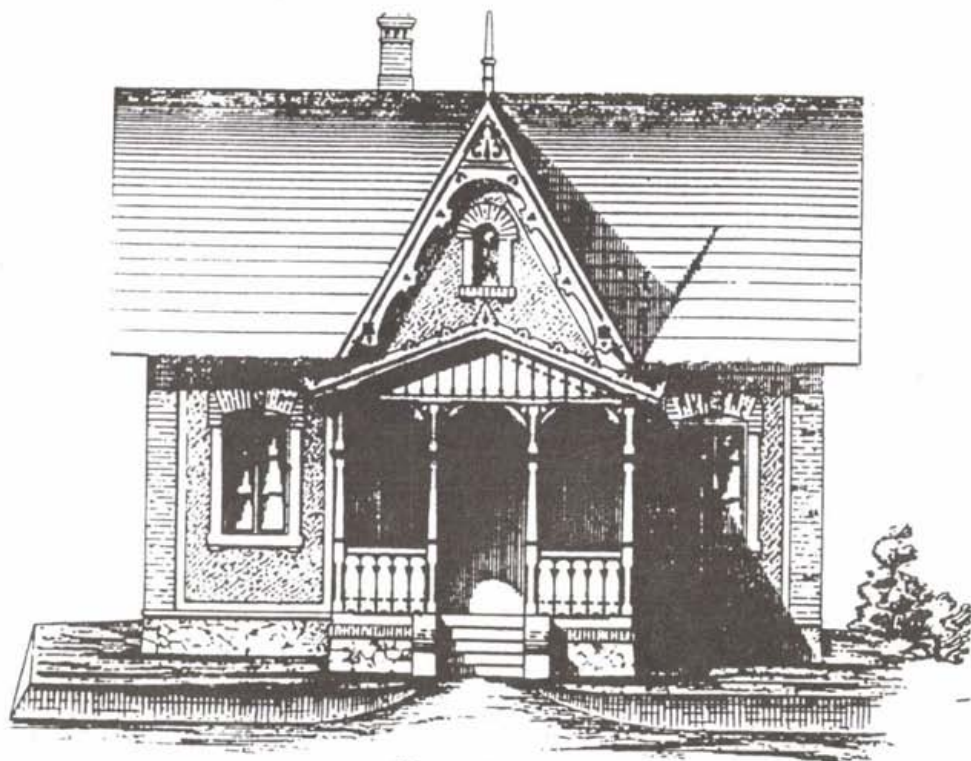
Sopronban az 1970-es évektől kezdve egyre többen szorgalmazták a Lőverek jellegvédelmének biztosítását. Ez esetben a becses építészeti együttes rendeltetésének nem kívánatos változása okozott problémát. A Soproni-hegység város felé néző, északi lejtőit a XIX. században apró kerti házakkal, villákkal telepítették be a soproni polgárok. Nyáron a fél város a Lőverekbe költözködött, kihasználva a viszonylag hűvös és nedves helyi klíma nyújtotta felüdülés lehetőségeit. A nyári használatra épült, favázás, verandás házak a hosszú, keskeny kertekkel, jellegzetes növényekkel sajátos „építészeti tájat” alkottak, melynek karakterét éppen laza beépítése és az épületek jellegzetes elhelyezése adta. A Lőverek kerek egy fél évszázadon át a város „autonóm” területét alkották, a terület saját önkormányzattal, helyi szabályzattal és az Alsó- és Felsőőr út mellett őrházakkal rendelkezett. Utóbbiakban azok az örök laktak, akik feladata a szigorú előírások betartatása volt. A Lőverek egész területéről kitiltották például a macskákat, cicákat: ezzel kívántak az értékes énekesmadarak pusztulásának elejét venni.

A második világháború terrorbombázásai során aztán sok belvárosi épülettulajdonos hajléktalanná vált: kézzelfogható ötletnek látszott, hogy míg lakóházukat rendbehozzák, a Lőverekben, kerti házukban húzzák meg magukat. Néhány család már a századfordulón végleges lakhelyének választotta a Lővereket, az állandó lakók száma azonban a háború után nagy ütemben növekedett. A nyári tartózkodásra épült, vékony falú, tornácos házak azonban nem feleltek meg a téli lakás követelményeinek: a bájos, szép kerti házakat tehát fokról-fokra téliesítették, sokat közülük gyökeresen átépítettek vagy lebontottak és új épültre cserélték ki. Később betolakodtak a Lőverekbe a többszintes tömbházak is, majd a közép-magas, paneles technológiájú pontházak építése következett. A legszebb kilátó magaslatokon otromba társasüdülők létesítése céljából kiirtották a történeti gesztenyéseket. Félő volt, hogy a páratlan természeti adottságokkal rendelkező, sajátos építészeti arculatú városrész jellege végképpen elveszik.

Pápa, Korvin utca, műemléki jelentőségű terület képe

A környezetvédők és építészek az utolsó pillanatban fogtak össze a közgyűlés lelkes tagjaival, hogy helyi rendelet alkotásával e folyamatot megállítsák. A rendelet 1992 őszén született meg és a közgyűlés még karácsony előtt törvényerőre emelte. Szövege és melléklete – a védett terület határát képező térkép és a védett épületek és növénycsoportok listája – külön füzetben is megjelent: a helyi építési szabályzatot jól áttekinthető formában a lövéri polgárok kezébe adták. A rendelet felépítése az előírások sokrétűségéről tanúskodik: egy-egy fejezete foglalkozik a településszerkezettel, a megmaradt építészeti emlékek, a természetes környezet

V. de S. Schiller

Sopron, villa épület terve, 1884, Schiller János

– állat- és növényvilág –, a környezet védelmének és a közlekedés megcsendesítésének kérdéseivel. Utóbbi előírások egyértelműen az itt élő emberek kényelmét és jobb közérzetét kívánják szolgálni, bizonyítva, hogy a helyi védelem nem korlátozódhat pusztán az épületek vagy a táj védelmére: megalkotásuknál az ott élő emberek érdekeire is gondolni kell.

A soproni rendeletben újdonságnak számított, hogy a védelem alá helyezés előtt az épületek tulajdonosainak egyetértését is megszereztük: a közgyűlés egyben mentesítette is őket a helyi adók megfizetése alól, ezzel elismerve azokat a többlet erőfeszítéseket és nagyobb fenntartási költségeket, melyeket a becses épületek közérdekből történő fenntartása számukra jelent. A soproni, lövéri rendelet tapasztalatai azt sugallják, hogy a jövőben egyre inkább az ilyen összetett rendeletek alkotására kell majd törekednünk.

Nem hallgatjuk el persze a helyi védelemmel kapcsolatos nehézségeket és bizonyos kétségeinket sem. Győr esetében például 1993-ban – felbuzdulva a gyárvárosi védelem sikerén – a város egész területére érvényes rendelet született a városkép egyedi és területi védelméről. A város számára gondos építészeti vizsgálatok alapján helyi védelmi listát állítottunk össze, melyben a jellegzetes falusias-kisvárosias elővárosokat, vízpartokat és a XIX–XX. század historizáló és korai modern építészeti emlékei is helyet kaptak. A rendelet tervezetét annak idején egyhangúan, ellenszavazat nélkül fogadta el a város közgyűlése. 1996-ban újra szavazatták a képviselőket: a módosított rendelet mellékletének listájára azonban „egyéb városi érdekből” nem kerül be a Frigyes laktanya épülete. Mint kiderült, egy korábbi, politikai koncepciónak megfelelően ezzel a millenniumra felállított, monumentális történeti épületegyüttes bontása előtt nyitották meg az utat. Amikor mindez a polgárok tudomására jutott, szinte egy időben emelték fel szavukat a város környezetvédői és az építészeti örökségért és a város arculatának elvesztéséért aggódó szakemberek. Hogy e tiltakozások eredményre vezettek-e, ma még nem lehet eldönteni. Az eset azonban több szempontból is

tanulságos. Az, hogy a városatyák rövid úton, a polgárok megkérdezése nélkül módosíthatják korábbi döntéseiket, komoly kétségeket támaszt a helyi védelem hatékonyságával kapcsolatban.

Ugyanakkor a társadalom heves ellenállása azt mutatja, hogy az emberek tudatában az épített és természeti környezet védelme, a történeti épületek és a meglévő növényzet megtartásának igénye és saját jólétük és életminőségük megőrzése ma már egyre szorosabban összetartozik. Mindez azt a törekvést erősíti, hogy az ezután készülő helyi rendeletek a felsoroltakkal egyforma alaposággal és következetességgel foglalkozzanak. Az épített környezet alakításáról és védelméről szóló, elfogadás előtt álló új építési törvény már ilyen szellemben fogalmazódott, bizonyítva, hogy a történeti örökség védelmével kapcsolatos fáradásaik hazánk észak-nyugati fertályában nem voltak egészen hiábavalók.

Winkler Gábor

A Mosonmagyaróvári Széchenyi Népfőiskola ökológiai munkája

1943 őszén kerültem egyetemi gyakornokként az óvári Mezőgazdasági Főiskolára. Agrogeológiát, agropedagógiát tanítottam. Mindjárt hozzákezdtem a Népfőiskola szervezéséhez, hogy az ősi, híres szakoktatási intézmény falai közé tehetséges parasztfiatalokat hozzak. Célom volt – az országos népfőiskolai mozgalommal összhangban, hogy a magyar nép múltjának, hagyományainak, szellemi értékeinek ismeretével felvértezett, a falu vezetésében jártas fiatalokat neveljünk, továbbá az, hogy a korszerű mezőgazdálkodást, szövetkezeti ismereteket a Mezőgazdasági Főiskolán sajátíthassák el hallgatóink. Tervemet a Főiskola tanárai lelkesen támogatták, és a szaktárgyakat a híres óvári professzorok adták elő a népfőiskolán, a közismereti tárgyakat pedig a város művelődési szakemberei. Nagy segítséget jelentett a megvalósításban a Széchenyi Magyar Kultúr Egyesület, (SZEMKE) anyagi támogatása, s kifejezett kérelmük volt, hogy csallóközi fiatalokat is vegyünk föl a tanfolyamra. Így nyitotta meg kapuit 1944 január 10-én népfőiskolánk 12 szigetközi, 12 csallóközi 18-25 év közötti parasztfiattal. A Főiskola kollégiumában helyeztük el őket, ellátásukhoz a hallgatók mezőgazdasági terményekkel járultak hozzá, de tandíjat nem kellett fizetniük. Előadásainkat a Főiskola rendelkezésünkre bocsátott termében tartottuk.

Kitűzött célunknak megfelelően a művelődési tárgyak mellett a korszerű mezőgazdálkodás ismeretanyagát kellő órászámban adtuk elő: a paraszti gazdálkodást, a növénytermesztést, állattenyésztést, kertészkedést, gépismeretet, tájegységünk agrárpolitikáját, gyakorlati szövetkezet-vezetést, szervezést. Igyekeztünk minél elevebb kapcsolatot tartani a természettel, a paraszti élettel. Ökológiai nevelésünk célja: a táj ismeretében helyesen látni az életet. Ennek alapját a természet erői adják. Ezek azonban nem volnának elegendőek az ember nélkül. Az ember élete szorosan beletartozik a tájba. Benne élünk elválaszthatatlanul abban a környezetben, ahol lakunk, ahol dolgozunk. A táj, a természet szabja meg a lehetőségeket az ember számára: hol, hova települhet, hova és miből építheti házát, miből és hogyan él. Ha függünk is a természettől, mégsem vagyunk rabszolgái. Az ember tudásával és munkájával visszahat a természetre és lassan átalakítja a tájat, kultúrtájat teremt.

Az elméleti alapok mellett gondot fordítottunk a gyakorlatokra, az ember életére, gazdálkodására a természet adottságai között. Együttműködve a Főiskola üzemtani tanszékének keretében szervezett Népi Gazdaságkutató Intézetemmel, gazdasz tanítványaimmal együtt tanulmányozták népfőiskolásaink is a paraszti gazdálkodás üzemi adottságait.

A paraszti gazdálkodás foka, milyensége mindig összefüggött a birtok nagyságával, a paraszti üzem törvényszerű kapcsolatából fakadt. Csak olyan és annyi növényt termeszthetett, olyan és annyi állatot tarthatott, amennyit birtoka adottságaitól függő üzeme lehetővé tett. Ezért tartom helyesnek, hogy a paraszti gazdálkodás néprajzi vizsgálatát is a paraszti üzem szemléletében végezzük. Ezt tettük a népfőiskolán is és így reális képet kaptak hallgatóink a paraszti gazdálkodás üzemi összefüggéseiről. Ez pedig alapja a ráépülő korszerű mezőgazdálkodásnak.

Nézzük a problémát részletesebben. A korszerű paraszti gazdaság megtervezésében első feladat a szántóföldi talajművelés, növényápolás igaerejének biztosítása. A gabonaneműek munkái 4-5 fogatnapot igényelnek évente, az ipari növények 18 fogatnapot. A hozzá szükséges igaerő lófogattal a legdrágább, mert egy pár ló 4-5 hold termését fogyasztja el évenként, s csak a 15-20 holdon túli gazdaságok számára elérhető. A kisebb üzemek szántóföldi munkájukat szarvasmarha igazásával végezhetik el. Leggazdaságosabb a gépi erő felhasználása, a traktorok munkája 30-35 %-kal olcsóbb, de ehhez összefogás, szövetkezés szükséges a kisüzemek között.

Az igaerő biztosítása után a haszonállat létszámot kell meghatározni, eldönteni, hogy a kijelölt keretben hány szarvasmarhát, sertést, juhot tarthatunk. Kívánatos, hogy a kisebb gazdaságok két-három holdankint egy-egy számosállatot (500 kg élősúly) állítsanak be. A haszonállatok közül a legjelentősebb helyet a tejhasznosítású tehén és növendék-állatai foglalják el, mert ugyanannyi abrak etetése mellett nemcsak naponta visszatérő, állandó javadalmat, hanem nyolcszorta több trágyát is szolgáltatnak, mint amennyit az egyébként jól hasznosítható sertések előállítanak. A szarvasmarha létszám kiterjesztését a trágyatermelés mellett a gazdaság melléktermékeinek: kukoricaszár, szalma, polyva stb. értékesítése is megköveteli. A sertésenyésztés felkarolását nagy szaporasága és jó takarmányértékesítő képessége, piaci lehetősége teszi fontossá.

Az igaerő és haszonállat létszám meghatározása után a szántóföldi termelés rendjét tervezi meg a jó gazda. Átlagban annyi őszi gabonát vet, ahány számosállatot képviselnek állatai. Őszi gabonát tehát nagy átlagban a szántóföld egyharmadán jó tervezni.

A szalastakarmány növények területének megtervezése a következő feladat. Egy számosállat nyáron naponta 50-60 kg zöldtakarmányt fogyaszt el, téli időszakban pedig naponta legalább 3-5 kg szénát, és 8-10 kg takarmányszalmát, vagy kukoricaszárát igényel. Ezt ha van rétje, onnan, ha nincs, akkor legelőnyösebben a fehérréjűekben gazdag pillangósok termesztése biztosíthatja. Étrendi szempontból téli időszakban szarvasmarhánként 10-20 kg répát, répafejet, sertésenkint 2-7 kg főtt burgonyát jó számítani. Ezek szerint a takarmány területe a szántó 20-25 %-át foglalja el.

A fenti két növénycsoport területének beállítása után az abrakot adó növények termelési arányát állapítjuk meg. Árpából és zabból csak a növendékállatok szükséglete szerinti területet jó elvetni, a tömegabrakot a bővebb termést és a több szalastakarmányt nyújtó kukorica fokozottabb termesztésével biztosíthatjuk.

Hátra van még a burgonya és a káposzta, paradicsom, paprika területe, amit legalkalmasabb a ház körüli kertekben termelni. Az ipari növények, cukorrépa, mák, len és az olajos növények a napraforgó, repce részére a helyi adottságok, piaci lehetőségek szerint kell területet kiszorítani.

A tanulmányozott gazdaságok közül néhány típusnak üzemtervét érdemes jobban szemügyre venni. A húszholdas középparaszti üzem 5-6 holdon vetett búzát, rozsot csak egy holdat, árpát 2-3 holdat, sörárpát és zabot 1 holdat. Kalászos vetésterülete 10-11 hold volt. Kukoricát keveset vetett, átlagosan másfél holdat. Takarmányrépája fél holdon termelt, cukorrépa pedig 2 holdon. Lucernát, lóherét egy-egy holdon termesztett, árpát és lóherét együtt is vetett takarmánynak. A napraforgó pedig a ház körül 600 négyzetgölgön hozott igen jó termést, ugyanígy a cikória is. Takarmány szükségletét szénával pótolta. Állattartása is üzeméhez alkalmazkodott. Két herélt lovat tartott. Volt két tehene és az évről-évre szaporított növendékek. Belőlük nevelt bikákat és hízlalt is belőlük évente. Ezek jól elkeltek a vásárokon. Sertést nem szaporított, vette a malacokat és négy-öt darabot hízlalt minden évben, kettőt saját fogyasztásra, a többit eladásra. Baromfit 40-50 darabot tartott, libát is legalább tízet, a toll miatt.

A paraszti kisüzem sok jellemző példáját találjuk meg tájékunkon. Őt holdon gazdálkodók közül három hold volt a szántó, két hold a rét. A szántóterületen egy-egy holdon búzát, árpát, kukoricát termelt váltakozva, saját szükségleteire. A ház körül pedig répát, egy kis cikóriát. Inkább állatokat tartott a piaci lehetőségeknek megfelelően. Takarmányát a két hold rét adta. A kisgazda állattartása ugyancsak összefüggött üzemi lehetőségeivel és a piaci adottságokkal. Egy tehenet tartott szaporulatával. Többnek volt egy lova is, ha adódtak fuvarozási lehetőségei. Legkifizetőbb a sertés tartása volt. Tartott anyacócat, a malacokat nem adta le, hanem felnevelte és sonkasüldőként értékesítette. Négy híztót hízlalt, kettőt saját

fogyasztásra, kettőt piacra. Volt a ház körül hús tyúk, egy maglúd és a szaporulata, amenynyit költött.

A zsellérek is igyekeztek a maguk kis területén családjukat eltartani. Két-három hold földön gazdálkodtak. A saját élelmüket termelték meg a szántón: másfél holdon kétszerest vetettek, vagyis búzát és rozstot együtt. A szegény emberek gabonatermesztése volt ez, befért a kis vetésterületbe és jó kenyeret adott. A maradék földbe krumplit, kukoricát vetettek. Részeskaszálást vállaltak szénáért, kapálást pedig a répáért. Télen erdőlleni jártak az uradalomba, így megvolt a tüzelőjük. A zsellérek általában tartottak egy tehenet, ezt igazták is a földmunkáknál egyes igába fogva. A szaporulatát nevelték és borjúként értékesítették. Csak a nagyon szegényeknek volt kecskéjük. Ez megélt a ház körül. Mind hízlaltak disznót, lehetőleg kettőt, egyet maguknak, egyet eladásra. Baromfi állományuk a szokásos volt 10-15 tyúkkal, egy „banyára való” libával, vagyis maglúd, gúnár és a fészekalja. Csirkét, tojást, libát adtak el.

Kisalföldi falvainkban jellemző réteg volt az iparos-zsellér: vargák, csizmadiák, ácsok, bognárok, kőművesek, szabók, nádazók, kosárfonók. Munkájuk mellett egy-két hold földön gazdálkodtak. Egyik hold földbe kétszerest vetettek, a másikba kukoricát, évről-évre váltogatva. Zöldséget, krumplit, egy kis répát a ház körül termelték meg. A kinti munkát a család végezte, ezen kívül kijártak „licitást” kaszálni, mert kellett a széna a lónak. A zabot a piacon vették. Lovat pedig azért tartottak, mert ezzel dolgoztak a határban és kis kocsiba fogva vele jártak a környék vásáraitra. Az őszi betakarítástól a tavaszi munkáig a mesterség került előtérbe, a szoros mezőgazdasági munkák idején pedig háttérbe szorult, sőt hetekig szüneteltették is, ha úgy adódott. A ló mellett volt egy tehenük is, a borjakat eladták, malacot mindig vettek a vásárban, és általában egy hízót hízlaltak a család számára. Baromfit is inkább házi használatra tartottak, 10-15 tyúkot, ugyanennyi kacsát, libát csak ritkán.

A felsorolt példák jól mutatják, miként függött szorosan össze a gazdaság növénytermesztése, állattartása az üzem adottságaival, és a piaci lehetőségekkel.

A sikeres gazdálkodáshoz hozzátartozik még a gazdák ökológiai szemlélete is. Nagyon jól tudtak alkalmazkodni az időjárás szeélyeihez, a vízjáráshoz, a talaj tulajdonságaihoz. Ismerték szántóföldjük adottságait, milyen növényt melyik határrészbe érdemes elvetni vagy hova nem jó, hol nem ad kielégítő eredményt. Ugyanilyen fontos az adottságoknak megfelelő vetésforgó ismerete. A termelési rend megállapítása, a megfelelő elővetemény. A trágyázott kapás növények után tavaszi gabonát vetettek, takarmány és ipari növények után pedig őszi gabonák kerültek a földbe. Legtöbb vizsgált középparaszti gazdaságunk kedvelt forgója volt: trágya után kapást, kukoricát vagy kukorrépat vetettek, utána árpát „hegyibe vetve” lóherét, vagy más pillangóst. Ezt két évig kaszálták, azután búza került utána. A búzát legjobb volt bükköny, vagy ugar után vetni. Ugart csak szükségből hagytak, ha az időjárás, vagy vízállás szükségessé tette. Például ha nagyon sok eső esett, a laposokon mindig maradt víz, vagy tocsogó. Kapavágásokkal árkot csináltak és a vizet levezették. Bedobott gyufaszálakkal nézték meg, merre szivárog a víz, arra húzták az árkot. Így élelt újjá évszázadok árvédekező népi tudása.

Az egyes termelő üzemek vizsgálatával népfőiskolás hallgatóink átfogó képet kaptak a paraszti gazdálkodás lehetőségeiről, szoros kapcsolatáról az ökológiával, a természeti és emberi adottságokkal, és ezekre építhették terveiket a korszerű kisüzemi gazdálkodás, a szövetkezeti összefogás, a piaci lehetőségek kiaknázására. Ismereteink elmélyítését szolgálta bekapcsolódásunk a megye népművelő munkájába. Vasárnaponként jártuk a környező falvakat. Hallgatóink előadásokat tartottak a megszerzett gazdasági ismereteikből, felkészüléssel otthoni feladataikra. A népfőiskolán tanult népdalainkkal, népi táncainkkal, feldolgozott szokásainkkal tettük műsorainkat színessé, sikeressé. A megalakított mintaközség önkormányzatán alapult a népfőiskola élete, munkája, fegyelme, napjainkig ható jó példaképül. Sajnos mikorra a vetés szarba szökkent volna, – a „csordanépek lelegelték”. Fájdalmas rá gondolni, milyen értékes nemzedékeket nevelhettünk volna lelkünk szerint, a magyar falu számára az elmúlt évtizedekben.

De a vetés újra kihajtott, s most a honismereti mozgalom ad lehetőséget a szellemi, gazdasági megújulásra. A mai élet adottságainak megfelelően szép feladatok várnak a honismereti mozgalomra. Mi szívesen átadjuk tapasztalatainkat a fiatal nemzedéknek, és sikeres munkájukhoz a jó Isten áldását kérjük!

Dr. Timaffy László

TERMÉS

Vizeink szabályozásának hatása az ember és a táj kapcsolatára

A régi térképek tanúsága szerint a folyóknak, tavaknak nagy szerepük volt a településhálózat kialakításában. Az átkelésre alkalmas szakaszok mellett városok épültek, illetve a folyókat kisebb-nagyobb távolságban települések kísérték, melyek lakossága a természettel a vízszabályozások előtt és után egyaránt sajátos kapcsolatban élt. Szinte közhelynek számít az a megállapítás, hogy a folyók biztosították az élethez szükséges vizet, lehetőséget adtak a hajózásra, sodruk malmokat hajtott és a későbbiekben energiát szolgált. Eltekintve az átkelőhelyektől, a községek nem közvetlenül a folyók mellett települtek, de a víz járása életüket meghatározta, mivel a lakosság jelentős része az ártérben vagy az ártér szélén élt.

Az „ártér” szónak napjainkban többféle értelme van. Jelenti a töltésekkel védett, mentett árteret, vele ellentétben a be nem gátolt, nyílt árteret, sőt részét alkotja a töltések közé fogott, hullámtér is. A vízszabályozások előtt azokat a területeket jelentette, melyeket a víz rendszeresen vagy időnként elöntött. Az árterek nagysága a szabályozás előtt döntően a domborzati viszonyok függvénye volt. Szerepet kapott a partok magassága, a mellékfolyók helyzete, az időjárás, sőt a talaj összetétele is. E tényezők az ártér nagysága mellett az eldöntések tartósságát, az állandó vízborítások kialakulását is befolyásolták.

Utólagos számítások szerint a vizek szabályozása előtt a Kárpát-medence állandó és időszakos vízborításai – a belvíz-árterekkel együtt – 3,85 millió ha-t tettek ki. Ha ehhez hozzászámítjuk a dombvidéki vízjárta területeket, akkor az összes vízborítást 4,8 millió km²-nek tekinthetjük. Ez a Kárpát-medence területének mintegy 15 %-át jelenti. Az állandó és ideiglenes elöntések – becsléseink szerint – a történeti Magyarország 14 megyéjében haladták meg az országos átlagot: a Dunántúlon Győr, Moson, Sopron, Tolna, az Alföldön Bács, Békés, Bereg, Bihar, Csongrád, Heves, Szabolcs, Szatmár, Torontál, Zemplén megyében.

A folyók, tavak mindenkori vízállásához viszonyítva az ártereken három szintet különböztettek meg: az állandóan vízzel borított mélyárteret, az ideiglenesen elborított területeket, és az ártér legnagyobb vízállásnál magasabban fekvő részét, mely kiemelkedő magasságokon vagy a mély fekvésű terület peremén helyezkedett el.

Mivel a sík területen a néhány deciméteres különbségek is létfontosságúak voltak, és a vízvilág kialakulását, a növény- és állatvilágot, a táj és az ember kapcsolatát egyaránt befolyásolták az ártéren élő lakosság e felszíni formákat egymástól megkülönböztető nevekké váltak. Ezek az elnevezések a falvak határában dűlőnevek alakjában még akkor is éltek, amikor a vízszabályozás során az ártereket már kiszáradították.

Az elnevezések tájként is eltérőek voltak. A különbségek nyelvjáráson, népszokáson, hagyományokon alapultak, azonban jelzik a gazdálkodásban lévő különbségeket is. Nézzünk néhány példát! A szabad felületű, állandó vízborítások, tavak jellegzetes nevei a Közép-Tiszavidéken a vízállás alakjára utalnak: például *Kerek-tó* Tiszaszalókon, *Csillag-tó* Tiszahalászon, *Kengyel-tó* több helységben, míg a növényekkel erősen benőtt vízállásokat e vidéken gyakran „fertő”-nek nevezték: például a *Mézes-fertő* Szolnokon, a *Bibic-fertő* Tiszaburán, a *Vadas-fertő* Tiszafüreden, a *Csikos-fertő* Tiszánánán stb. A folyókanyarban lévő mély fekvésű területek helyi elnevezése *szeg*, vagy *szög* volt: például *Alcsiszig* Szolnokon, *Sárszeg*, *Kisszig*, *Nagyszög* Tiszapüspökön. A hajdani vízállások helyén gyakran találkoztunk *Tőfenék* (Szolnok), *Görbefenék* (Tiszabura), *Rásafenék* (Tiszaderzs) és hasonló nevekké, míg a tó vagy folyómenti hordalékkal feltöltött területeket, vagy szárazulatokat lapos-nak vagy laposá-nak hívták: például *Falutava-lapos*, *Sulymos-lapos*, *Keresztes-ér-lapos*, Tiszaburán. Az

ártér magasabban fekvő részét *halom*-nak, Szolnoktól délre *hát*-nak nevezték. Például Tiszarofon találkozunk a *Borshalom*, *Gyulahalom*, *Órhalom*, Csepán a *Görbehát*, *Tarlóshát*, *Mályváshát* kifejezésekkel.

A Körösök és Berettyó vidékén a lakosság számára jól hasznosítható vízállásokat több települések *hal*-nak vagy *halas*-nak hívták. Bakonszegen volt például a *Perjés-hal*, *Lengyel-hal*, Berettyóújfalun a *Török-hal*, *Korhán-hal*, Nagybjajomban *Nagy-halás*, *Görbe-halás*, *Pusztá-halás*, *Fekete-halás*, *Dobri-halás*. A kis felületű vízállások a Körös-vidéken a *kut*-ak voltak: például Komádiban a *Szabadválvi-kút*, *Szöcsködi-kút*, *Csorba-kút*, Püspökladányban a *Gara-kút*, *Makodi-kút*. A folyókanyarulatokban lévő területek szokásos körös-vidéki neve a *zug* volt. Gyulától északra van ma is a *Szanazug*, Békésen a *Kastélyzug*, *Határzug*, *Povád-zug*, Dobozon a *Farkas-zug*, *Malomzug*, Köröstarcsán a *Simai-*, *Kalló-*, *Körtvélyes-*, *Harcsás-zug*, míg a vízfolyások kanyargós szakaszait itt *derék*-eknek nevezték. (Például *Ásott-hosszú-derék* Irázon, *Károly-derék* Szeghalmon).

A Pest és Tolna megyei Sárköz Duna-menti településein is a hajdan gazdag növényvilág, a sok erdő határozta meg a helyi gazdálkodást és a lakosság életét. Az ártéren nőtt erdőt, melynek másutt *füzes*, *nyíres* volt a neve, itt *malát*-nak (*maládnak*) hívták (például Bátyán, Fajszon, Foktón, Szeremlén), a náddal, zombékkal benőtt vízállás neve *palé* volt (például *Király-palé*, *Mély-palé*, *Nyámádi-palé* Dunapatajón, *Józsa-palé* Fajszon, *Pap-palé*, *Duna-palé* Bátyán). A kezdetleges töltések közt maradt vízállás neve a Duna e szakaszán *kobolya* alakban fordul elő (például Bátyán *Szakadék-kobolya*, Foktón *Cirók-*, *Kozó-*, *Mátyás-kobolya*). A kiemelkedéseknek e vidéken *porong göröng gyűr* volt jellegzetes elnevezése (például *Tátos-göröng* Szeremlén, *Öreg-porong* Fajszon), míg a tanya építésére is alkalmas kiemelkedések *szállás*-ok voltak, függetlenül attól, épült-e rajtuk ház.

A Rába-vidéken, főként Győr környékén a mocsarak nevét gyakran a *sár* szó származékaiból képezték (például *Sárrét*, *Sárkerekek dűlő*, *Sárdos ér*, *Sáráns pusztá*). Gyakoriak voltak az állatokra utaló, ma is élő hely-, víz és dűlőnevek (például *Nyúl*, *Nagynyúl*, *Lórért*, *Lórért-ere*, *Gólya-lapos*, *Keszeg-ér*, *Csikvánd stb*). A rőzsével átfont, kezdetleges gátakat az országban egyedülállóan itt *eszterő*-nak hívták, míg például Kalocsán ugyanez a szó kaszálót jelentett.

Az árterek gazdasági hasznosítása még középkori eredetű, de fontos szerepet kapott a későbbi évszázadokban is. Alapja a népesség alacsony száma volt, mely még nem haladta meg az ártér eltartóképességét, és a viszonylag csekély igényeket a birtokhatároktól még nem vagy kevéssé korlátozott, tágas mocsárvilágból ki lehetett elégíteni. E gazdálkodásban a földművelés, állattartás alárendelt szerepet kapott, a halászat, a vadászat, gyékény- és nádfeldolgozás, víziközeledés mellett.

Bár a kutatók véleménye megoszlik a kérdésben, hogy mikor beszélhetünk az ilyen életforma fénykoráról, mikor hanyatlásáról, kétségtelen, hogy a XVIII. században, amikor az írásos forrásanyag már rendelkezésre áll az ártéri gazdálkodásnak – a vizektől leginkább sújtott megyékben is – már csak átalakult formáival találkozunk. Az ártéri életforma kialakulásában nem csak az játszott szerepet, hogy az ártéri terület mekkora volt, hanem az is, meddig maradt meg rajta a víz. A homokos, laza talajok könnyebben kiszáradtak, mint a kötöttek, ahol az előntés hatására buja növényzet alakult ki. A folyómenti természetes magaslatok vagy kezdetleges töltések védték ugyan a környező területeket, de ha már átlépett rajtuk a víz, annak visszafolyását megakadályozták. Ílymódon maguk a védművek is hozzájárultak a mocsarak kialakulásához.

Az árterek előntésében fontos szerepet játszottak a folyókból kiszakadó fokok és erek, melyekbe az árvíz benyomult. Bár a történeti irodalomban e kérdés vitatott, saját kutatásaink alapján úgy látjuk, hogy a fokok a vízfolyással ellentétes irányban haladók, mesterséges árkok voltak, melyek a vizek mindkét irányban képesek voltak vezetni. Velük szemben az erek, („folyás”-ok) természetes medrükben haladtak. A két fogalmat a víznevek is megkülönböztették. Például Tiszaburán volt a *Nagyfok*, *Kisfok*, *Kettős-fok*, ezzel szemben Tiszavezenyben a *Matóka-ér*, *Kotló-ér*, *Bese-ér*, Gyomán az *Iván-*, *Zöld-*, *Isti-*, és *Nagyfok*, szemben a *Borbély ere*, *Boronás ér*, *Hölgy ere* vízfolyással.

A fokok létesítésénél azonban felhasználták a természetes vájásokat, vízfolyásokat, hogy a cél mielőbb elérhető legyen. Ezért igen sok fok volt a Duna alsó szakaszán, ahol a medrét változtató folyó holtágakat, morotvákat hagyott hátra. A Körös-vidéken a fokok nemcsak az

Deelés a Maroson Csicsér közelében (Horváth József felvétele)

árteret látták el vízzel, hanem egymással is kapcsolatban voltak. A Tisza vize a fokokon és ereken keresztül jutott át a térségbe, és a három Körös közt is volt északi-déli irányú összeköttetés.

Bár a fokok – mint jeleztük – mesterséges képződmények voltak, létrehozásukban csak a kisebb közösségek vonatkozásában volt szervezethez. Azok ásását, mélyítését az egyes birukosok vagy községek saját hasznukra vagy elképzeléseik szerint végezték, a legkevésbé sem törődve mások érdekeivel. A fokok, erek torkolatának megnyitása vagy elzárása körül már a XVIII. század végén is viták voltak. Erre egyik példa a Mírhó-fok, másik a Körös-vidéken a Gyepes, de említhetjük a Hortobágy, Árkus, Kardacs tiszai elzárásának ügyét, mely a XIX. század második feléig húzódott el. Az is megfigyelhető, hogy már a XVIII. század elején eltűntek a fokok – a régi térképek tanúsága alapján – az ország egyes vízvidékeiről. Ezt látjuk a Rába mellett, de elmondható a Felső-Tisza vidékéről is, ahol nem voltak „fok” szóból képzett helynevek sem. 1833-ban, a rendszeres felmérés megkezdésekor a Tuzsér-Tokaj közti folyószakaszon összesen három fok maradt meg, Balsa és Tokaj között pedig már egy sem.

Meg kell állapítanunk azt is, hogy az árterek hasznosítása a lakosság számára kényszermegoldás volt, nem idilli életforma. Az adott körülmények között ugyanis az alapvető élelmiszer, a kenyérgabona megtermelésére nem volt lehetőség. A kenyér „árát” az ártérből gyűjtött termékek eladásával kellett előteremteni.

Az ártéri gazdálkodás legfőbb haszonvétele a halászat volt. Bár úgy tartották, a Dunában, Tiszában és más nagyobb folyókban fogott halak ízletesebbek a „rétiék”-nél, a falvak lakossága az ártéri tavakban, mocsarakban halászott, a rekesztő halászat módszereivel. A halászóvizek egy része a községek birtokában volt, más részüket az uradalmaktól bérelték. Fontos szerepet játszott az ártéri halászat a Közép-Tiszavidék egyes falvaiban (Tószeg, Szelevény, Vezseny, Inoka), a Tolna megyei Sárközben (Nyék, Decs, Pilis), a rétközi Demecseren, a kis sárréti Komádin, a Szeged melletti Tápai-réten is. Utóbbi három község határában a XIX. század közepén is nagyobb területeket foglaltak el a nádasok a szántóknál.

Az ártéri községek jellegzetes alakja volt még a múlt században is a pákász, aki a nádrengetegben sárban készült kunyhóban élt. Csikot, sulymot, madártojást, piócát, vadmadarat, orvosi füveket gyűjtött, és áruit alkalmanként a piacokon árusította. A halászat és a kiegészítő mocsári gyűjtögetés általában keserves „kenyér”-nek bizonyult. A gyorsan romló halat is értékesíteni kellett, a szállítás pedig sok nehézségbe ütközött. A hal feldolgozására, szárítására, sózására csak a nagyobb folyók mellett tudtak berendezkedni.

Kevesebb probléma volt a szállítással, ha az ártéri községek lakossága nádból és gyékényből készült termékeit kívánta pénzzé tenni. A nád fontos szerepet játszott az építkezéseknél, sőt azt a fában szegény területeken tüzelőnek is használták. A gyékénymunka már a XVIII. század végén kinőtt egyes községekben az önellátás kereteiből, sőt még a XIX. század közepén is fontos volt. A növény nyári szedése, szárítása szövése sok embernek adott munkát, a készült termékek, kosarak, székek, kaptárok, szatyrok pedig még a városi embereknek is kedvelt termékei lettek.

Mint jeleztük, az ártéri gazdálkodásnak az állattartás és a földművelés csak kiegészítője volt. Tápén például a XIX. század közepéig a halászok csak minimális mennyiségű földet törtek fel, és az aratást már az asszonyokra bízták. A Duna árterébe épült Szeremlén szintén kevés volt a szántó, ezért a lakosság a XVIII. század közepén a szomszédos Istvánmegyén és a távolabbi Csávolyon vett igénybe területeket, hogy a legszükségesebbeket megtermelje. Az ártérből kiemelkedő részeket ugyanakkor igyekeztek minél jobban kihasználni, és olykor még az állataikat is idegen határokból legeltették. Megfigyelhető, hogy a fokok elsősorban ott tűntek el, ahol a lakosság leginkább törekedett a szántóvetésre.

Fentiekből is látszik, hogy árterek eltartóképesége csekély volt, a népesség szaporodása feltétlenül igényelte, hogy az ember a természet rendjébe beavatkozzék. A szabályozások megindulásához döntő lökést a XVIII. század végén megvalósított úrbérrendezés és a XIX. század közepén végrehajtott jobbágyfelszabadítás adott. A birtokviszonyok részleges, majd teljes szabályozásával a falvak lakossága csak saját birtokán belül boldogulhatott, és a földesurak sem foglalhattak el kényük-kedvük szerint területeket. Átmeneti megoldásnak kínálkozott, hogy az állattartást és földművelést kiterjesztik az árterek mélyebb részei felé, ahol viszont a gazdálkodás biztonsága már kétséges volt. Békés, Csanád, Csongrád megyében, ahol a lakosság száma az országos átlaghoz képest kevésbé emelkedett, elsősorban az állattenyésztés; Sopron, Szabolcs, Torontál megyében a földművelés kapott – az ártéri haszonvételek mellett – egyre nagyobb szerepet. Az állattenyésztés kiterjedése a halászatból és gyűjtögetésből élők számára a helyi piac elvesztését is jelentette, hiszen már elegendő hús volt az igények kielégítéséhez. A hagyományos életforma azokban a községekben élt tovább, ahol mellette földműveléssel foglalkoztak.

A szántóvető és legeltető ember számára azonban a vízzel borított és száraz területek arányát nem lehetett megváltoztatni. A földművelő községekben a szántók elöntésére, az állattartókban a legelők szűkös voltára, a nyirkos kaszálókra panaszkodtak a jobbágyok a XVIII. század végétől. Például az úrbérrendezés idején feltett kérdésekre a körorstarcsaiak a következőket vallották: „A legelő mezőinket többnyire tavasszal az árvíz majd minden esztendőben annyira el szokta borítani, hogy éppen semminemű legelő mezőnk nem marad és ilyenkor kénytelenítünk marháinkat kaszálóinkra és vetéseikre is reá szabadítani, egyből aránt éhél kellene marháinknak el veszni.”

A földműveléssel foglalkozó Beszterecen 1772-ben az volt a panasz, hogy „határa az nagy tóktul elnyomatattván, mind szűk, mind az tiszta búzát, árpát, lent és kendert meg nem termi. Találtató kevés szántó földjeit is néha az árvíz felébe meg is vesztegeti.”

A helyenként végrehajtott vízszabályozásokat nagy várakozás kísérte, és az első eredményekről a kortársak elismeréssel szólnak. Huszár Mátyás 1823-ban kelt Vízrajzi leírásában a következőket jegyezte fel a Fekete-Körös egyik szakaszáról: „A folyó mentén ástott csatornák részben az árvíz levezetésére, részben csónakközlekedésre és tutajozásra szolgálnak. Megyer puszta mellett az árvizek szétterjedését gátak akadályozzák meg, így előfordul, hogy míg a töltések külső oldalát veszteglő árvíz mossa azokon belül kalászosokat lehet találni.”

Ahol még az ártérből élés jövedelmet nyújtott, ott tiltakoztak a töltések emelése ellen. „Lehetetlen velünk azt elhitetni – írták a vármegyének 1774-ben Sárköz lakói –, akik a földnek mivoltát legjobban tudjuk, hogy az rend kívül való árvizek ellen ol töltések, gátok és

rekeszek, sőt zúgók tétetődhessenek, hogy azzal a Dunának kiöntését rólunk elfordítsa, a rendes kiöntések ellen pedig, melyben inkább hasznunk, hogysem kárunk legyen, nem szükséges, az nagy áradás ellen való munka oly káros lenne, hogy víz rajtunk maradna, posványná válna...”

Mint ismeretes, a XVIII. század végén – kezdetben kevésbé tervszerű, majd a XIX. század közepétől rendszeres – vízmunkálatok folytak Magyarországon, melyek jórészt a századfordulóig fejeződtek be. Ezt követően kiegészítő szabályozásról, az elkészült védművek fejlesztéséről beszélhetünk, de a természet rendjébe hasonló mértékben már nem kellett beavatkozni.

A vízszabályozást némi túlzással „második honfoglalás”-nak nevezik, melynek fő eredményeként eltűnt a Kárpát-medence síkvidéki területeit ellepő állandó és ideiglenes vízborítás. A munkálatok elvégzése lehetővé tette a földterületek intenzívebb használatát, melynek következtében a művelési ágak aránya megváltozott. 1805–1895 között a mezőgazdaságilag hasznosítható területeken a földhasználati struktúráról az 1. táblázaton látható adatsort állíthatjuk össze (%):

művelési ág	1805	1847	1855	1867	1884	1895
szántó	21,30	36,71	40,35	39,95	43,42	49,39
rét	9,26	10,00	12,13	13,42	11,22	9,42
legelő	24,07	17,41	17,05	16,75	13,90	12,47
kert	2,78	1,10	0,91	?	1,30	1,32
szőlő	3,70	2,78	1,85	1,68	1,34	1,21
erdő	38,89	32,00	26,55	27,32	28,48	24,84
nádas	?	?	1,16	0,88	0,34	0,36
összesen	100	200	100	100	100	100

Az országos adatokból is világosan látszik, hogy egy évszázad alatt a szántók aránya több, mint kétszeresére növekedett, miközben csökkent a legelők és az erdők részesedése. Az arányváltozások az árvizektől sújtott megyékben még szembetűnőbbek, és elsősorban a XIX. század második felére tehető. Érdekes összehasonlítani néhány ilyen megye főbb mutatóit annak figyelembevételével, hogy a két fő folyamatból – ármentesítés, belvízszabályozás – álló munkálatok mikor fejeződtek be. (2. táblázat)

Megnevezés	1847	1867	1884	1895
<i>Torontál megye</i>				
szántó	47,73	65,99	72,72	75,05
rét	24,90	8,03	6,68	6,21
legelő	22,27	20,84	16,31	15,19
<i>Bács megye</i>				
szántó	41,39	65,19	75,04	77,67
rét	29,13	4,91	4,27	4,21
legelő	22,27	19,86	12,11	9,87
<i>Békés megye</i>				
szántó	36,90	53,20	70,78	75,06
rét	20,26	14,81	8,14	6,72
legelő	34,95	27,46	17,11	14,56
<i>Szabolcs megye</i>				
szántó	41,65	53,06	71,33	70,25
rét	8,87	15,61	9,56	9,49
legelő	29,71	22,22	10,23	11,56

A fokokkal és erekkel átszőtt Kis-Sárrét vízivilága a XVIII. sz. végén. Magyar Országos Levéltár S 12. Div. XI. No. 146:2. Kalocsai Érseki gazdasági Levéltár No. 172.

A szántóföldek birtokbavétele, a vízimunkákat követően, több lépcsőben ment végbe. A folyók szabályozása, töltések építése után a területeket először rétként, esetleg legelőként használták, majd a belvízrendezés után, ha a talajvíz szintje lejjebb szállt, volt lehetőség teljes biztonsággal a földművelésre. Békés, Szabolcs megye példáján jól látható, hogy 1847-1867 között a rétek aránya emelkedett annak ellenére, hogy ekkor folyt vagy éppen befejeződött a vízszabályozása. A szántók ugrásszerű növekedése a vízimunkálatok befejezését követően Bács megyében és Torontálban 1847-1867, Békésben, Szabolcsban viszont csak 1867-1884 között valósult meg, sőt Békésben még az 1890-es években is növekedéssel találkozunk.

Mint ismeretes a XIX. század közepétől a földművelési struktúrát a gabonakonjunktúra alapvetően befolyásolta. A lakosság arra törekedett, hogy a vizektől felszabadult, még nehezen művelhető, és ármentesítési költségnöktől terhelt földjeit ily módon hasznosítsa. Ahol a munkálatok korán befejeződtek, e törekvés sikerrel járt. Azonban az alföldi megyék jelentős részében akkor törték fel és vetették be jórészt gabonával a frissen kiszáradt területeket, amikor már a konjunktúra megszűnt és a termés eladása nehézségekben ütközött. Az egyre növekvő földterület, az extenzív fejlődés megkésztet lehetősége ugyanakkor nem hatott serkentően a termelés korszerűsítésére, és a mezőgazdaság mellett egyéb lehetőségek (iparosítás, infrastruktúra fejlesztése) keresésére sem.

Ahol a természetátalakításból származó előnyöket ki tudták használni, ott megváltoztatták a mezőgazdasági termelés egyéb elemeit is. A legelők csökkenésével fokozatosan rátértek az istálló állattartásra. A gabonaföldekké váló legelőkről először a sertések, lovak szorultak ki, majd a szarvasmarhák, sőt csökkent a juhok száma is. A hagyományosan állattartó megyék helyett az istálló állattartás elsősorban Tolna, Győr, Bihar, Moson megyékben vált jelentőssé.

Az ugarolással egybekötött nyomásos gazdálkodásról áttértek a vetéstorgós művelésre. A korábban árvízveszélyes megyék adatait összehasonlítva itt is hasonló eltolódásokkal találkozunk, mint a művelési ágak esetében. A századfordulón például Torontálban a szántók 1 %-át sem érte el az ugar, míg az Alföld észak-keleti részén 15 % fölé emelkedett. Ahogy nőtt a termelés biztonsága, és elmúlt a tavaszi árvizek veszélye, nőtt az őszi vetés aránya a gabonatermelésen belül. A felszántott ugarba különféle kapásnövényeket ültettek, és a fejlettebb területeken az 1871–1915 közti években a gabona rováására nőtt a kukorica, burgonya, répa jelentősége.

E rövid összefoglalásból is kiderül, hogy a Magyarországon végrehajtott, európai méretekben legjelentősebb vízszabályozás alapvetően megváltoztatta az ember és táj kapcsolatát. A természet átalakítása nyomán óriási lehetőségek szabadultak fel, de további lépéseket kellett tenni ahhoz, hogy ezeket az ember szolgálatába állítsa. A virágzó Bács-Bodrog és Torontál megyei növénytermelés és állattenyésztés mellett ott volt Békés vagy Szabolcs megye elmaradott mezőgazdasága, ahol a vízszabályozások után nyert óriási területeken sem tudtak megfelelő megélhetést biztosítani a Viharsarok szegényeinek, vagy a Szabolcsból kivándorló lakosságnak. A társadalmi problémákat fokozta, hogy a számban megnövekedett kubikusréteg a vízszabályozás, vasútépítés után feleslegessé vált, a kevés munkáskezet igénylő gabonaföldeken és a csökkenő legelőkön nem talált munkalehetőséget. A természeti tényezők átalakítása azonban a további fejlődés elengedhetetlen lépése volt, mely a benne rejlő előbb vagy utóbb kihasznált tartalékokkal a korszerű mezőgazdasági termelést, és így az egész ország életét befolyásolta.

Dóka Klára

Irodalom: *Andráshely Bertalan:* A Sárköz őszi ártéri gazdálkodása és vízhasználata a szabályozások előtt. (Vízügyi Történeti Füzetek) Bp., 1973. – *Cseh Edit:* A Békés vármegyei parasztok válasza az úrbéri kérdőpontokra. In: Békés megye és környéke XVIII. sz.-i történetéből. (Közlemények). Szerk.: *Erdmann Gyula.* Gyula, 1989. – *Dóka Klára:* A vízimunkálatok irányítása és jelentősége az ország gazdasági életében. Bp. 1987. – *Erdei Aranka:* Békés megye társadalmi 1828-ban. Gyula, 1986. – *Kuczky Károly:* A Kalocsa környéki földrajzi nevek vizsgálata. Kalocsa, 1980. – A magyar vízszabályozás története. Szerk.: *Ihrig Dénes.* Bp., 1973. – Magyarország művelési ágak szerinti terjedelme és földjövendelme. Bp., 1865. – *Pesty Frigyes* helységnevtárából. Békés megye Pesty Frigyes helynévgyűjtésében. Bev.: *Jankovich B. Dénes.* Békéscsaba, 1983. – *Pesty Frigyes* kéziratos helynévtárából. II. Külső-Szolnok. Szerk.: *Bognár András.* Kecskemét–Solnok, 1979. – *Réfi Oszkó Magdolna:* A Rétköz földhasznosítása a XIX. századi vízimunkálatok előtt. Argéttörténeti Szemle 1986. 1–2. sz. – *Szilágyi Miklós:* A rekesz. (Az áradások jelentősége a tiszai halászatban). In: Népi kultúra, népi társadalom X. köt. Bp., 1977. – *Takács Péter:* A dadai járás parasztjainak vallomásai 1772. Nyíregyháza, 1987. – Tápé története és néprajza. Tápé, 1971. – *Vízrajzi értekezés.* Huszár Mátyás leírása a Körösvidékről. Gyula, 1985.

Vita és egyetértés a Tisza szabályozása kérdésében (1845–1847)

Az 1840-es években a dunai és balatoni gőzhajózás ügye, Széchenyi pesti kikötő terve, az azóta is megvalósulatlan, bár időről-időre napirendre kerülő Duna–Tisza csatorna elképzelések, de mindenekelőtt a Tisza-szabályozás kérdése állt technikai – és nem kevésbé politikai – tekintetben a társadalom érdeklődésének homlokterében.

Már a Duna–Tisza csatorna eszméje is megosztotta a szakmai közvéleményt. Beszédes József tervét sokan pártolták, de a csatorna érdekében meghozott 1840: XXXVIII. tc., illetve a Duna–tiszai Társaság programja felett sok-sok vita dúlt. A legelutasítóbb vélemény Vásárhelyi Páltól származott, aki nemcsak műszaki, hanem – ami ezzel szorosan összefügg – gazdasági tekintetben is megalapozatlannak ítélte Beszédes pest-csongrádi, illetve pesti-sze-

gedi csatornatervét. Ez a polémia témánk szempontjából azért tanulságos, mert az itt kialakult frontvonalak sok tekintetben meghatározták a Vásárhelyi-féle Tisza-szabályozási tervek támogatóinak és ellenzőinek körét.

És itt meg kell állni egy pillanatra! A vízszabályozási elképzelések a laikus értelmiségiek számára nem voltak minden esetben műszakilag értelmezhetők. Sok esetben hiányoztak a szükséges földrajzi, vízrajzi de legalábbis a helyszíni viszonyokkal összefüggő ismeretek. Így az érdekeltek hatványozottan ki voltak szolgáltatva a szakértőknek. S mert nem értettek hozzá, a jobb meggyőző erő, a hatékony érvelés, egy-egy politikai tekintély pártoló, vagy elutasító véleménye döntő volt a számukra. És még valami: mi mennyibe kerül, és ki viseli a költségeket?! „Bennünk minden készség, vágy, óhajlás szinte epedés, a kikerülhetetlen szükség érzete, – minden mi a szívben lakozik elegendő, de zsebünk üres, jártasságunk semmi, agyunk féltékenység, s alkotványos kétkedések fészke.” – amint azt egy névtelen tiszavölgyi képviselő 1846 januárjában megfogalmazta.

A Tisza-szabályozási gondolat fontos népszerűsítője volt a Helmecey Mihály által szerkesztett Jelenkor című, heti két alkalommal megjelenő hírlap. A lap háttérében Széchenyi István állott, aki politikai gondolatait, vitairait leggyakrabban a Jelenkor hasábjain fejtette ki. Az újság minden árvízzel, vízimunkával kapcsolatos véleménynek szívesen adott helyet. Számtalanszor olvasható a szerkesztő kérése a vidéki tudósítókhoz, hogy az árvizes eseményekről küldjenek részletes beszámolót, s az alakuló társulati ülésekről tájékoztassák a nagyérdemű olvasóközönséget.

A tiszai előkészületeknek nagy lökést adtak az 1845 tavaszi felső-tiszai árvizek, s az a tény, hogy az uralkodó 1845. augusztus 15-én Széchenyi Istvánt bízta meg a Helytartótanács Közlekedési Bizottmányának elnöki teendőivel. Széchenyi nem is rejtette véka alá, hogy a Tiszavölgy ügyében gyökeres lépések megtételére szánta el magát. Ennek 1845. szeptember 27 – október 16. közötti tiszai körútja alatt több gyűlésen hangot adott már csak azért is, hogy visszautasítsa a róla terjesztett hírt, miszerint őt csak a Duna (Al-Duna) érdekli, s a Tisza vidéke iránt nem viseltetik szimpátiával.

E tiszai utazásnak más előnyei is voltak. Mint az a Széchenyi előadásairól szóló, s a Jelenkor-ban megjelent tudósításokból kitűnik – lényegében már készen állott előtte az egész vízszabályozási munka politikai-gazdasági konstrukciójának elvi alapvetése. Ugyanakkor számos helyi érdek megismerése további használható gondolatokkal csiszolta az ügy kivitelére nézve meglévő elképzeléseit. Nem véletlen, hogy az „Eszmetöredékek különösen a Tisza-völgy rendezését illetőleg” kéziratát első tiszai toborzó útja után véglegesíti, hogy az az 1846 januári pesti nagygyűlésre nyomtatásban megjelenhessen.

A pesti gyűlés korszakos voltát, a kortársak is megérezték: „A Tiszavölgyi Társulat alakuló ülésével 8 század mulasztását 8 nap alatt bevégezve... új korszakot alkotand hazánkra nézve mind erkölcsi, mind anyagi tekintetben, s ritka egyesülési példát mutat a szerethízó magyaroknak...”. Mindezek mellett azonban egy másik szemtanú véleménye is találó „... ha a gyülekezet szétoszlása után... még egy időig semmi tetteles eredményt felmutatni nem tudunk, valamennyi alakult társaság felbomlik és a semmiségbe dől vissza!” Ez az érzés Széchenyit is erősen foglalkoztatta, s hihetetlen energiával mozgatta az ügyeket előre, nehogy a csüggedés szárnyát szegje az országépítő vállalkozásnak. Nagy dilemmát jelentett az egyik legfontosabb kérdéskör megválaszolása: milyen szerepe legyen a kormányzatnak és a vármegyéknek a vízimunkák körül, kik viseljék a vízimunkák anyagi terheit, milyen forrásokból lehet majdan pénzhez jutni a munkák megkezdésére, s milyen garanciái lehetnek a kölcsönök visszafizetésének? A kérdésekre az egymondatos válaszok persze már készen álltak, de a jogi szabályozás és a társulati szervezet apró, egymásbailló fogaskerekeit, tehát a működőképes gépezetet még korántsem konstruálták meg. Közben Vásárhelyi Pál és mérnöktársai gőzerővel dolgoztak a Tisza-szabályozás átfogó tervein, addig Kovács Lajosnak a Tiszavölgyi Társulat pesti alakulóülésén megválasztott „tollvivőjének” (titkárnak) jutott a feladat, hogy megoldást találjon a fenti kérdésekre. Az idő mindent sürgetett, 1846 áprilisára hívták másodszer össze a tiszai érdekelteket, s míg az első, januári közgyűlésen a közös akarat kinyilvánítása és a társulati egység kialakítása volt Széchenyi legfőbb törekvése, addig az áprilisi ülésen a műszaki tervről és a kivitelezés mikéntjéről kellett fontos döntéseket hozni.

A műszaki terv, amelyet Vásárhelyi a majd' egy évvel korábban elkészített „Előleges javaslat”-ra építve 1846. március 25-én nyújtott át a nádornak, kevésbé volt ismert a szakmai közvélemény előtt. A vármegyei birtokosokat nemcsak a Tisza, hanem a mellékfolyók ügye is érdekelte. Az erre irányuló kérdésekre Vásárhelyi azt felelte, hogy a mellékfolyók rendezése annyiban része az átfogó tiszai tervek, amennyiben azok a Tisza árvízi magatartására befolyással bírnak. Ez, ha nem is nyugtatta meg maradéktalanul a birtokosokat, egyelőre levette a kérdést a napirendről, márcsak azért is, mert a részletes terv akkor még csak későbbben volt, érdemi bírálatára nem nyílt lehetőség.

Nehezebben lehetett átsiklani a már korábban, a vármegyék által elkészített, s helyenként már meg is kezdett regionális Tisza-szabályozási tervek, illetve munkák felett. Az 1840-es évek eleje óta több-kevesebb rendszerességgel pusztító árvizek – főleg a Felső-Tisza vidékén fekvő – vármegyéket arra szorították, hogy maguk vegyék kézbe a vízszabályozás, illetve ármentesítés ügyét. Felmerült a kérdés, ezeket a vármegyei szervezésű munkákat folytassák-e, vagy ha nem, akkor az ezekre fordított összegeket beszámíthatják-e a majdani szabályozás rájuk eső költségeibe?

A további tárgyaláshoz nem árt vázlatosan felsorolni, mely tervek, illetve tervpalánták tudták áttörni az akkoriban még kezdetleges sajtókommunikáció falait, s eljutni legalább a szakmai nyilvánosságig.

Galambos Sámuel Ung vármegye mérnöke „Nyilatkozat a Tisza-szabályozása iránt” (1846) című munkájában az árvizek csökkentésére a Szamost, Szatmártól Debrecen, Kunmadaras, Tiszabura irányába vezette volna a Tiszába. A hazai birtokosság előtt jelentős szakmai tekintéllyel bíró Beszédes József Kerecsen–Komoró közötti átvágási tervével is sokáig bíbelődtek a megrendelő Zemplén megyei urak, s a későbbiekben csak nehezen tudtak róla lemondani. A terv egyik kritikusa szerint: „szinte Eris almájaként izgatta az érdekeltek kedélyeit”. Beszédes terve (amely még 1841-ben készült) ugyanúgy nem illett bele a Vásárhelyi-féle átvágás-töltésezési programba, mint a másik jeles vízmérnök Lámm Jakab elképzelése. Lámm Jakab abból indult ki, hogy Vásárhelyiék tévesen vették fel a tokaji szorulatban jelentkező árvízi csúshozamot 3200 m³-re, mert a Tisza és mellékfolyói – szerinte – ennek csaknem ötszörösét viszik Tokajhoz. Ezért az árvízi hozam megosztására Verőcénél akarta kivezetni a Tisza vizének egy részét egy árapasztó csatornán át, amely útközben felvette volna a Túr, Szamos, Kraszna vizének egy részét, s az egykori Ős-Tisza medrében az Ér-Berettyó völgyén keresztül Csongrádnál csatlakozott volna vissza a Tiszába. A Lámm-féle elképzelés híveinek nyomulása még 1845 októberében megkezdődött. Szintén a Jelenkor-ban „Többen” aláírással megjelenített cikk esetelte a terv előnyeit, mely szerint nem kell a Tiszának és a Szamosnak töltés, s a hajózhatóvá alakított csatornán lefelé a máramarosi fa és só, felfelé pedig Csongrád, Békés és Bihar vármegyék élelmiszerei volnának szállíthatók. A csatorna a mocsaras vidékekről a vizet levezetve „jótékonytágot árasztana, még a vidék barmaira is, melyek most a megbűzhödt víztől minden évben hullani szoktak”.

Az 1846-os második közgyűlés előtt tehát két olyan terv, illetve elképzelés volt az asztalon, amely jelentős támogatói kört tudott maga mellett. A Tiszavölgyi Társulat vezérfiai közül a legtöbben – Széchenyi, Károlyi György gróf, Andrássy Gyula gróf, Kovács Lajos és mások – a Vásárhelyi-féle változatot támogatták, hiszen amögött a több évtizedes Tisza-mappáció adatai, a Vízi és Építészeti Főigazgatóság mérnöki karának tapasztalata állott, míg a Lámm-féle elképzelés elsősorban a felső-tiszai, valamint az ér-völgyi birtokosok támogatását élvezte. Azért beszéltek elképzelésről, mert Lámm munkája semmilyen lényeges műszaki kérdéssel nem foglalkozik részleteiben, s számításokat is csak az árvízi hozamra közöl. Sokat cikkezett mellette Vécsey Miklós báró is, aki Beszédes Duna-Tiszai csatorna vállalatának egyik legfőbb propagálójá volt. Meg kell jegyezni, hogy ez a támogatás főként Vásárhelyi Pál 1846. áprilisi váratlan elhunytá után erősödött meg, de annyira soha nem tudott Lámm táborát gyűjteni maga mögé, hogy reális alternatívaként foglalkozzon vele a Tiszavölgyi Társulatban tömörültek többsége.

Vásárhelyinek a sorból való kidőlése érthető aggodalmat keltett Széchenyiben. Hogy az áprilisi közgyűlés nem fog döntést hozni a műszaki terv ügyében, az ezek után már biztos volt. Félő volt azonban, hogy az elbizonytalanodás is úrrá lesz az érdekelteken, ezért Széchenyi a legbefolyásosabb társulati tagokat (a központi választmány 21 tagját) egy olyan

okmány aláírására kérte fel, amely minden visszautat, munkától való eltántorodást kizár. „A Tiszavölgy: fajtánk bölcsője. Saját magukhoz hűtlenekre nincs áldás. Mennél több nehézség gördül elé, annál nagyobb szilárdságra fejlik a férfiúi erő. Mi alulírtak ennél fogva... mennyire tőlünk telik – arassunk bár köszönetet, bár ne, s mutatkozzék siker még éltünkben, vagy ne... – mi legalább az egész közös hazára nézve olyannyira üdvös czél elérhetése végett felvállalt ebbeli tisztünkben ernyedetlen buzgalommal és csüggedni nem tudó állhatatos közremunkálással akarunk és fogunk bármely előfordulható akadályok daczára erőnk szakdtáig hűn és becsületesen eljárni. Pest április 11-dikén 1846.”

Széchenyi – akinek a Tisza-szabályozással kapcsolatban az volt az elve, hogy aki a teveket készíti az legyen a munkák legfőbb irányítója – rögtön új vezér mérnök után nézett, s már április végén sikerrel kérte a nádortól Keczkés Károly hajózási mérnök átirányítását a Vukovár–Fiumei Vasúttársaság építkezéseinek műszaki vezetésétől a tiszai munkákhoz. Ezzel a lépéssel óhatatlanul megzavarta politikai vetélytársának Kossuth Lajosnak köreit, aki alig néhány héttel korábban a Hetilap hasábjain iparkodott Keczkést megnyerni nagy vasúti vállalkozása számára. Kossuth lapja a Hetilap a Tisza-szabályozást és a Vukovár–Fiumei vasútépítkezést testvér-vállalkozásnak tekintette, amelyeknek az ország anyagi gyarapodásában meghatározó szerepük van. Érthető büszkeséggel szolt az újság még április elején arról, hogy a hazai vízmérnöki kar két kiválósága Vásárhelyi és Keczkés a két kiemelt vállalkozás műszaki irányítója. Keczkés „elhódítása” Széchenyi és Kossuth ellentéteinek poharában egy csepp volt csupán, de ezt követően a Hetilap egyre inkább azok fórumává vált, akik a Vásárhelyi – majd később Keczkés –, illetve Paleocapa-féle „hivatalos” Tisza-szabályozási terveket megkérdőjelezték. Jóllehet maga Kossuth fejtegette korábban, mivel e kérdésben nem politikai elvek forognak, hanem az egész vízszabályozás egy szerfelett bonyolult, de mégis gyakorlati tárgy, ezért minden csalhatatlansági igény nélkül fog a kérdéssel foglalkozni.

Az újság egyébként 1846 januárjától fogva valóban megkülönböztetett figyelmet szentelt a tiszai fejleményeknek. Kossuth több cikkben foglalkozott a munkálatok érdekeltégi hátterének és pénzügyi megalapozásának kérdéseivel. „A Tiszaszabályozás olly természetű munka, melly ha egyszer megkezdett, felakadás nélkül kell folytatatnia, különben ha bármi előre el nem látott ok miatt valamely felakadás történnék... a munka nem hasznot, hanem kárt, vizályt, háborúságot idézne elé... mert ez a Tisza ármányos folyam. Partjain növelkedem, jól ismerem.” A lap javára írandó, hogy a Tiszavölgyi Társulat titkárának Kovács Lajosnak több tudósítását leköszölte, de itt jelentek meg a „Lámm-hívők”, valamint Galambos Sámuel és mások nemegyszer személyeskedő hangvételű írásai is.

Időközben Széchenyi István – a Tiszavölgyi Társulaton belüli ellentétek lecsillapítására, a lelkesedés felcsigázására az 1846 augusztusi debreceni nagygyűlés előkészítéseként – hozzáfogott második tiszai körútjához. Ezúttal nem kocsin, hanem Pestről indulva hajón ékezett meg Szegedre. A július 17-i kikötés és az egész további hajóút szenzációszámba ment. Ezek tódultak a Tisza-partra megbámulni a gőzhajót és ünnepelni a „legnagyobb magyart”. Július 22-én egészen Tiszabercelig tudtak felhajózni a folyón, de ezen a ponton túl már nem volt biztonságos a gőzhajózás. Menet közben csatlakozott hozzájuk Pietro Paleocapa, a szakértőül meghívott velencei vízépítési igazgató. Paleocapa magyarországi látogatását nagy várakozás előzte meg. Mindenki tőle várta elképzeléseinek igazolását. Egy „Lámm-hívő” például a hon nevében felszólította a mappáció mérnökeit – utalva a Tisza tokaji árvízi hozamának vitatott értékére – nyilatkozzanak: hol, mikor és miként történtek az ominózus vízhozammérések! Egyszersmind kifejezte reményét, hogy Paleocapa Vásárhelyi tervét megvizsgálva igazságos ítéletet hoz.

Amikor az olasz mérnök először csak szűkebb körben ismertette, majd az 1846-os esztendő legvégén magyar nyelven nyomtatásban megjelentette véleményét – elszabadult a pokol. Széchenyi, Keczkés Károly, valamint a Tiszavölgyi Társulat igazgatója Kovács Lajos egyetértettek Paleocapa szakvéleményével, de a Kossuth-párti iparegyesületi Hetilap hasábjain megindult a Paleocapa–Keczkés-féle elképzelés elleni roham. A szabályozási tevek felett kialakult szakmai vitába a mérnökök mellett, ahogy az már lenni szokott, orvosok, ügyvédek, és nagytelintélyű nemesurak is beavatkoztak. Nem véletlen Széchenyi megállapítása: „... vízszabályozásban alig van magyar táblabíró, ki magát kompetensnek nem hinné...” Itt

csak ízelítőül néhány vélemény, amelyek a vita tartalmára a vitázó felek egymás iránti türelmére, vagy éppen türelmetlenségére jellemzőek.

Egy bizonyos Tiszaháti álnevű szerző a szabályozás műszaki alapjaival kapcsolatban kétségeit hangoztatja, mivel „... ezen fontos ügy még nincs tisztában... mi onnan is kiteszik, hogy a Vásárhelyi-féle terv, mely mint egyedül czélszerű, még a debreceni gyűlés alkalmával (1846. augusztus 4.) elfogadott, már néhány nap múlva Paleocapa úr által, mint hasznavehetetlen elvetetett.” Cikkében Paleocapa szemére veti, hogy a szabályozási vízhozamra vonatkozó számításokat kritika nélkül átvette Vásárhelyitől, pedig a tokaji szorulatban más szerzők (Lámm és Galambos) Vásárhelyiétől jelentősen különböző értékeket tettek meg számításaik alapjául. Véleménye szerint az olasz csak úgy, találmásra készített tervet, „melly az óhajtott célhoz talán soha nem vezetend...” (lapos oldalvágásként lábjegyzetben, kommentár nélkül megemlíti, hogy munkájáért Paleocapa ezer aranyat kapott. Mindenki gondoljon, amit akar!) További kifogásai, hogy a Paleocapa által széles töltések közé szorítani javasolt terület Tokajtól Csongrádig legalább 200 ezer holdat tesz ki, mellyen legalább félmillió ember számára terem jó gabona, s azt most így mind a hullámok borítanak el. Felteszi a kérdést, lesz-e vajon elegendő fedezet a kisajátításra, a jelenleg álló hidak meghosszabbítására, s a terv szerint a töltések közötti hullámtérbe eső falvak áttelepítésére; a megemelkedő Tisza vízszint mellékfolyókat visszaduzzasztó hatását ellensúlyozó töltésemelésre... stb. Galambos Sámuel ugyanezen lapban kimutatta, hogy a Vásárhelyi-féle terv megvalósítása mintegy 76 millió forintba kerülne, míg az ő Szamos-elvezető csatornaterve, amely a Tisza csaknem 100 helyen történő átvágását is tartalmazná, mindössze 13,5 millióra rúgna. A Tiszamappáció munkáiban elévülhetetlen érdemeket szerzett Nagy István mérnök, Korizmic László Jelenkorban megjelent, s Paleocapa szakvéleményét támogató írásának ront neki, mint mondja: „... K. úr P. úrnak, mint tekintélynek mondásait helyben hagyva P. úr által kimondottak fölötti gondolkodásban nem szeret, vagy nem akar fáradni, ... ilyenféle cikkekkel az olvasó közönséget könnyen tévútra vezetheti.”

Mint arról korábban szó volt, a fenti vélemények csak kiragadott példák, a hírlapi anyag ennél jóval sokszínűbb. A tallózást Szűcs Ábrahámnak, a derék táblabírónak soraival zárom, aki érzvén a vélemények széttartó, pártoskodásra ösztönző voltát, így sóhajtott fel: „Csak az istenért, uraim, valahogy a politikai színezetet a szegény Tisza dolgába bé ne hozzuk!!!”

Széchenyi Istvánnak és a Tiszavölgyi Társulat vezetőinek nagy érdeme, hogy minden vita ellenére a debreceni nagygyűlés záróakkordjaként kimondott a jelszó: „Ásó és kapa minél előbb!” Jóllehet a végleges és részletes tiszai tervet még nem dolgozták ki, az első kapavágást a tiszadobi magaslaton 1846. augusztus 27-én megtették, s ezzel valójában kezdetét vette a Tisza szabályozása.

1847 közepére a hírlapi vita is lassan lecsendesült. Hogy végül is kinek volt igaza, ma már mindegy. Egy bizonyos, a vitatkozó felek között szinte alig volt olyan, aki a Tisza-szabályozás értelmét kérdőjelezte volna meg. Abban mindenki egyetértett, hogy a szabályozással nem lehet tovább várni. A módszerek tekintetében volt vita, az alapkérdésben nem.

Fejér László

A rábaközi árvízvédelem múltjából

Vízrajzi szempontból a Rábaköz legjelentősebb folyója a tájat keletről és délről határoló „Öreg”-Rába. A másik természetes vize a Répce, amely a tájegység nyugati határa. Jelentős még a Rábából Nicknél kilépő Kis-Rába. A Répce és a Kis-Rába a Hanságban egyesül, s az egyesüléstől Rábca néven folytatja útját, s egyben a Rábaköz északi határát alkotja. A Rábasziget – gyakran neveztek így a tájat a XVI. században – belső része sem szűkölködik vizekben. A Rába egykori fattyúágai behálózzák a Rábaközt. Ilyen például a Mák-ér, Sárdos-ér, Keszeg-ér, Linkó-ér. Az utóbbiak Csorna alatt Malom-érré egyesültek.

A Rábaköz vízrajzi térképe

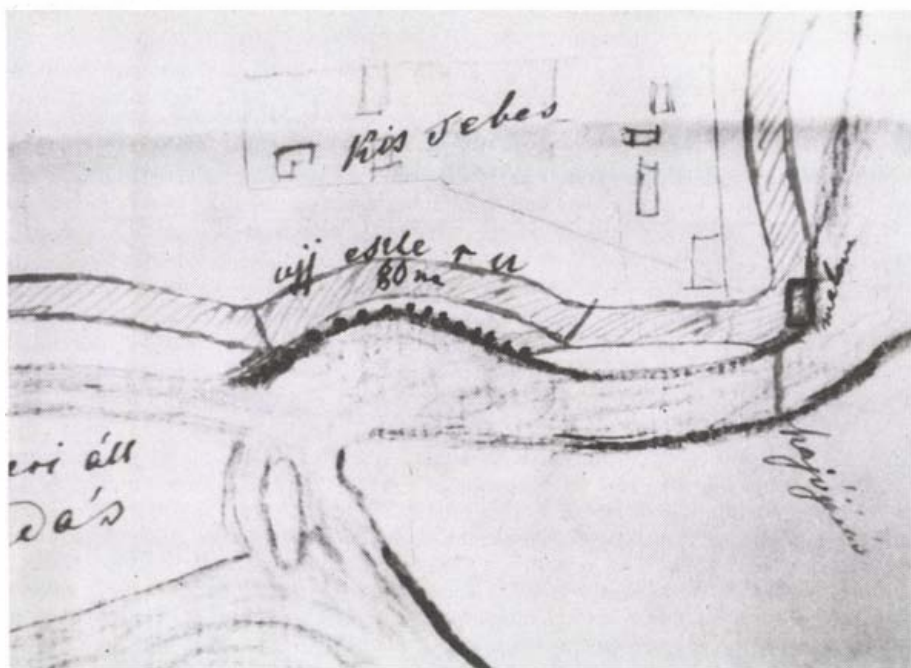
A Rábaközben élő ember állandó küzdelmet folytatott az áradó folyókkal. A Rábán tél végén, illetve tavasszal gyakoriak az árvizek. Az Alsó-rábaközi Rábabizottság¹ iratanyagában beszámolókat találhatunk a községek keserves sorsáról. Álljon itt Árpás község előjáróinak 1880 és 1883-ból származó levele: „Az árvízről Árpásról a következők kell: hogy jelentsük. Az áradás első alkalommal megjött martius 1st napján oly tömegben: hogy az árpási határba rohant vízmennyiség, melly a gyarló állapotban levő megyei eszterók – töltések – következménye volt... Árpás községet nem csak, de ennek határát is végképp tönkretette. A fönt jelzett árvíz okozta károkhoz járul még: hogy az országút, és megyei hidak járatlanná lettek, illetőleg elpusztultak és jelen alulírt napig is ázsiai hanyagsággal türetek, hogy a közlekedés fönnakadt... az eszterók sem javítottak ki jelen napig sem, holott sürgetve ez elégszer volt, de felelet nélkül a kérelmezők elutasítottak. Ismét történt: hogy majus 12 napján megjött ismét az árvíz, és nem talált eszterót: minden oka lőn: hogy egész Árpás községet és határát elpusztította, a vetések, kapások és legelők megsemmisültek – szóval az egész község koldusbotra jutott. Május 21^{én} újra elöntötte az egész árpási határt az árvíz és a lakosság földönfutóvá lett.”²

“... községünkben folyó hó 6^{án} este 7 órától, éjfél után 2 óráig, annyira fel áradt a víz, hogy községünk nagyobb részben víz alatt áll, szobák, istállók és pajták egy aránt, s oly nagy rémülést okozott a községben, hogy azt sem tudta az ember merre meneküljön, egész reggelig tartott ezen rémülés, mivel a beállott fagy miatt sem erre, sem arra nem lehetett menni, a víz még idáig azaz déli 12 óráig folytonosan árad.”³

¹ Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltári Igazgatóság Soproni Levéltár (továbbiakban: Slt), IX. 219. Rábabizottság iratai (továbbiakban: Rb.)

² Uo. Árpás község előjáróságának levele a szolgabíróhoz. Árpás, 1880. máj. 22.

³ Uo. Csizmadia Antal bíró levele a szolgabíróhoz. Árpás, 1883. jan. 7. „Déli 12 órákor.”

Vendler Pál vízmester rajza a gát új, kis-sebesi (ma Rábasebes) szakaszáról

szóban forgó pápóczi malom Vas megyében állt, de káros hatásait a rábaközi Keczől (ma Rábakecöl) község szenvedte el.

„... hajdan ezen malomnak az öreg Rábán semi Gáttya nem volt... hanem ez előtt 24. vagy 25. esztendőekkel, a midőn a nagy szárazság miatt a fölöttébb emlélet malom örlő viz nélkül szűkölködött, akkoriban a Pápóczi molnárnak, és az ott lévő Helységbelieknek... Kérésére engedtetett meg az első Gáth, mely Hegedűs János akkorbéli Nemes Sopron Vmgye földmérőjének jelen léttiben tététtet le... a viznek szintén fölül a malom Gáttya fejének emelésére csak 1 1/2 lábnyi magasság engedtetett meg... Ezen fejes Gáth minek utánna mint 10. esztendők elfolyásával jég induláskor a zaj által föl forgattatott, és elszagattatott, akkoriban tsináltatott a második Gáth 35. öllel föllebb... de minek utánna az 1813dik esztendőbéli hoszas nagyobb árviz ezen második Gátot is nagyon le nyomta, és rész szerint el is szaggatta, azt a Páli Tisztartó Ur meg erősíteni és föllebb emelni akarván a tűzést helytelenül Pápócz felül a kisebb mélységnél kezdette, és omnénd lassan lassan a viznek minden erejét a Ketzöli partokra nyomta... Még ezeket a jó szomszédságra nézvest a Keczőliek mind elnézték volna, hogy ha a Gáton föllül a Rábának nagyobb szorulása miatt az árviz magát a Rába folyásából ki nem szakasztotta volna... és mellébb folyást magának nem csinált volna, melyből iszonyú nagy sebességgel az eszterura rohant, és azt több helyeken meg szaggatta, és ki döntögette: mely szakasztásokon az árviznek egész ereje egyenesen magát a Keczőli Helységnek vette, a holl alig marat egy, két ház, a melyben a viznek nagyobb árja miatt bátorságossan meg marathattak volna. Ezeknek meg történt káraik után több Rábaközi Helységek hattáriban is még számálhatatlan károk estek...”¹⁴

A malmok okozta problémákat végül a Rábaszabályozó Társulat oldotta meg. A társulat 1876. július 15-én tartott közgyűlése úgy döntött, hogy „... a 23 Rábamalom egyesség útján szereztessék meg.”¹⁵ A megvásárolt malmokat sorra lebontották, gátjaikat eltávolították. A gátak eltávolításától az áradások megszűnését remélték – nem így lett. A felső vidék helyzete javult, az alacsonyabb esésű rábaközi szakaszon viszont fokozódott a katasztrófa. Most de-

¹⁴ Uo.

¹⁵ Meiszner Ernő: A Rábaszabályozó Társulat zsebkönyve. Győr, 1888. 22. old.

A lakosság megpróbált védekezni a vizek romboló hatása ellen. A védelem fő eszközei a gátak építése volt. A Rába folyó gátját legkorábban 1247-ben egy Csáky István nádor, s roni ispán által kiállított oklevél említi. Az okmány szavai szerint: „... Sopron felé mentüni érkeztünk Vicza nevű, a Rábaközben épült helységhez. Itt találtuk a csornai egyháznak saját té épített malmát a meder lefolyásában, a legjobb gátakkal és a csatornát felette erős töltésekkel felpartolva és szilárdul megvédve...”⁴ Az oklevél szövegéből kiderül, hogy Csáky István feladta útja során a Rábán és a Rábácán épített kártékony malmok megszüntetésének, illetve leltásának elrendelése volt. Ezt figyelembe véve bátran visszavetíthetjük egy-két emberöltő korábbra a vízimalmok, s így a gátak alkalmazásának gyakorlatát.

A XVI. század második felétől már nem csak a gátakra, hanem konkrét árvízvédelmi intézkedésekre vonatkozó, Sopron vármegye legkorábbi ránk maradt jegyzőkönyvében feljegyzett döntést is ismerünk. Az 1579. november 22-én Cirákon tartott megyegyűlés következő határozatot hozta: „[Tova]ba szoltanak az vyz fogasrulís... aztis el Rendelly reá menjenek es az vyzet meg fogyak hog kartul meg oltalmazzak az menyre lehe Rabakozt.”⁶ (Továbbá elrendelték a víz megfogását, hogy amennyire lehet a kártól megoltalmazzák a Rábaközt.)

A megyegyűlés döntést hozott a Rábavágásról is. „Az raba wagasarull igh wegeztek ho lsten Idöt ad hozza, fag'h lezen, Hat rea mennyenek...”⁷ A Rábavágás fogalma a meder és a fáktól való megtisztítását jelentette. Ezt bizonyítja az 1580 májusában tartott megyei közgyűlés amely „...a fák kivágásával kapcsolatban megerősítette az 1579. november 22-én, Cirákon tartott közgyűlésében hozott határozatát.”⁸ A feladathoz jelentős számú munkaerőt biztosítottak: Rábán inneni részből – Soprontól a Kis-Rábáig tartó terület – Nádasdy Ferenc úr 200 emberrel, Császár Miklósné asszony 60 embert, a Sopronban lakó urak 40 embert, a győri püspök úr 16 embert. A velártartó nemesek minden két kapu után tartoznak egy embert állítani, az egy nemesek és a zsellérek pedig minden tíz személy után egy embert, végül a jobbágyokat a velártartó nemesek közé kell számítani. A munkálatokat az új hídtól Pápócig kell elvégezni.⁹ A Rába további szakaszára „... Papocztul fogvan Keszoig vagiak az Rabakozjek mynd fejenkent] mjnd urak es nemesek eg arant de fel ozzak, az eg haz hely nemes vrajmsi [...] Mjnd fejenkjnt Rajta legjenek szokas szelrint...”¹⁰ Láthatjuk, hogy a védelem feladatait közmunkával oldották meg. A szokásra való hivatkozás arról árulkodik, hogy ez már egy korábban kialakult, s állandó gyakorlat. Azt is kitűnik, hogy a Rábaközben élőkre – érthetően – több teher hárult.

A Rába mentén közkeletű volt az a vélekedés, hogy az árvizek legfőbb kiváltói a vízimalmok. Ugyanis a vízimalmok tulajdonosai, illetve bérlői a gyakran alacsony vízállás miatt a gátakkal duzzasztották fel a vizet. Korabeli szakkifejezéssel élve, a „malomfej”-et felemelték. Ezeknél a gátaknál viszont a levonuló árhullám rendszeresen kilépett a folyómederből.

A már említett Csáky István nádor is a kártékony malmok vizsgálatával foglalkozott Sopron megye 1579-ben Cirákon tartott megyegyűlése rendelkezést hozott a malmok kapcsolatában: „azok a malmok, amelyek a Rába folyón ősi helyben állnak, megmaradhatnak, de módon, hogy hites molnármesterek végezzenek vizsgálatot, s ha ennek során kiderül, hogy valamilyen malmot feljebb vitték, azt szállítsák vissza.”¹¹ Az a bizottság, amely 1699-ben gr. Nádasdy Ferenc elnöke alatt bejárta a Rába árterületét, ugyancsak azt állapította meg, „... hogy a legfőbb okozói a malmok...”¹²

Jól mutatja a malmokkal kapcsolatos gondokat az 1815-ben Tóth Antal főbíró és Wágh Mihály Sopron vármegyei mérnök által aláírt, a „Pápóczi Gáth eránt való Tudósítás.”

⁴ Fekete Zsigmond: Adatok a magyar Kis-Alföld közgazdasági és vízrajzi múltjáról. Gazdasági Művelődési Központ, Budapest, 1885. 42. sz. 437. old.

⁵ Tóth Péter: Sopron Vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztrái. I. 1579-1589. Sopron, 1900. 243. old.

⁶ Uo. 243. old.

⁷ Uo. 241. old.

⁸ Uo. 43. old.

⁹ Uo. 37. old.

¹⁰ Uo. 242. old.

¹¹ Uo. 36. old.

¹² Szekendi Ferenc: A Hanság és a Fertő lecsapolási kísérleteinek története. Mosonmagyaróvár, 1930. 10. old.

¹³ Slt. SMT 33.

rült ki, hogy korábban a malomgátaknál keletkezett kiöntések mint tározók működtek, lassították a víz lefolyását.

A védelem fejlődése

A már többször hivatkozott 1579-es megyegyűlés tanúsága szerint a védelmet, az elvégzendő munkákat a XVI. században a megyei tiszviselők (alispán, szolgabírák) irányították.

Állandó alkalmazottakról először Eszterházy Miklós nádor és Sopron megyei főispán 1643. január 14-i, a vármegyéhez intézett rendeletéből értesülünk. „... az osztoru őrzések eleitől fogva megváltak s' a kik vagy szekérrel, vagy marhájjal rajta találtattak fl. 12. volt a büntetése... Annak penig vigyázására két őrző rendeltetett eleitől fogva, kiknek esztendőnként való fizetése fl. 26...”¹⁶

1759-ben a Helytartótanács együttműködésre szólította fel a Rába ügyében érdekelt megyéket (Győr, Sopron, Vas, Veszprém). Közös alakítottak Szany mezővárosában egy árvízvédelmi bizottságot. A bizottság megállapította: „Sopron megyében a Rába rendszeresen elönti a közvetlen környéken lévő egész vidéket. A Rábaközben 26 falu szokott víz alá kerülni... Védekezésül kérték annak elrendelését, hogy a vizek utjából a vízi- és hajómalmokat, hidakat a vízbe esett fákat, gyökereket furónkőket áradások alkalmával távolítsák el, hogy ezek összetorlódva ne akadályozzák az árhullám lefolyását...”¹⁷ Sajnos a bizottság nem jutott tovább a helyzet felmérésénél és ajánlásainak megfogalmazásánál.

A XVIII. század végén és a XIX. század elején sorra készültek a Rábát és a Rábaköz vizeit ábrázoló térképek. 1822-ben a rábaparti megyék mérnökei fogtak hozzá a folyó felméréséhez. A felmérés anyagának felülvizsgálatára 1830-ban Keczkés Károly hajózási mérnök kapott megbízatást a Helytartótanáctól. Jelentésével 1833-ban készült el. Megállapította: „Sopron megyében végig gátak kísérik a partot. Problémát jelent, hogy nem egységes tervek alapján épültek, és a mentesített terület alacsonyabban fekszik, mint a nagyvíz szintje.”¹⁸

Az 1840. évi országgyűlés által elfogadott X. tc. kimondta, hogy az ármentesítés az érdekelt birtokosok feladata. Az ármentesítési munkákat a megyei közgyűlés határozhatja el, s a „... a szükséges költségeket, a közbirtokosok közül kiki, birtokához és a nyerendő haszonhoz aránylag...”¹⁹ fizetni köteles. Sopron megye a kiegyezés után e törvényt alkalmazva létrehozta a védgát pénztárat, melynek céljaira holdankénti egy, illetve két krajcár befizetésre kötelezte az érintett rábaközi birtokosokat. „A védelem gyakorlati irányítását... a rábaközi alsó-járás fő- és szolgabírája látta el. Különösen az utóbbira, Domján Antal szolgabíróra hárult nagy feladat, mivel járásának – a rábaközi alsó-járáson belüli szolgabírói járásnak – községei a folyó mellett feküdtek. Ő hívta fel a megyei bizottmány figyelmét 1870 nyarán a megrongált eszteruki helyreállításának szükségességére. A megyei bizottmány figyelembe véve azt, hogy a Rábaköz a megye székhelyétől a legtávolabbi terület, a munkálatok irányítására rábaköziekből álló, helyben működő testületet nevezett ki.”²⁰

Az Alsó-rábaközi Rábabizottság

A Sopron Megyei Bizottmány 1870. szeptember 26-i ülésén úgy határozott, hogy a Rába menti árvízvédelmi „... munkálatok tervezésére, annak keresztül vezetésére, és az erre szánt pénzösszeg legcélszerűbb felhasználására...”²¹ gr. Batthyány Géza rábaközi birtokos elnöklete alatt bizottságot nevez ki. A testület egymást váltó elnökei, valamint az évek folyamán cserélődő tagjai „... többségében a megye közéletében is fontos szerepet betöltő néhány száz holdas középbirtokosokból, illetve a nagybirtokok tisztikarából kerültek ki.”²²

¹⁶ Dr. Komáromy András: Sopron vármegye végzései a malmokról és a Rábaköz védelmezéséről. Történelmi Tár, 1908. 70. old.

¹⁷ Sárközi Zoltán: Árvizek, ármentesítés és folyószabályozás a Szigetközben és az Alsó-Rába vidékén. Bp. 1968. 13. old.

¹⁸ Dóka Klára: A Rába felmérése a XIX. század első felében. Arrabona 19-20. Győr, 1977-1978. 368. old.

¹⁹ 1840. évi X. tc.

²⁰ Pájer Imre: Rábaköz népének védekezése az áradások ellen (1870-1889). Csorna, 1990. 14.

²¹ Slt. IV. 253. Sopron Vármegye Bizottmányának közgyűlési jegyzőkönyvei. 1870. 977. sz.

²² Lásd 20. sz. jegyzetet.

A bizottság évi két-háromszor, de ha a szükség úgy kívánta ennél gyakrabban is tartott ülést (1883-ban például kilencszer). A testület az árvízvédelemmel kapcsolatos minden fontos kérdést megtárgyalt és azokban döntéseket hozott. Tagjai közül kikerült megbízottai ellenőrizték az árvízvédelemhez szükséges anyagok vásárlását, minőségét. Áradások után közreműködtek a károk felmérésében, a javítások és az elvégzett munkák minősítésében.

A bizottság végrehajtó közege a járási szolgabíró volt. Gondoskodott a vízügyi törvények, rendeletek és a Rábabizottság határozatainak végrehajtásáról. Beszedette a „Rábakrajczárokat”, áradások esetén kirendelte a figyelőszolgálatot, szervezte a gátak védelmét. 1883-ban ezen feladatkört Csupor László tiszteletbeli szolgabíró vette át. (600 forintos tiszteletdíjának felét a megye, másik felét a bizottság állta.)

A védelem szakembere a vízmester volt. Előbb a farádi Szilvássy Boldizsár, majd 1871 közepétől Vág székhellyel Vendler Pál építőmester töltötte be ezt a funkciót. Bodonhely székhellyel 1883-tól Róka János a második vízmester. A vízmester feladatkörébe tartozott az általa „... felügyelt szakasz folyamatos figyelése, a szükséges munkák tervezése, szervezése, ellenőrzése, áradás esetén a védelem helyszíni irányítása, a töltések javításához szükséges anyagok beszerzése.”²³

A védelmi szervezet legalsó fokán az eszteru örök álltak. 1871-ben négyen voltak,²⁴ 1884-ben létesült az ötödik eszteru őri állás.²⁵ Feladatuk: „... az eszterun apró javításokat felelősség terhe mellett azonnal megtenni és a munkásokra felügyelni tartoznak. Talicskával, ásóval, kapával ellátandók, hogy munkájukat teljesíthessék.”²⁶ Az alsó folyószakaszon 1888 tavaszától Árpás, Sobor és Szentandrás községekből vész esetén minden egyes eszteru őr mellé még két fizetéses őrt állítottak.²⁷

„Ha áradások voltak, az esetben a Rábához közelebb eső községek teljesítették a védelmezést, mely szolgálat a rájuk rótt rendes közmunkába nekik nem tudatott be. Áradáskor vagy jégtorláskor a következő községek rendeltettek ki a páli határtól Soborig: Vágh, Sebes, Szany, Szent András. – Sobortól Bodonhelyig: Sobor, Egyed, Árpás, Bodonhel.”²⁸ A védekezés mellett az eszteruk őrzése is a fenti községek feladata volt. Tartós áradáskor történt csak meg, hogy a Rábától távolabbi települések lakói is sorra kerültek.

Az előbb bemutatott szervezet csak a védelem és a megrongált gátak helyreállításának irányítására volt elegendő. Magát a munkát a rábaközi községek, évszázados hagyományaikhoz híven, közmunkában végezték. Ismerjük 1870 és 1871-ből néhány rábaközi község eszterura fordított közmunkájának mennyiségét (munkanapokban számolva):²⁹

község	szekeres		gyalog közmunka	
	1870	1871	1870	1871
Bágyog	14	11	25	14
Felsőpásztori	6	12	18	17
Rábacsanak	20	25	97	60
Rábapordány	30	41	250	70
Szilsárkány és Alsópásztori	18	26	93	71
Szovát	45	20	185	30

Ha az elvégzett munkát a községek határainak nagyságához (együttesen 13.297 kh³⁰) viszonyítjuk, akkor megállapíthatjuk, hogy 100 kh után átlagban egy napi szekeres közmunkát

²³ Lásd 20. sz. jegyzetet. 22. old.

²⁴ Slt. Rb. 1871. máj. 15-i jkv. 20. sz.

²⁵ Slt. Rb. 1884. ápr. 19-i jkv. 186. sz.

²⁶ Uo.

²⁷ Uo. Csupor László tb. főszolgabíró (1887 közepétől) jelentése az alispánnak. 186. sz./rb. Szilsárkány, 1888. márc. 10.

²⁸ Uo. Vendler Pál vízmester levele Horváth Mihály szolgabírónak. Vág, 1878. okt. 26.

²⁹ Uo. „A rábaközi alsó főszolgabírói járásból az 1870. és 71-ik években a nagyrába eszteru munkálataihoz fordított szekeres és gyalog közmunkának községenkénti kimutatása.”

³⁰ Uo. 1871. máj. 15-i jkv. 9. sz.

kellett a birtokosnak végezniük. A gyalogos közmunkából 1870-ben öt nap, 1871-ben átlag két nap esett 100 kh-ra.

A Rábabizottság 1871-ben az egész gátat (18.750 öl) a községek területének arányában felosztotta „tatarozásra és jókarban tartásra”. Ettől kezdve nincs adatunk az elvégzett munka mennyiségéről, hisz a bizottság csak határidőt szabott, s azon belül a községek önállóan cselekedtek.³¹ A közmunka mellett – kismértékben – alkalmaztak bérmunkásokat is, különösen sürgős, vagy nagyobb hozzáértést követelő esetekben: „... rögtöni gyökeres munka szükségeltetik, mire a közmunka végzés mindenkor alkalmatlannak bizonyulván, elhatároztatott, hogy a szükséges kézimunka ügyesebb emberek által készpénzért teljesítessék...”³²

A munkavégzés fő formája megváltásáig a közmunka maradt. (A megváltás tényét és mértékét a megye törvényhatósági bizottsága 1883. október 8-i ülésén hagyta jóvá.) A helyreállításokban ettől kezdve a vállalkozóké lett a főszerep. Ez általában úgy történt, hogy Csupor László tiszteletbeli szolgabíró felhívást intézett a községekhez, majd a megadott időben és helyen megjelent vállalkozók megtekintették a javítandó gátrészeket, megismerték a feltételeket és licitáltak. Mivel „árlejtést” hirdettek, ezért csak lefelé. Előfordult, hogy „... roppant sokan voltak s nagyon leverték...”³³ a vállalási árakat. A vállalkozók bérmunkásokat alkalmaztak a munka elvégzésére.

A rábaközi lakosság hiába küzdött évről-évre a vízzel, hiába állította helyre a szakításokat, a biztonságos védelmet nem tudta megoldani. Jól mutatott rá 1882-ben Vendler Pál vízmester az okokra: „... Vág és Sebes körül az eszteruk ugyan öleg erősek itt a sebes folás miat a part be dülések miat a baj, lejobb pedég a nagy víznyomáshoz képest gyöngék az eszteruk de meg hozzá Sobortól a víznek hele sincs a szűk árterek miat ezért emelkedik annyira föl, miszerént ha itt föntebb a rendkivüli kanyarulatok egyesre nem vágnának lehetetlen part tűzésekkal meg győzni és ha lejobb az egész vonalon a víznek helet nem engednek a mostani töltések miat mi megnem felelhetünk a Rábavíznek ellent állni...”³⁴

A helyzeten csak a gyökeres változtatás segíthetett. A megoldást a Rába-törvény (1885. évi XV. tc.) megszületése hozta meg. A törvényben elrendelt, s a Rábaszabályozó Társulat által – a rábaközi szakaszon 1889 és 1990-ben – lebonyolított munka során: „A víznek általában 400-600 m-ig terjedő hullámteret hagytak a 4-6 méternyi koronaszélességű, padkás védtöltések között...”³⁵ Ezzel vált biztonságossá a Rábaköz árvízvédelme.

Az ember és a Fertő-tó kapcsolata

A Fertő tó, mely ma jórészt Ausztria, kisebb részben Magyarország területén fekszik, 1920. előtt a történeti Sopron és Moson vármegyék birtokában volt. Területét, kiterjedését szeszélyes alakulása miatt nehéz meghatározni. A XIX. század utolsó negyedében méreteit a következőkben adták meg: legnagyobb hosszúsága 36 km, legnagyobb szélessége 15 km, legkisebb szélessége 7,5 km. Partjának teljes hossza kb. 100 km, felszíne 335 km², amiből Sopron vármegyébe 178 km², Sopron város birtokába 32 km² tartozott.¹

A tó alakját, nagyságát gyakran váltogatta. Első adataink Széchenyi Béla 1874-ben Boz és Hidegség között végzett ásatásaiból vannak, ahol a tó medrében neolitikus leleteket tárt fel,

³¹ Uo. 1872. márc. 27-i jkv. 41. sz.

³² Uo. 1871. febr. 18-i jkv. 4. sz.

³³ Uo. Csupor László tiszteletbeli szolgabíró levele báró Babarczy Sándornak, a Rábabizottság elnökének. 216. sz. /I. rb. 884 Szilsárkány, 1884. dec. 14.

³⁴ Uo. Vendler Pál vízmester levele a szolgabírói hivatalnak. Vág, 1882. okt. 29.

³⁵ Sárközi Z. i.m. 32.

¹ Thirring Guszláv: A Fertő vidéke. Földr. Közl. 1886. 469-472. old.

bizonyosságául a vízfelület egykor kisebb voltának² Plinius az első században úgy ír a tóról, mint ami Győrre ér, víz alatt volt tehát a Hanság is.³

A XI. századi adatok szerint „Új tó” néven ismerik, Kálmán király (1095–1116) oda hirdet találkozót.⁴ 1313-as, 1318-as, 1324-es keltezésű oklevelek „fluvius Ferteu” néven mint folyót említik, révje is van, ami után adót szednek.⁵ Egyes források szerint a XV. század elején egy hirtelen vízsintemelkedés miatt Vitézfölde és Urkony falvakat ki kellett üríteni. A XVI. század közepén magas vízszintet említenek a források, de 1560–1568 között katasztrofálisan lepad, a halak elpusztulnak benne. A polgárok panasza után 1568-ban egy császári bizottság kivizsgálja az apadás okát és megállapítják, hogy özvegy Nádasdy Tamásné a Répce vizét eltérítette a Fertőtől déli irányba, ráadásul még töltést is építtetett Sarródról Pomogyra, elzárva ezzel a többi vizet is – így érthető a kiszáradás.⁶

1735-ben a tó szélessége Ruszt és Illmic között csak 7262 m. A következő évben – állítólag – 4 ruszti ember átgázolt Illmicre és csak gatyakötésig ért nekik a víz. 1776-ban az ugyanott elvégzett szélességmérés már csak 6329 métert mutatott.⁷ A következő feljegyzés 1786-ból 515 km² területet említ, tehát közel dupláját az 1730-as évek állapotának.⁸

A XIX. századi állapotokról már részletesebb tudósításokkal rendelkezünk. 1811-ben szinte száraz a tómeder, de 1838-ra ismét 356 km² a vízfelszín. 1854-ig normálisnak mondják a vízállást, majd fokozatos apadás után 1868-ra bekövetkezik a legendás kiszáradás, melyről a sajtó is beszámolt. Ez volt az az időszak, amikor a Fertő medrében utak alakultak ki, a környék falvai pedig művelés alá vették a szárazra került területet.⁹ Az akkor elvégzett vizsgálatok szerint a tó medrének csak egyhatod része lett volna mezőgazdaságilag használható. A többi olyan szikes, terméketlen terület, mely javíthatatlanul beteg, nem művelhető – a környék parasztjainak elmondásával és reményeivel ellentétben.¹⁰ Az a néhány szántóföld és az „Új Mexicó” néven épült major 1869, a víz gyarapodása után ismét a tó medrébe került. 1874-ben már 1 lábnyi a víz a tóban, 1876-ban a déli mederrész visszanyerte régi alakját és vízfelületét, majd 1878-ra az északi medence is feltöltődött.¹¹

A tó lecsapolása – sekély volta és állandó ingadozása miatt – többször is szóba került. A már említett töltés és rajta az út megakadályozta, hogy a Rába medencéjéből a víz a Fertő medrébe zúduljon. Krieger, m.kir. helytartótanácsi főmérnök szerint a Rába víz Fertőbe folyását három ok idézi elő: 1.) a folyók medrét nem tisztogatták, 2.) a halászok a vittnyédi Rába szakaszt gáttal – öns érdekéből, halászati céllal – elzárták, 3.) az egyes folyóágak és mellékágak eliszapolták, eldugultak.¹²

A XVIII. században elkészült egy 4700 öl hosszú csatorna, mely a Király tó vizét levezette és – állítólag – napi 500.000 akó víz folyt el belőle. Ennek következtében a tó környéke járható lett, de az egész Hanyban úgy lepadt a víz, hogy az úszó lápok leülledtek, alóluk a víz kiszorult, a Rába szintje lecsökkent. Ez a vízelvezetés veszélyeztette a korábbi hasznvételeket: a kaszálás és szénacsinálás lecsökkent, holott a Hany mindig kaszálható volt, még aszályos időkben is. A kapuvári uradalom bevétele évente 7000 forint volt a hansági szénázásért (viszonyításként: a 4700 öles – 8900 m – csatorna építésének teljes kiadása 6312 Ft 57 kr volt). Az égeresből és a 3 holdas fenyvesből (!) fát vágtak, ami nagyon fontos volt ezen a vidéken. A nyíres erdőben mosoni emberek több ezer eladni való söprűt csináltak. A Hany számos tavában temérdek a hal és a vízimadár, főként vadludak és récék, de volt szárcsa,

² Széchenyi Béla: Kőkori lelet a Fertő-tava medrében. Bp. 1876. 1-38. old.

³ Varga Lajos: Katasztrófák a Fertő-tó életében. Állattani Közlemények. 1931. 132. old.

⁴ Ugyanott

⁵ Varga L. i.m. 132-133. old.; Thirring G. i.m. 476. old.

⁶ Thirring G. i.m. 479. old

⁷ Ugyanott

⁸ Varga L. i.m. 134. old

⁹ Thirring G. i.m. 479-480. old.

¹⁰ Ugyanott, 482-483. old.

¹¹ Magyarország és a Nagyvilág, 1871. 47. old.; Thirring G. i.m. 484 old.

¹² Thirring G. i.m. 485 old.

búvár, snepf, gém, bölömbika, gödény, daru is bőven.¹³ Hanusz István is a lecsapolások ellen szól 1886-ban, elretentő példaként említve a Rába szabályozása következtében kiszáradó Hanságot. Az elvesztett haszonvételek között ő is a széna és tőzegtermelés lecsökkenését, az egykori kövér kaszálók sovány legelővé silányulását állítja szembe a nyert csekély értékű szántófölddel, melyet ha kiszárad, elhord a szél.¹⁴

Thirring Gusztáv szerint a hansági kártételeken túl a Fertő lecsapolása még azzal is járna, hogy a környék falvainak mikroklímája megváltozna, a legjobban termő szőlők és gabonaföldek hozama csökkenne, megszűnne a halászat, vadászat, nád, sás és gyékény vágásának haszna – amit a nyert csekély termőföld nem tudna kárpótolni.¹⁵

Mint az előzőekből kiderülhetett – bár csak szemelvényesen idéztünk a Fertő történetével foglalkozó munkákból – a tó élete igen mozgalmas volt. Áradt, apadt, eltűnt, szerették volna eltüntetni – nem csoda hát, ha a környék lakóinak képzeletét is foglalkoztatta ez az állandó változás. A tó keletkezésére vonatkozó legendák közül csak egy vázlatos ismertetésére van helyünk, mely a klasszikus népmondák vonásait idézi. A Fertő helyén lévő egykori völgyben volt valaha egy „Leányvölgy” nevű község s élt benne egy gyönyörű szép félárva leány. A környéken lakó buja herceg szemet vetett a leányzóra és elcsábította. A hercegné tudomást szerzett az esetről és az ártatlan leányt csábítónak mondva gonosz pribékével egy tócsába fojtatta. A leány anyja átkot mondott a gyilkosokra, a tócsa megduzzadt, elnyelte a falut és a völgyet. A kegyetlen hercegné megőrült, a véreskezű szolga pedig csónakázás közben a tóba esett és megfulladt. A gaz csábító herceg látva tettének következményeit megbánta bűneit és mezítláb Rómába zarándokolt bűnbocsánatért. Penitenciaként a gyilkosság helyén megalapította Boldogasszony (Frauenkirchen) kolostorát, a régi faluból, Leányvölgyből elmenekültek pedig Nezsider (Neusiedl) falut.¹⁶

A Fertő medrébe veszett falvak mondája sokáig tartotta magát, komoly tudományos felkészültséggel és forráselemzéssel kellett Nagy Imrének megcáfolnia ezeket a regéket, kimutatva a frankói 1360-as oklevél – számos félreértés és félremagyarázás forrásának – hamis voltát.¹⁷

A tó egyik fő haszonvétele mindig is a halászat volt. A XIX. század végén Herman Ottó 16 halfajt említ a Fertőben.¹⁸ Ezeket a halászok is ismerték, de közülük csak a pontyot és a csukát tartották piacképes nemes halnak.¹⁹

Szórványos adatok a középkortól szólnak a tó halászatáról, részletesebb tudósítást a XVIII. század elejéről, gróf Széchenyi György levelezéséből kaphatunk. A széplaki földesúr kiterjedt levelezésében elszórva, lényeges adatokat lelünk a halászati módokra. 1721 májusában keltezett levelében a balfiak halászatáról szólva kürtöket (vejsze), horgokat őregháló, gyalogháló említ. Felsorolja az egyes halászeszközök után fizetendő díjat is, nevezetesen: „... minden öreg hálótul 16 frtot, gyalog hálótul pedig 8 frtot és minden hosszú szál horgoktul 1-1 frtot s minden fejtkürtötül 10 pénzt praestáltak s most is praestálnak, különben nem engedtetik az halászat senkinek is, mivel az förtőnek egész Saródtul fogvást az ruszti határig az hegykői urasághoz tartozó víznek tartatik s tartatott mindenkor.”²⁰ Találunk adatot a levelezésben a haltelepítésre is. 1720 februárjában írja, hogy már 5 hete nem jutott friss halhoz, holott bizott emberei már Komáromban és Szigetközben is keresnek számára, mert „...az mi nagyobb (gond), az hegykői tómat idején megrakattam szebbnél szebb Duna halával, egy néhány mására valót bele bocsátván, noha minden nap lékelték az jeget, de evvel

¹³ Kiss József: A Fertő tavának geographiai, históriai és természeti leírása 1797-ben. In: *Rumy György* (szerk.): *Magyar Emlékezetes Írások I.* Pest, 1817. 343-347. old.

¹⁴ Hanusz István: *Alföldünk belvizei.* Földr. Közl. 1886. 410. old.

¹⁵ Thirring G. i.m. 484-485. old.

¹⁶ Ugyanott, 477-478. old.

¹⁷ Nagy Imre: *A Fertő régi áradásai.* Századok, 1869. 692-694. old.

¹⁸ Herman Ottó: *A magyar halászat könyve.* Bp. 1887. 643. old.

¹⁹ Bárdosi János: *A Fertő tó halai és a halászok halismerete.* In: *Dr. Aujezky László* (szerk.): *A Fertő-táj Monográfiáját előkészítő adatgyűjtemény V.* A Fertő-táj lakossága. (Kézirat) 1976. 242-243. old.

²⁰ *Bárfiai Szabó László:* Gróf Széchenyi György levelei báró Ebergényi Lászlóhoz 1697-1724. I-II. Bp. 1929. 969. old.

Nyári ludak (Bécsy László felvétele)

az ötödnap csúnya rút fürgeteges, tőlem soha nem ért üdőnek miatta egyszersmind elfuladott s oda lett, hogy embernek szíve fáj érette...”²¹ Az 1715 márciusában keltezett levélből idézet: „...Adom ezen alkalmatossággal értésére kgdnek, hogy az minapi parancsolatjára az tóban való pontyivadéknak mintegy 5 mására valónak az saródiak szerét tették s készen tartják. Azért míg az hal friss, addig elköllenék vitetni, kire nézve emberét kgd ne terhelhessék mennél hamarabb küldeni és alkalmatosságokat, hogy elvihessék. Pénzt is küldjön kgd, másját különben nem adják 3 frtnál 25 pénznél. Körösztúrra is herceg halastójába úgy vitték másját.”²²

A tragikus halpusztulások egy másik korai példája is szerepel egy 1721. január 22-én keltezett levélben: „... Noha ennek a holnapnak 8. napján vettem kgd levelét, az kiben parancsolt maga dasztifalui halastójában az förtői bűvséges halak fogásibul mind öreg mind apróbb ivadéknak vitelét... Írhatom kgdnek, hogy soha annyi döglött halat nem hallottam az Förtőben lenni, azt beszélik halászaink, hogy 70–80 mása halat is kihúznak, de egy mására való eleven sincsen benne, mind elholt s elvult.”²³

Az előzőekben már esett szó a halászeszközökről, melyek közül a háló és a horog talán mindenki számára ismerős, de a kürtő (vejsze) már nem annyira közismert. Herman Ottó halászatról szóló alapművében úgy írja le a vejszét mint egy rafinált terelőfalat, amely többnyire nádból készült. Ez lehet alkalmanként több száz méter hosszú is, s elhelyezésénél fogva a halat megharagítja. Olyan sok és olyan rafinált módon elhelyezett terelőfalat telepítenek, mely falak a halat – ismerve gyanakvó természetét – mindig egy irányba terelik. Az átjárók a terelőrendszerben úgy vannak elhelyezve, hogy nem utcát képeznek, hanem labirintust, sehol sem hagyva kibúvót.²⁴ Idézett munkájában Herman Ottó is a Fertőn használt pontyfogó kürtőt tartotta a legtalálékonyabb passzív halfogó eszköznek, s ezzel a halászok

²¹ Ugyanott, 859. old.

²² Ugyanott, 540. old.

²³ Ugyanott, 895-896. old.

²⁴ Herman Ottó: i.m. 234-235. old.

is tisztában voltak. Álljon itt egy idézet a hegykői Zsugonits Ferenctől, aki a század első felében megbecsült halász volt a Fertőn, ő mondta 1957-ben: „Mi egyfejes csukafogó kürtöt, kétfejes csukafogó kürtöt és pontynak való kürtöt szoktunk felállítani. Az egy- és kétfejes csukafogó kürtő a pontyot nem fogja meg, mert a ponty nagyon okos, az nyolc gimnáziumot kijárt, a csuka meg buta, az még a csizmaszárba is belemegy.”²⁵ A fertői halászat átlagos eredményeiről, jövedelmezőségéről az elmúlt századokra nem találunk megbízható adatokat, ami nem is csoda. A halászat eredményessége annyira függött a szeszélyes tó változásaitól, a szinte évtizedenként változó vízállástól, a tavaszi ívás idején uralkodó széliránytól, hőmérséklettől, a párolgás és vízutánpótlás vagy épp a fölösleges víz elvezetésének sikerétől, hogy csak egy-egy rekord fogást, vagy ellenkezőleg, a tragikusan keveset eredményező esztendőket jegyezték fel. Varga Lajos és Mika Ferenc 1937-ben publikálták a Fertő halászatára vonatkozó, 1924–1936 közötti alapos becslésen nyugvó fogási eredményeket. A 12 év adataiból csak a szélső értékeket közöljük, az ímént mondták igazolására. A rekord 1927, amikor 1200 mázsa, a mélypont 1930, amikor 50 mázsa az összes fogás.²⁶

Az eredményeknél jobban ismerjük a felszerelést, amivel a szerencsésüket kísértették. A hegykői halászok birtokában és használatában 1928-ban 1 db 224 méter hosszú, 50 szem (212 cm) magas, 7 méteres zsákú húzóháló, 100 db varsa, nádból font kürtő, több tapogató, számos horog és szigony volt. Maguk a halászok úgy nyilatkoztak eszközeikről, hogy a leghasznosabb az öregháló, mert azzal lehetett a hal után menni, szerencsével több mázsa fogást is elérhettek. A kürtő már csalósabb, mert annak az elhelyezése vagy sikerült tavaszszal, vagy nem, amihez képest fogott is, nem is abban a szezonban. A varsákat örökké rakosgatni kellett ide-oda, de csak kis területet tudtak lefogni. A tapogató igen szaporátlan és a vízállástól függ a használata, a horog meg a szigony csak szórakozás, luxus. A felsorolt eszközök használatáért az uradalomnak egy évben fizettek 4500 pengő bért, ami tetemes summa volt az időben.²⁷

A fertői hal biztos piaca volt Sopron, de a vasúti szállítás lehetővé tette, hogy Szombathely, Pápa vonaláig elvigyék a friss halat. Gazdagabb esztendőik fogásából Bécsújhely, Bécs piacára is került, a halkereskedők révén.

A halászatához némileg kapcsolódó pákásatról szórványos adatunk van csak. A XIX. századi gyűjtések hiányának, a XX. században pedig már inkább orvhalásznak és madarásznak tekintették az ily módon zsákmányolókat s ehhez mérten üldözték is a foglalkozást. Amit elszórt adatokból tudunk a madártojás gyűjtésre, a nemes madarak tolláért való vadászatára, illetve gyógyászati célokra történő piócafogásra vonatkozik, de már csak mint egykor volt, rég eltűnt foglalatosság él az emlékezetben.

A Fertő halászat melletti fontos haszonvétele a nád. Természetesen a nádtermés is függ a tó szeszélyeitől, de mégis annyira kiszolgáltatta a mindenkori vízállásnak és széljárásnak, mint a halászat – biztosabb kenyeret jelent. A minőségi nád iránti kereslet állandó volt az elmúlt századokban is, hiszen szalma után a legolcsóbb volt a lakó és gazdasági épületek fedéséhez. A Fertő-vidék e terménye a megye középső és nyugati területein mindig biztos piacra talált – akkora körzetben, amekkorában a beszerzési ár és a szállítási költség versenyképes áruvá tette a jóval drágább fa- illetve cserépszindellyel szemben. A nádgazdálkodásra az egyik első feljegyzés az 1767-es úrbérrendezéskor kiküldött helytartótanácsi kérdőív. Sarród polgárai a válaszok között az „egyéb haszonvételek” kérdésre a nádaratást jelölik meg azzal a megjegyzéssel, „ha nincs kemény tél”.²⁸ 1855-ben Sarród 2806 kat. holdas határából 874 hold volt a nádas. A learatott nádat Győr, Sopron, Szombathely, Kőszeg, Bécsújhely, Bécs piacain illetve kereskedőinél értékesítették. A minőségi, 220–250 cm hosszú kék bajor, német és francia feldolgozókhöz is eljutottak. Stukaturnádat házilag Sarródon is gyártottak,

²⁵ Bárdosi János: Pontyfogó kürtő. Ethn. 1970. 492. old.

²⁶ Varga Lajos–Mika Ferenc: A magyar Fertő halászata az utolsó 12 esztendő folyamán. Soproni Szemle 1937. 27–28. old.

²⁷ Zsugonits Ferenc: Emlékezések, halászat, 1961., 1968. A Soproni Múzeum Néprajzi Levéltárában lévő kézirat. Nlt 526.

²⁸ Élő Dezső: Sarród és szomszédsága, 1935. (Kézirat). A Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattára 4532. 14. old.

jól is kerestek vele egészen addig, míg egy német vállalkozó meg nem alapította 10 fonógéppel a nádgyárat, ami tönkretette a háziipart.²⁹

Hegyközi adatok szerint a nád a XIX. század végétől lett egyre jövedelmezőbb termelési ággá, mikortól a tó vízszintje viszonylag állandósult. A learatott első osztályú tetőfedő nádat 80 cm körméretű szabvány kévékbe kötötték. A rövid nádnak már nem volt szabványa, előfordult 150 cm körméretű kéve is. Az aratás kocérral (rövid nyelvű és pengéjű kasza), vagy tolókaszával történt. Kocérral 20 kéve, tolókaszával jó jégén, hó nélkül 40–50 kéve nádat lehetett levágni óránként. A nádat hazaszállításkor vámolta el egy községi előljáró és az uradalmi tóór. A kifele menő szekereken felbecsülték a szállított mennyiséget és kévéenként 3 krajcárt róttak ki. A pénzből 2 krajcár az uradalomé, 1 krajcár a községé lett, mivel a falu határát rendszeresen a tóbirtokos Széchenyi grófnak adták ki vadászterületként. A távolabbi vidékről jövő vevők és a kereskedők a házaknál felhalmozott nádra alkudtak és vitték ház vagy pajta fedésére – kévéenként 8–12 krajcárért. Az aratás 1925-től változott, amikor Széchenyi Bálint uradalmi kézbe vette a nádgazdálkodást és bevezették a csónakról való nádataratót is, megnyújtva ezzel a szezont. 5 méter hosszú, 80 cm széles erős hajókat készíttetett, kiásatta a szállító csatornát 2 méter fenék és 4 méter felső szélességgel, 150 cm mélységűre, amelyen már könnyen jártak a bérmunkásokot foglalkoztató uradalom ladikjai.³⁰

A nádgazdaság jövedelmezőségére Élő Dezső próbált meg számításokat végezni és megállapította, hogy az 1930-as években holdanként a nád több jövedelmet hozott, mint akár-mely szántó föld átlagos holdankénti hozam mellett. A számításnál átlagokat vett, miszerint 8-10 négyszögöl terem egy kéve 90 fillért érő nádat. 1 kat.hold tehát 160 kévét terem 144 pengő értékben, amiből a 28 pengős kiadást levonva 116 P kataszteri tiszta jövedelmet kapunk, míg egy hold szántó kataszteri tiszta jövedelme csak 64 pengő!³¹

A nádnál szerényebb, de ugyancsak biztos jövedelmet jelentett a sás és a gyékény feldolgozása, elsősorban Sarród lakóinak. Az 1828-as conscriptio a foglalkozási ágaknál már említi Peszlen János egész évben gyékényszövésessel foglalkozó lakost, de a gazdálkodásra vonatkozó általános megjegyzések között is szerepel, hogy a lakosok földművelés mellett gyékényszövésessel is foglalkoznak.³² A gyékényt és a sást egykor a sarródi, később a rákosi határban aratták, átlagosan 130 kéve gyékényt, 50 kéve sást aratóként. A századfordulón 10.000 kéve gyékényt szőttek fel telente. Az 1930-as évek ínsége ismét rávitte a népet a gyékénymunkára s szinte minden házban foglalkoztak vele. A termékek, melyeket a piac megkívánt a következők, az 1935-ös árak feltüntetésével: Naggyékény, 300x160 cm (1,40–2,50 P) szőnyegként és ponyva helyett használatos, küszöb- vagy lábgyékény, 70x50 cm (0,30–0,50 P) lábtörlőként, padlógyékény, 300x50-70 cm (1,10–1,50 P) futószőnyegként falusi házaknál, szatyor, kisebb és nagyobb un. „hentesszatyor” (0,50–1,20 P), cekker, színesen, mintásan szöve (0,50–0,70 P). Számítások és megfigyelések szerint egy naggyékény előállításához 7 óra szükséges. Folyamatosan dolgozva tehát tisztességes kiegészítő jövedelmet biztosított a téli hónapokban munka nélkül lévő lakosságának.³³

A Fertő medencéjének keleti részén lakók a hansági széna kaszálásával és a vele való kereskedéssel is kiegészítették jövedelmüket. A Fertő visszahúzódása először savanyú fűvű réteket, később bőtermő kaszálókat és legelőket hagyott maga után. A mezei munkák megszűnése utáni időszak volt a széna szállítás ideje, amikor Sopron, Kőszeg, Bécsújhely piacáig eljutott a „hanyi széna”. Biztos és nagybani vásárló volt a katonaság, az országhatár mindkét oldalán a garnizonok lóállománya fertői, hansági szénát evett. Szerződéses és feljegyzések maradtak fenn 1849–1850-ből a katonaság és Élő József, valamint Horváth József sarródi lakosok között, akik folyamatosan nagybani szállítói lettek a hadtápnak.³⁴ De nem csak a hadsereg, Sopron és Bécs nehéz, hidegvérű lovakat tartó fuvarosai is nagy tételben vásárolták és szállították a fertői szénát. Az 1860-as évtizedben, amikor a Fertő vidékén végbement

²⁹ Ugyanott, 31. old.

³⁰ Zsugonits Ferenc: A Fertő taván a nádatarató régen és most. Kézirat. Nlt 524. 1-43. old.

³¹ Élő Dezső: Sarród monográfiája. Bp. 1937. 138-142. old.

³² Élő Dezső: i.m. 1935. 16. old.

³³ Élő Dezső: i.m. 1937. 103-107. old.

³⁴ Élő Dezső: i.m. 1935. 20. old.

a tagosítás, a községek birtokába adott közös legelőkön fellendült a jószágtartás, nem volt ritka a 30-35 számosállatot nevelő gazdaság sem. Jó híruk volt a Sarródon nevelt csikóknak is a környéken.³⁵

A Fertő-vidék két híres, kertészettel foglalkozó falva Hidegség és Hegykő. A hidegségieket a szűk határ kényszerítette, a tó vizenyős partja csábította az intenzív kertkultúra megteremtésére. A hegykőiek viszont a szántóföldi, nagy tételben való termelésnek váltak mestereivé. Hidegség határában ma is szembetűnő az a keskeny „kertsáv”, mely a domb aljában futó országút és a nádas között rendkívül gondosan művelt parcelláival vonja magára az utazó figyelmét. A tagosítások után a falu a közös legelőt is felosztotta és feltörte, mert talaja a legjobb kerti földnek bizonyult s még öntözhető is volt. A sárgarépa, az uborka és paradicsom termelt a legjobban ezen a területen, s mint a környék legjobb minőségű termékei, biztos piacra találtak Sopronban és a távolabbi piacokon is. Termeltek ezen kívül még kisebb tételekben hagymát, petrezselymet, amit a rábaközi falvakban kukoricára cseréltek el, hogy a disznóhízlaláshoz elegendő takarmányuk legyen. Gondjuk volt a marhatartással is, mert sem vetett, sem réti takarmányuk nem volt elegendő. Ugyanakkor szarvasmarhát a tej, de főként az intenzív kertészkedéshez szükséges trágya miatt kénytelenek voltak tartani. Ezért tavasszal és nyár elején bőven kaszáltak savanyú szénát és zsenge nádat – ami ugyan elég silány takarmány, de valahogy elsenyedett rajta a jószág. Hogy a jól fizető parcellákat bővítsék, az 1923-ban kiosztott vizenyős házhelyeket is feltörték és öntözhető kertekké alakították, intenzív uborka, paprika és paradicsom termelésbe kezdtek. A palánták nevelésével nem vesződtek a faluban, azt Hegykőről vagy Cenkről, hivatásos kertésztől szereztek be.³⁶

A hegykőiek a Fertő menti földekre kevesebb gondot fordítottak mint a hidegségiek. Termeltek ugyan a vizenyős határrészekben magról uborkát, palántáról paprikát, zellert, egyebet, de szinte csak saját szükségletre. A piacra történő termelés a határ belső, szárazabb részein, szántóföldi méretekben folyt. A termékek értékesítéséhez a Bécsújhely, Kőszeg, Szombathely, Sárvár, Csorna, Sopron piacörzet volt megfelelő nagyságú terület, de nem volt ritka, hogy egy-egy termelő egy tételben, pesti nagykereskedőnek adta el az áruját.³⁷

Röviden és vázlatosan ennyiben foglalhatnánk össze a Fertő és a partjait övező területek, valamint a környéken megtelepült emberek kapcsolatát. Mint látjuk, a kötelék zömmel gazdasági természetű, az ember igyekezett megkapni a természettől mindazt, amit józan mértékkel elvehetett. Sajnos, hogy láthattunk már korai, XIX. századi törekvést is a „természet legyőzésére”, gondoljunk csak az ismételten felmerülő lecsapolási tervekre. Fájdalom ez részben sikerült, példa rá a Hanság kiszáritása, mely csekély hasznot s még kevesebb dicsőséget hozott végrehajtóinak. Ennek vizsgálata azonban már nem etnográfusi feladat.

Kücsán József

HELYREIGAZÍTÁS

A Honismeret 1997. 2. számának hátsó borítóján látható kép alkotója Pál Lajos.
A lap 2. oldalán tévesen feltüntetett név miatt elnézést kér

a szerkesztő.

³⁵ Ugyanott, 32-33 old.

³⁶ Boross Marietta: Helytörténeti és családtörténeti adatok a község (Hidegség) plébánia hivatalának iratai között (kézirat). EA 4460. 7-8. old.: *Uő.*: „Kertkultúra”, zöldségtermelés, kertészcéhek: Hidegség, Hegykő, Csorna, Sopron megye (kézirat). EA 5859. 1. old.

³⁷ *Uő.*: Zöldségtermesztés és értékesítés (Hegykő, Homok 1964. kézirat) EA 7361. 36-37. old.

A közösség jelképei a mai Győr-Moson-Sopron megye falvainak pecsétjein a XVIII. században

„A pecsét egy kemény nyomóra alkalmazott ábrázolásnak képlékeny anyagra átvitt lenyomata, amelyet magánszemély/ek/, vagy valamely testület megkülönböztető hiteles jelként használ/nak/.” A pecsétet már nagyon régóta használják. Tulajdonképpen három feladatot lát el: 1. garantálja valamely tartalom titkosságát, sértetlenségét, 2. bizonyítja a tulajdont, 3. érvényesít, hitelesít.¹ A három feladatban közös elem, hogy bizonyító eszköz.

Hosszú ideig a pecséttan (szfragisztika) a királyok, nemesek, káptalanok, konventek, vármegyék, városok pecsétjeivel foglalkozott, s látóköri messze túlelt a községek, falvak pecséthasználatainak a vizsgálata. Ez utóbbi gyűjtőmunka felvállalásával került be Ráth Károly Győr megyei levéltáros a szfragisztika történetébe. 1945 után Horváth Zoltán soproni levéltáros jelentette meg a történeti Sopron megye községi pecsétjeit bemutató, fényképekkel illusztrált munkáját.²

A pecsétéknél évezredekkel fiatalabb a címer, kialakulásának a lovagkorban katonai okai voltak. Magyarországon először az uralkodó pajzsán jelent meg. A címer színes jelvény, ábrázolásai mértani formák, vagy stilizált képek. Fő hordozója a pajzs. A címer öröklődik vagy az állandó használat igénye kapcsolódik hozzá.³

A pecsétet vizsgálni lehet feliratuk, pecsétábrájuk szerint, vagy az adott közösség társadalmi státusza szerint (nemesi község, közbirtokosság, mezőváros, jobbágyközség). A pecsét felirata a jobbágyközségek esetében, mivel a falvak lakói még a múlt század közepén sem tudtak olvasni, a földesúrnak, ábrája pedig a jobbágyközösségnek szólt.

Horváth Lajos kutatásai szerint Werbőczy István nyomán terjedt el a községi pecsétek használata. Győr megyében, Ráth Károly véleménye szerint, Gyarmat falu 1511-ben hasz-

Fehértó pecsétje

Gyarmat pecsétje

¹ Bertényi Iván: Szfragisztika In: A történelem segédtudományai Szerk: Kállay István, Budapest 1986. 170. old.

² Horváth Zoltán: A Sopron megyei községek címeres, rajzos pecsétjei In: A jobbágyvilág alkonya Sopron megyében, Budapest, Akadémiai Kiadó 1976.

³ Bertényi Iván: Heraldika. In: A történelem segédtudományai. Szerk: Kállay István, Budapest, 1986. 142-143. old.

Gyirmót pecsétje

Kajár pecsétje

nálta typáriumát. Valójában a pecsét vésője fordítva véste be a második évszámot, így ennek helyes olvasata: 1711. Egyébként is a pecsétábra után ítélve, a nyomó nem készülhetett a XVI. században. Így a dokumentálhatóan a legrégebb megyei pecsét Alsók /Szentmárton (ma Pannonhalma) mezővárosé. Az 1583-ban kelt irat pecsétjén egy ekevas és egy csoroszlya látható. A XVIII. századból már több pecsétje is fennmaradt a mezővárosnak, ezek egyikén Szent Márton látható, a másikban szőlőfürt és egy szőlőmetsző kés.

A községi pecsétek használatára feltehetőleg a földesurak adtak engedélyt. A török hódoltság végére használatuk megszokottá vált. Bizonyíték erre a Sokoró Kajáron 1662. június 23-án kelt egyezséglevelé, amit a következő megjegyzéssel írtak az előljárók: „Mi az esküdtek adjuk tudtára mindenkinek, hogy mi löttünk egymásért kezesek is, mivel falu pecsete nincs, nevünket beadnánk és kezünknek keresztvonyásával megerősítettük ezen levelünket.” Valószínű a falusi pecsétek bizonyító erejét nemcsak a magyar, hanem a török földesúr is elfogadta, hiszen valamilyen formában fent kellett tartaniuk a török hatóságoknak a magyar lakossággal a kapcsolatot. A községi pecsétekkel a dokumentumokban mégis leggyakrabban az urbéri pátens 1767-es kiadása után találkozunk a levéltárakban. II. József rendeleteinek hatására még erőteljesebbé válik a jobbágyközösségek pecséthasználata. Érdekes, hogy mind Győr, mind Sopron vármegyében azokon az éves jelentéseken látható a falu pecsétje, ahol a közösség előljárói az urbárium megtartásának mikéntjéről tesznek jelentést. Hasonló a helyzet Bereg, Szabolcs és Szatmár vármegye területén is.

Eltérő a Moson megyei községek pecsétjeinek a lelőhelye, itt a piarista gimnázium iratanyagában, alapítványi kötelezvényeken maradt fent a legtöbb, majd a már említett urbéri anyag, s a határjárások jegyzőkönyvei következnek. Természetesen megmaradtak a községi pecsétek az egyes uradalmi levéltárakban is.

A jobbágyfalvak pecsétábráiban leggyakrabban a mezőgazdaságból vett jelképeket találjuk. A legkedveltebb tárgy az ekevas, csoroszlya, illetve a kettő együtt, s a búzaszál, kéve. Győr megyében 20 község pecsétjén ekevas, 22 pecséten ekevas csoroszlyával, 30 faluében pedig vagy egyedül, vagy más elemmel kombinálva a búza található. Természetesen mégsem könnyen találunk, ha egyáltalán sikerül, két egyforma pecsétet, hiszen ugyanazt a tárgyat más és más helyzetben, más eszközökkel, növényekkel stb. ábrázolták együtt.

Moson megyében hat község ekevasat, öt település ekevasat csoroszlyával, négy település búzát vésetett pecsétnyomójára. Sopron vármegyében 35 település szintén az ekevasat részesítette előnyben, hat falu a csoroszlyát, tizenegy község a búzát. Nagyon elterjedt volt még a szőlőfürt, a szőlőtöke a pecséten, de ez a motívum a szőlőtermelő „hegyekre”, azaz a kistájra volt elsősorban jellemző. Így Győr megyében a pannonhalmi dombság szőlőhegyei, települései vésették typáriumukra a szőlőt.

Révfalu pecsétje

Szerecseny pecsétje

Természetesen a szőlőmetszőkés is számos alkalommal szerepelt a pecsétábrán, hol szőlővel kombináltan, hol anélkül. Pl. Csanak, Felpéc, Káptalannyúl, Kisbarát, Kisbaráthegy, Kisnyúl, Nagybarát, Nagynyúl, Nyalka, Pázmándhegy, Szemere, Szentmárton, Tényőhegy esetében. Külön érdekesség a kisnyúli és nagynyúli pecséten látható kehely. Igaz a Sokoróvidéken a „SVKVR” (Sokoró) felirat is valamilyen összetartozástudatra utalhat. A Sopron környéki szőlő- és bortermelő települések pecsétjein hasonlóképpen felbukkan a szőlő. (Balf, Hidegség, Káptalanvis, Peresztég, Zsira).

Néhányszor kaszát, sarlót vésettek pecsétjükre az előljárók. Példa erre Győr megyében Markota és Bödöge község közös pecsétje, Pázmándhegy (sarlót), Szerecseny. Sopron megyében Gyalóka, Moson megyében Bezenye.

Gyakran előfordult a hal mint motívum (Fehértó, Pinnyéd, Agyagos, Balf, Bősárkány, Szergény, Vitnyéd) a pecsétteken. Kedvelték a csónakot is, ezt általában csákllyával, szigonynyal együtt ábrázolták. Ásvány, Réti, Révfalu feltehetőleg a révré célózva csónakban ábrázolta Szűz Máriát ölében Jézussal, a csónak két csúcsában csákllya és evezőlapát.

Gyakran került a pecsétábrába fa, általában három vagy négy alak szerepelt ilyenkor mezőben, feltehetőleg esztétikai megfontolásokból, de alkalmat adott egy-egy történet meg-

Bezenye pecsétje

Tét pecsétje

örökítésére is, mint ez a Sopron megyei pecsétekre jellemző. (Győr megyében csak Téten fordult elő, de itt ekevassal és búzával jelenik meg.) Moson megyében Kiliti pecsétjén szerepel lombos fa, baltát tartó kar. Acsalag: fenyőfának támaszkodó férfialak a másik oldalon. Alsószakony: fenyőfa ekevassal. Garta: lombos fa jobb oldalán növény, bal oldalán baltát és fegyvert tartó férfialak. Kisfalud pecsétábrája gyümölcsfa két oldalán három-három virág. Valószínű, a pecsétfeliratból ítélve, hogy beszélő címer lehetett. Körirata: GIMOCOSOS: : KJS :: FALV +/- . Vitnyéd faluban lombtalan, csonka fatörzs szerepelt, balra úszó hal, hatágú csillag és két rózsakehely társaságában.

Ha áttekintjük a felsorolt falvak történetét, kiderül, hogy a pecsét egy XVII-XVIII. századi történetet jelenít meg. Acsalag a XVIII. század közepén is a lápi erdőségeket irtotta, Alsószakony még a XVIII. században kapcsolta be a határt a művelésbe, Vitnyéd még a XVII. században is a Hanságból élt, s a földesúrnak halat, csikot szolgáltatott be. Iván lakosai még a 17. században is fairtásra jártak a Nagyerdőbe, sőt Iván Sopron megye legnagyobb írtásfaluja.

Kedves motívum a szív, a nyíllal átlőtt szív, szívből kinövő virág, de pecsétábrára került a félhold, a csillag, a kút (Tétszentkút, beszélő címer), a strucc (Hegyeshalom), a korona, a kereszt, a korpuszos kereszt és még sok egyéb jelkép.

A Krisztust ábrázoló máriakálnoki pecsétábra rokonságot mutat, a mosonszentjánosi kódex szentközösséget ábrázoló címlapjával. Győr megyében Ménfő, Sághegy, Pátka és Pátkahegy puszták rendelkeztek pecséttel, valójában mind a négy lakott szőlőhegy volt. A legérdekesebb pecsétábrával Ménfő puszta rendelkezett a két szembenéző oroslán feje felett nyitott leveles koronát tart, s a koronából lelógó indán szőlőfürt csüng. Rokonítható ábrája Ravazd faluval, itt egy oroslán tart egy szőlőfürtöt.

A jobbágyközösségek is igyekeztek pajzsra emelni pecsétábrájukat.

A pecsétnyomókat eredetileg ötvösök készíthették, a győri ötvöscéh privilégiuma többek között kimondta, hogy a „remekként” egy címeres pecsétet kell elkészíteni. A pecsétvésetek a XVIII. századtól kezdve hanyatlást mutattak. Ez azt igazolta, hogy az ügyesebb kezű kontárok, vándorkovácsok is foglalkoztak pecsétnyomók készítésével.

A véseteket a vándormesterek a falusi bírák megrendelésére készítették néhány óra vagy egy-egy nap alatt. Természetesen sokszor tévedtek, fordítva vésték bele a betűket, értelmezhetetlen jelekkel, betűkkel, görbe vonalakkal zárva le a köriratot, illetve a pecsétmezőt. Néha kérdéses, hogy akár a megrendelő, akár a vésetet készítő birtokába volt-e az írni, olvasni tudásnak. Mégis, mint a fent említett példákban látható, nemcsak egy-két divatos elem, mint például ekevas, csoroszlya, búza került a pecsétmezőbe, hanem a bírák igyekeztek a falujukra jellemző vonásokat, jelképeket is rávésetni pecsétnyomójukra.

Néna Sándor

A korondi határpásztorságról

Az egykori Udvarhelyszékhez tartozó Korondon a három fordulós határhasználati rendszer alakult ki. A határ egyik részébe őszgabonát, a másikba tavaszt vetettek, a harmadik részt pedig ez idő alatt pihentették. A parlagra, illetve a feketeugarnak hagyott területre engedték ki a hazajáró csordákat. A tavaszhatárnak hagyott határfordulón az állatok Szent György napig (április 24.) legelhetek, akkor innen mindenféle állatot kitiltottak és a határpásztorok őrizet alá vették a területet.

A hármas fordulókat vagy természetes határ választotta el, ha ilyen nem volt, halmokkal jelölték. Korondon az első forduló: Szőlőpataktól a Sűgővízéig, Derékföld és Kalonda tartománya. Második forduló: A Sűgővízétől az atyhai határig, a Firtoshegy aljától be a Korond vízéig, Nyáras, Szakadát és Lopágy tartománya. Harmadik forduló: Határpataktól – Korond és a felsőfőfalvi határok között lefolyó patak – Szőlőpataki, Vadasmező, Szállás és Szőlőmár tartománya.

A Hegy, Farkasmező, Leshegy határrészekén, kettős forgó rendszer volt. Ezeket felváltva, egyik évben ugarnak hagyták, juhokkal trágyáztatták, másik esztendőben búzát, rozsot, zabot és pityókat termeltek benne.

Molnos Peti Fábián és Balázs Pandi Gergely javaslatára 1940-ben a földművelők többsége a más gazdálkodási formát vezetett be, az úgynevezett „zöldugart”, mely később szabadgazdálkodássá vált.¹ A zöldugar elgondolása és megvalósítása mellett a kisebb birtokosok kardoskodtak, arra számítva, hogy így a földről több hasznot is le tudnak venni. Az állatokat is szakszerűbben lehet tartani, gondolni. Az állandó istállózással több trágya gyűlt, mellyel soha sem lehet jóllaktni a sovány korondi földet.

A zöldugar bevezetése után felbomlott a hármastörök, a feketeugar s teret hódított a szabadgazdálkodás. Mindenki azt vetett a földjébe amit akart. A földek elgyomosodtak, elburjánosodtak, a tövisbokrok is felkaptak, mert a kecskescordák nem rágták, a szép tiszta búzák-rozsok lassan kezdtek kiveszni. Ezt a feketeugar pártiak, a szabadgazdálkodássá válással magyarázták.

Ezen területeket kellett őrizték – ahogy a nép nevezte őket – a határpásztorok.

A határpásztorok felfogadása

A határpásztorokat a Közbirtokosság vezetősége fogadta fel. Átlapozva a korondi Közbirtokosság jegyzőkönyveit, melyek megvannak az 1902-1918 közötti évekről, egyetlen egy ilyen felfogadási jegyzőkönyvet találtunk, melyet az alábbiakban teljes terjedelmében másolatban közlünk.

Jegyzőkönyv

Felvételett Korondon 1908 December hó 28-án tartott birtokossági tanács gyűlésén.

Jelen vannak:

Lörincz Mihály brt.el.iffj. Fábián József brt.jegy. Imre János Pál fia, Simó György, Fábián Bertalan, Venczel Lajos, iffj. Tófalvi István, Sükei János, Lörincz János dombi, Lörincz Mózes Samu fia, iffj. Lörincz Lajos, Imre Ferenc István fia, Fábián Zsigmond, Fábián Sámuel, iffj. Palkó Ferenc, Tófalvi Ferenc major.

57. Elnök miután a gyűlés tagjai határozat képes számba megjelentek előterjeszti, hogy mivel a határorók szolgálati ideje folyó év December hó 31-én lejár, hajlandó-e a birtokossági tanács a határori állást betölteni, vagy pedig mostantól elnapolja.

ad. 57. A birtokossági tanács az előterjesztést tudomásul veszi, s a határfelügyelői és határori állást betölteni jónak és célszerűnek látja tekintettel arra, hogy a határorók szolgálati ideje December 31-én lejár s határ felügyelő és határköri állást a következő feltételek szerint állapítja meg.

1. Felelősök felfogadandó határ felügyelő és határ örök a magán birtokosok tulajdonán előforduló minden nemű fa károsodásokról, úgy a község tulajdonát képező ársói határon levő minden nemű fa károsodásról.

2. Felelősök a magán birtokosok vetés határára ha előforduló minden nemű terménybeli károsodásról, úgy az egyes birtokosok birtokain levő út általi károsodásokról.

3. Kötelesek ellenőrizni a magán birtokosok birtokain, a trágyázás általi rongálást megakadályozni.

4. Kötelesek ellenőrizni, hogy senki birtokos a terményét a más birtokos kára előidézése nélkül hordhatja csakis. De ha a takarmány elszállításával kárt okoz, azonnal mint határ kihágót bejelenteni.

5. A magán birtokosok birtokai legeltetését mind addig ellenőrizni valameddig a legeltetésre a birtokossági előjáráságtól engedélyt nyer.

A felfogadó pásztorok fizetése egy szeker szénától vagy sarjutól 1 porció, egy hordószekér törökbuza, vagy pityókából egy veka (1 veka 20 liter l.l.), 4 kalongya őszi és tavaszi veteményből 1 kéve. De ezen illetményét a határor csakis a birtokos jelenlétében veheti át, egyéb terményből ha a birtokos akar, csak akkor ad.

A bizottsági tanács határ felügyelőnek Lörincz Sándor Sándor fiát, határ öröknek pedig Fábián Márton felszegi, Lörincz Márton kunik, Ambrus Márton Sándor fia, Lörincz Sándor hegyi és Józsa Mihály Mihály fia lószegit választja meg kik jelen lévén a birtokossági tanács 57 számú határozatában megállapított 1-6 (pont) alatti feltételek mellett s annak szigorú betartási kötelezettség terhe alatt elvállalják mit saját kezű alá írásukkal elismernek.

Lörincz Sándor, Fábián Márton, Lörincz Márton kunik, Ambrus Márton, Józsa Mihály, Lörincz Sándor.

58. Ujabbam előterjeszti Bartha József és társai által December hó 20-án kelt folyamodását amely a gyűlés előtt felolvasztatott, felkéri a bizottsági tanácsot ezen ügyben határozat hozatalra melyben a birtokossági tanács 55 számú határozata ellen fellebbeznek.

¹ István Lajos: Letűnt korok igaz meséje. Hargita Kalendárium 1981. Csíkszereda, 91. old.

58. A birtokossági tanács a beadott kérést tudomásul veszi és határozatilag kimondja, hogy 180 K. fizetés melletti felelős erdőőri jelentkezésről tudomással nem bír, annak alapján volt kénytelen 200 K-nájáért felfogadni folyamodnak csak értesítetlenek, hogy ha a folyamodványban megjelölt összegért felelős erdőőrnek alkalmas egyén jelentkezik 24 óra alatt a brt. elnöknek jelentésük be és az esetleg a brt. tanács ez ügybe határozatot fog hozni.

A jegyzőkönyv felolvasatott helybe hagyatott. I. hitelesítésért Tófalvi Ferenc major és Imre János bizatnak meg.
K.m.f.

Lörincz Mihály
elnök

Tófalvi Ferenc major
Imre János

ifj. Fábián József brt. jegyző

A községet körülvevő hegyoldalokban lévő erdőket, melyek a Közbirtokosság tulajdonában voltak, egy külön felfogadott erdőpásztor – melyet „beldülőpásztor”-ként emlegetett a község lakossága, szintén a Közbirtokosság vezetősége fogadta fel, erről is egy jegyzőkönyvet találtunk, itt közöljük másoltában teljes terjedelmében.

Jegyzőkönyv

Felvetett Korond község házánál 1908 Deczember hó 30-án tartott birtokossági tanács gyűlésébe.

Jelen vannak:

Lörincz Mihály brt.el., ifj. Fábián József brt. jegyző, Fábián Bertalan, Simó György, ifj. Palkó Ferencz, Lörincz Mózes Samu fia, Fábián Sámuel, Lörincz János dombi, Sükei János, Imre János Pál fia, Fábián Zsigmond, Balázs Mihály alszeg., Venczel Lajos.

59. Elnök miután a gyűlés határozat képes számba megjelent a gyűlést megnyitja és felkéri a bizottsági tanácsot miszerint folyó hó 28-án tartott gyűlés határozata 58 sz. határozata folytán a beldülő erdő őri állomására jelentkeztek Lörincz István molnár és Balázs József József fia, kik hajlandóknak nyilatkoztak 180 K-nájért a felelős erdőőrséget elvállalni, felkéri ez ügyben határozzon. Imre János indítványozza, hogy miután több jelentkező van, amelyik kevesebb összegért a felelős erdőőrséget vagyonos ember elvállalja azt válasszák meg.

Határozat: A birtokossági tanács az előterjesztést tudomásul veszi és az 58 számú határozata folytán hajlandó egy alkalmas felelős erdőőrt felfogadni, a jelentkezők közül megválasztja Balázs József József 149 K. írva egyszáz-negyvenkilenc Korona évi fizetéséért, Ki előtt a bizottsági tanács 54., 55. számú határozatába tett feltétlen pontos betartására magát vagyoni felelősség terhe alatt kötelezi a mit saját kezű aláírásával elismer. Balázs József József.

Elnök ujabban előterjeszti, hogy a beldülő oldalak átadására válasszon egy bizottságot.

60. Határozat: A birtokossági tanács a beldülő erdőbeli kár megvizsgálására és átadására a brt. erdőőr Simó György és ifjú Palkó Ferenczet jelöli ki, kik kötelesek a becslést 31-én megkezdeni, úgy az átadást.

61. Elnök ujabban előterjeszti Tamás Sándor kérését melybe kér a Sűgő nevű erdőből 20 szál bükkfát.

61. Határozat: A birtokossági tanács Tamás Sándor kérését méltányolja és a Sűgő nevű erdőből vágter területről 20 szál épületfát meg ad.

62. Ujabban előterjeszti Katona János határfelügyelő ellenörnek valamely összeget tisztelet díjba hajlandó adni.

62. Határozat: A birtokossági tanács Katona János h.f. ellenörnek 10 K., írva tiz Korona tisztelet díjat állapít meg.

A jegyzőkönyv felolvasatott helybe hagyatott és hitelesítésével Balázs Mihály alszegi és Simó György bizatnak meg.

K.m.f.

Lörincz Mihály
B. elnök.
ifj. Fábián József
brt. jegyző

Simó György
Balázs Mihály alszegi

A határ őrzése

Amint a jegyzőkönyvből is kitűnik január 1-től december 31-ig kellett őrizni a határt. Már a felfogadásnál – úgy is állapotok meg – a legmegbízhatóbbat a birtokossági tanács „határfelügyelő” címmel emelte egy fokkal magasabb rangra. A nép nem határfelügyelőnek „határbíró”-nak emlegette.

A határbíró udvarán legalább egy akkora sarkot el kellett kerítsen ahová 8-10 drb nagyállatot be lehetett rekeszteni. Ezt az elkerítést „baromkert”-nek nevezték. A tilosban, vetés területen talált állatokat ide hajtották be a határpásztorok. A behajtott állatokat a határbírótól

ki kellett váltani az állat gazdájának. Ha a pásztor elől ment volna a tilosba az állat, a pásztor kellett kiváltsa. A büntetés pénzt a Közbirtokosság pénztárába kellett befizetni, a Közbirtokosság javára. Béhajtópénzt is kellett fizetni, ez az összeg annak a határpásztornak ment a javára, amelyik a tilosból az állatot behajtotta a baromkertbe. Az 1930-as években a behajtó pénz 5 lei szokott lenni.

Az 1940-es években az egyik határpásztor az utcáról is behajtotta a libákat-pipéket. Az állatok tulajdonosai és még mások is ezért nagyon haragudtak, hogy igazságtalan az utcáról behajtani. A nép a határpásztoroknak pipe melléknevet adott, és ez az utódokra is átöröklődött, napjainkban is használatos.

Ha a behajtott állat hosszabb ideig volt a baromkertben, ezt a határbíró be kellett a községházánál jelentse, hogy a környező falvakban hirdessék ki: ilyen állat Korondon fel van fogva. A határbíró az állatnak enni-inni kellett adjon és tisztességesen kellett rendeznie. Ezt a szolgálat tételt és a takarmányt az állat gazdája a kiváltáskor a határbírónak meg kellett fizesse.

Határorököknek nevezi meg a felfogadási jegyzőkönyv, de a nép maga csak „határpásztorok”-nak nevezte. A határpásztorok az őrzésük alá került határrészeket öt részre osztották maguk között. Kettő őrizte az őszhatárt, kettő a tavaszhatárt és egy a kettős vetésforgót – Hegy, Farkasmező, Leshegy – művelés alatt lévő területét.

A határbíró s a határpásztorok, amikor szolgálatba léptek, mindig egy kétágú szénahányó vasvillát vittek magukkal fegyverként. Ezzel lehetett szükség esetén védekezni, de a bajban támadni is. Főként pedig ezzel terelték tilosból az állatokat a baromkertbe. Mint ahogy a juhászoknál státuszot jelentett a „majorbot” viselése, úgy a határpásztoroknál is rangot, kinevezett szolgálatot jelentett a vasvilla.

A felfogadásakor felvett jegyzőkönyvben feltüntetett 1-5 pontok alatt leírtakat szigorúan be kellett tartani. Különösen arra kellett vigyázni, hogy senkinek a földterületén rongálás, utalás, terményében kár ne essék.

A jegyzőkönyv nem említi, hogy ha a határpásztor által őrzött területen ember vagy állat okozta kár történt, és erről a határpásztor nem tudott számot adni, ő kellett a kárt megfizesse az illető gazdának. Ilyenkor a határpásztorok közösen térítették meg a kárt.

Valójában ezt a szemléletet tükrözi az a mód, ahogyan a határpásztoroknak kicsinyke bért fizetnek, ami nem csupán fáradozásuk díja, hanem olyan alap, amelyből azután a károsultnak meg lehet téríteni a veszteségét, ha a kárért a felelőst elő nem állíthatják. Ennek a szokásnak tehát önbiztosítási jellege van, hiszen jelentéktelen juttatás révén megszerezhető e téren a nyugalom.²

A határpásztorok fizetésének begyűjtése

A jegyzőkönyvben rögzítve van, hogy a határor az illetményét a birtokos jelenlétében veheti át. Azt is megemlíti, hogy a jegyzőkönyvben feltüntetett terményeken kívül más terményből a birtokos csak ha akar, akkor ad. Ezen fizetési módszert csak úgy lehetett megoldani, hogy azon utcák végéhez, ahol a terményt hozták be a községbe „vám” volt. A határpásztorok fizetését is vám-nak nevezték. Itt le kellett adni a határpásztoroknak járó terményt. A vámnál mindig volt valaki, gyermek, vagy a határpásztor idősebb hozzátartozója.

A vám, vagyis a fizetés a következő volt: 1 szekér szénától vagy sarjútól egy porció széna vagy sarjú (egy porció két lónak egy etetésre való). 4 kalongya búzától 1 kéve búza, 4 kalongya zabtól 1 kéve zab, (egy kalongya 25 kévéből állott). 1 szekér pityókából 1 véka pityóka, ezt kosárral mérték, sokszor a gazdák elégedetlenkedtek, hogy a kosár nagyobb egy vékánál, (egy véka=20 liter). 1 szekér csöves törökbúzától 1 véka csöves törökbúza, (a kukorica hántatlan volt, 1 véka=20 liter). Ha kendert szállítottak haza, ebből is egy fejet szoktak adni, káposztából szintén egy fejet, tökből, paszulyból, répából – ami a kukorica között termett – is mind vámot kellett adni.

A határpásztorok, beleértve a határbíró is, mert a bírói tisztségért külön fizetés nem járt, a takarmányt szekerenként osztották el maguk között. Akkoriban a községben nem volt hídmérleg, csak úgy szemmel mérték. A gabonát – búzát, zabot, árpát – közösen elcsépelelték,

² Imreh István: A törvényhozó székely falu. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1983. 140. old.

a szemet vékával mérték szét egymás között. A kendert és káposztát fejenként szét számolták egymás között, míg a többi terményt kosárral mérték szét.

A határon alig fordult elő lopás. Ha éjjel ment ki valaki a határra, ami igen gyakori volt a termény behordásakor, az ilyen személyt figyelték a határpásztorok. Hordás idején éjszaka is szolgálatban voltak. Nagy gonddal őrizték a lábön álló sarjúkat is, hogy éjszaka neho gy valamelyik gazda reggel befogni szándékozó állatait a máséban jól laktassa sarjuval.

Egy alkalommal megfogtak egy embert, hogy a más területéből pityókát szedett ki. Bekísérték a faluba és az volt a büntetés, hogy az illetőt – a pityóka a hátón a zsákban volt – a faluközött megkísérgették. Elöl ment a község dobosa a hirdető, utánna az ember a pityókával, kísérté a határpásztor a vasvillával és egy csendőr fegyverrel. Az ilyen eset elretentő példaként szolgált, az illető a hirdető helyeken kellett kiáltsa: „Aki pityókát lop, az mind így jár!”

Ezen határőrzési forma 1947-ig volt érvényben. Ebben az időben lett Balázs Pandi Gergely községi bírónak választva, az ő javaslatára eltörölték ezt a fizetési formát. Ekkor tértek át arra, hogy mindenki fizessen a szemesgabonával, aszerint hány hold birtoka van. Azzal az elvvel döntötték meg a régi határpásztori fizetési formát, hogy a határpásztor a határt őrizze, és ne a vámot.

A mai határőrzés

Az 1947-es esztendőtlől a határpásztorokat a község elöljárósága fogadta fel, szemesgabona fizetést kaptak. A katasztrális holdakat átszámították hektárra. Hektár után állapították meg a fizetést, szántó és kaszáló nem volt külön feltüntetve. 1 ha szántó után 13,9 véka gabonát kaptak. Ez a fizetési módszer volt érvényben az 1962-es kollektivizálásig, megtartva a határpásztori állást. A fizetést az év végén, decemberben szedték fel, házról-házra járva, zsákkal és kupával (1 kupa 1 1/2 liter I.L.) Az összegyűlt szemes gabonát mely búza, vagy kukorica volt, egymás között egyformán osztották szét.

A kollektivizálás után két határpásztori állás maradt meg. A határpásztorokat a kollektív vezető tanácsa fogadta fel. Munkanapokat írtak be nekik, munkanap után kapták a fizetést úgy, mint azok a kollektív tagok, akik mezei munkába jártak.

Az 1989-es forradalom új fordulatot hozott. A földeket visszaadták tulajdonosaiknak. A határpásztor felfogadása vissza került a községi tanács hatáskörébe, azóta csak egy határpásztor felfogadása van érvényben. A község lakosságának egyrésze nem is tudja ki a határpásztor. A határpásztor pénzben kapja a fizetést. A földtulajdonosok a birtokukban lévő föld terület után a polgármesteri hivatal pénztárába fizetnek, határőrzés címen. Innen kapja meg a határpásztor a fizetést, hivatalos formában.

A határon, ha a terményben kár származik, legtöbb esetben a gazda veszi észre. Ha nagy a kár, a határpásztor vagy a gazda az alpolgármesternek bejelenti. Ilyenkor a helybéli mezőgazdasági mérnök kiszáll a helyszínre, felméri a területet, ahol a kár van. A kiszállási díjat a gazda a megállapított összegben a mérnöknek ki kell fizesse.

A kár megállapítására a polgármesteri hivatal bizottságot küld ki, mely bizottság a helyszínen a kárt megállapítja. Ha tudja ki okozta a kárt, a két felet, a káros és kártétetőt – akik legtöbb esetben a „majorok” – juhásztorok – arra próbálják rábírní, egyezzenek ki egymás között. Ha nem sikerül kiegyezni, a kártétető nem fizeti ki a kárt, a tanács tagjai ilyenkor azt tanácsolják a kárvallott gazdának: – Perelje be a bíróságon a kártétetőt.

Legtöbb esetben a káros marad a kárral. Köztudomású, hogy aki perelni akar, annak Székelyudvarhelyre (27 km) kell beutazni a bíróságra. A perköltséget, előre le kell fizetni, ami igen nagy összeg. Így a legtöbb esetben a károsult a mellé a régi igazság mellé áll: – Ne perelj, mert az ügyvédnél nem az a fődolog, hogy nyert ügyed legyen, hanem hogy hízhasson a te pereden.

A régi székely falutörvények, olyan törvények voltak amelyekbe a gyermekek is bele nevelődtek, a maguk és a faluközösség javára. Ma nagyon kevesen tudják, mit jelent az a közösség számára.

Adatközlők: Imre Gergely 94 éves, Molnos B. Gergely 83, Tófalvi Bíró Ferenc 70, Máthé Balázs 86, Lőrincz András János 84. Jelen dolgozatomat a fenti adatközlők, valamint a magam visszaemlékezései alapján állítottam össze.

István Lajos

EMLÉKEZZÜNK

Sobor hősi halottja

1945 elejének téli hónapjaiban a rábaparti kis Sobor község lakóinak száma hirtelen megszokott az ott tanyázó háborús jövevényektől. Voltak ott a parancsnoki karból rangos tiszturak, kérges tenyerű munkaszolgálatosok, nyilas hangoskodók, idegesen szaladgáló németek egyaránt. A színes vásári népségből kirítt az idehurcolt zilahi leventék százalmas csoportja. Ezeknek a gyerekeknek siralmas látványa szíven ütötte még az elfásult helyi lakosokat is. Mélyen a lelkükbe markolt ezeknek az elcsigázott, istállókban elhelyezett, hóban mosakodó fiataloknak a nyomora. Kosztjuk is sovány volt, hacsak a szánakozó háziasszony meg nem toldotta eg pohár tejjel, karéj kenyérral.

Helyzetük alakulása Patyi Sándor helybeli tanítót azért is lázban tartotta, mert bármelyik pillanatban bekövetkezhetett a sobori leventék, köztük az ő fiának, Miklósnak az elvitele is Nyugatra. Lelke nyugtalanságának lépten-nyomon hangot is adott, annak ellenére, hogy vigyázni kellett, nem sütik-e ezért rá a nyüzsgő tiszturak a rémhírtérjesztés végzetes bélyegét. Más dolguk ezeknek itt ugysem igen akadt, kivéve a falu vendéglőjében töltött mulatozás, a háborús lármázás és hőzöngés.

Különösen egy nyilas hadapródörmester hangoskodott a kocsmában azzal a szándékkal, hogy tudomására hozza mindenkinek: ő a faluparancsnok. Másnak is de Patyi Sándornak nagyon bántotta a fülét ez a hetyke beszéd, ezért egyre közelebb férközött hozzá, amikor néhány fröccsre betért ő is a katonák közé. Eleinte beszélgettek, koccintgattak, de katonai, politikai kérdésekben nem jutottak közös nevezőre.

– Rövidesen egy levente se lesz Soboron! – kiabálta az örmester.

– No-no! Minek ez a kemény beszéd, jóember? – csillapította a tanító.

– Állj! Itt nincs jóember, mert én hadapródörmester úr vagyok! És győzni fogunk! – zárta le a vitát gőgösen a katona.

A következő szép, tavasziasodó napon az erdélyi leventék egy részét valóban elvitték Nyugatra. Ekkor már az ágyúzás is jól elhallatszott a faluba, éjjel pedig vakítóan világítottak a Sztalin-gyertyák Pápa irányából. Rába-menti futóárkaikban gyérszámú magyar és német katonaság várta a szovjet csapatok átkelését a folyón. Egy-két Árpád-sávós nyilas katona is futkosott fel-alá, de ordítózásuk hangja elveszett a visszavonuló németek dübörgő gépzajában.

Soboron pedig a hadapródörmester kiadta a parancsot: 1945. március 25-én a sobori leventéket is Nyugatra kell menekíteni! Ő maga gondoskodott szekerekről, melyekre sietve felrakták a falu áldozatra szánt fiataljait: 34 kiskorú leventét. Megindító volt a látvány, ahogy a szülők zokogva búcsúztak tizenéves fiaiktól, akik pityeregve ültek fel a szekérfenéken összehalmozott táskáikra.

A faluból kiérve, Egyed felé vették útjokat a fogatok kedvetlen hajtói. Alighogy elhagyták a szekerek a falut, Patyi Sándor sem tétovázott, hanem döntött: Ezeket a gyerekeket egykor rám bízták, eddig tanítottam, óvtam őket, most pedig veszedelemben vannak, segítségemre szorulnak. Utánuk kell mennem! Ezekkel a gondolatokkal ugrott kerékpárjára, és átbiciklizett Egyedre. Ott már a szekerek olyan tumultusba ütköztek, hogy a templom előtti útelágazásnál be sem tudtak sorolni a menetbe. Patyi pedig se nem kérdezett, se nem követelt, hanem a vézna kis embert meghazudtoló hangon rákiáltott az első szekeresre: Soboriak, visszafordulni! Hazamegyünk!

Aztán pattogott az ostor, vígan nyargaltak vissza a kocsisok vidámmá vált utasaikkal együtt. Hazaérve, megvizsgálatódott szüleik oltalma alatt biztos menhelyet találtak.

Patyi Sándor is nyugodtan tolta maga mellett a biciklit. Meg-megállt beszélgetni. Az egyedi orvos meg is kérdezte:

– Mi járatban, Sándor, ilyen zavaros világban?
– A gyerekeket küldtem haza, mert ezek a gonosz nyilasok most akarnak velük háborúsdit játszani.

– Na, aztán csak vigyázz velük! Nem tudod-e, hogy a legyek is ősszel a legcsípősebbek?
– Igaz-igaz, de azt mégsem tehetik meg! Megyek is és elkapom azt a nyikhaj kis őrmestert!
– kiáltotta még vissza, miközben felült kerékpárjára és elviharzott hazafelé.

Soboron a kocsmá előtt állt meg és be is tért oda. Ott találta a még erősen handabandázó, csapzott hajú faluparancsnokot. A tanító feleje tartott, és felelősségrevonóan kérdezte tőle:

– Miért volt olyan sürgős a leventék elvitele?
– Az az én dolgom! – fölényeskedett a pityókások borízű hangján a katona.
– Az enyém méginkább! Már vissza is hoztam őket! – közeledett az őrmester felé a tanító.
– Micsoda? Ellenemre? Most már véged van! – ordított és már kapott is Patyi melle felé a parancsnok.

– Neked előbb! – rikkantotta a kis ember és nyomban pisztolyt rántott a katonára.
Az ott álló tisztek közül az egyiknek sikerült időben elkapni Patyi kezét az őrmester szerencséjére.

A hadapród pedig minden eddigi hangerejét felülmúlva parancsot adott az udvaron posztoló fegyveres őrségnek:

– Őrség! Patyi Sándort letartóztatni! El kell vinni a fogdába, mindent vegyenek el tőle!
A katonák Patyai Sándort elvezették a csendőrpihenőre, amely lakásának szomszédságában volt. Amíg az őrmester tovább ivott és ordította, a tanítót az őrei – két szanyi ember – unos-untalan kérélték:

– Tanító úr, miattunk megszökhet ám. Csak át kell lépnie a kerítésen és otthon lesz. Később a leventék is felajánlották segítségüket a szökéshez, de Patyi visszautasította:

– Nyugodt vagyok, az igazság nálam van. Aztán meg a nyilasoknak nincs már arra idejük, hogy valamit csináljanak nekem.

– Tudjuk, a tanító úrnál van az igazság, de önálluk meg a fegyver van. Nahát jöjjön már – kérlelte sajnálkozó hangon az egyik erélyi levente.

1945. március 26-án az őrmester intézkedése nyomán két tábori csendőr ékezett Rábapordányból Soborra. Délután egy óraker két leventével kivezettették a tanítót a Rába töltése mellé. Ott már a tábori csendőrök vették át a kísérését.

Kirándulásnak szép lett volna az út, a táj, mert éppen érkezőben volt a tavasz a Rába bokrai közé és a szépen piruló szántóföldekre, de most halált osztó ágyúk, tankok zúgása, félboldok ordítózása uralta a határt. Ideért a front. Megkezdődött az átkelés a folyón. A faluban az emberek a föld alá bújtak, Patyi Sándor pedig őrei közt bandukolt Árpás felé.

A fia, Patyi Miklós, tudomást szerezve minderről, kerékpárral utánuk ment és kérdezte a csendőröket, hova viszik az apját.

– Statárium van. Hadbírótság elé kerül – válaszolta morcosan az egyik, és sietve szaporázták a lépéseiket, mert közeledett a harci zaj.

Miklós így emlékezik a továbbiakra:
– Apukának átadtam a kerékpárt, hogy gyorsabban hazaérjen, és én visszafelé indultam. Percek múltán hallottam a fegyverdörrenést, mégsem gondoltam, hogy apámat terítette le a gyilkos golyó. Ez kedden volt és csütörtökig kint feküdt a holtteste. Széltől fejfelé feküdt a biciklin. Rögtönzött koporsóban hantoltuk el este. Anyukát csak a temetés után tájékoztattuk a történetekről

A harcok múltával, amikor a reménykedő falusi emberek nekiláttak szántásnak-vetésnek, inkább a határ vált népezzé. Az utcán nem járt már idegen, azazhogy egy mégis. Az a nagyszájú hadapródőrmester civilben osonva ólálkodott a faluban. A cókókjáért jött, amit nem tudott futtában összekapkodni március 27-én. Hogyne ismerték volna fel, szóltak is Miklósnak, aki jelentette a falurendőrnek. Neki kellett aztán megvédeni a soboriak jogos haragjától. Innen Csornára vitték, majd Sopronban állították hadbírótság elé. Mit mondott a tárgyaláson? Ő bizony nem adott parancsot – ugymond – Patyi Sándor tanító agyonlövétése. A tábori csendőrök a felelősek érte... Rövid ideig ült börtönben.

Patyi Sándor neve pedig ott van a Sobor főterén emelt emlékművön a többi hősi áldozatokéi között.

Nagy Imre

A Pannonhalma–Sokoróalja-i borvidék

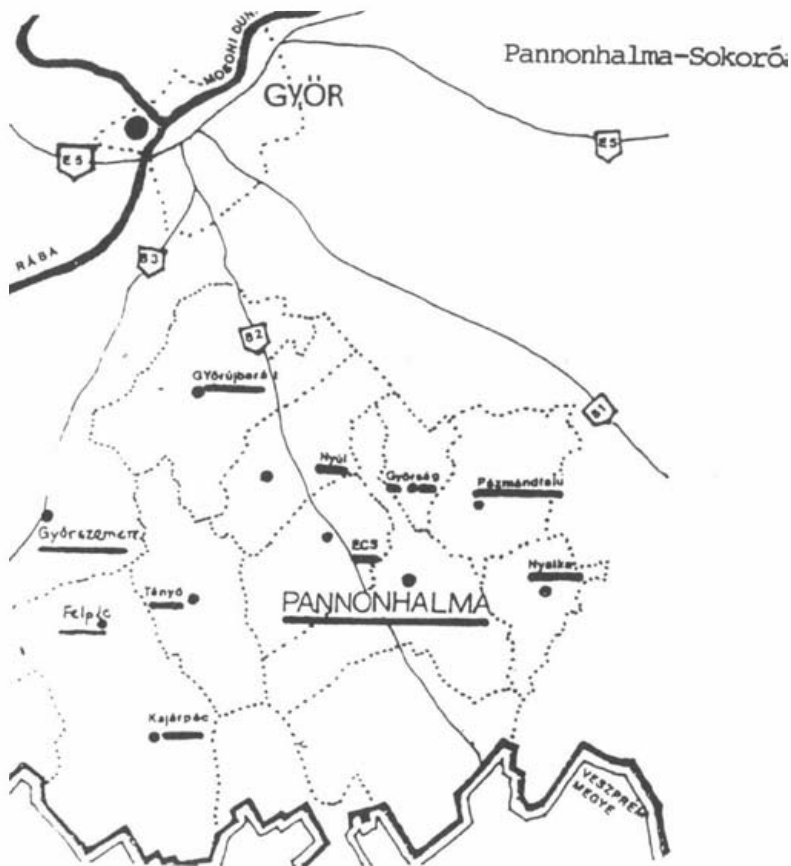
A Bakony legészakibb nyúlványain a Pannonhalma és a Sokoró dombjainak délkeleti, déli és délnyugati lejtőin a feljegyzések szerint a római kor óta természetnek szőlőt. Anonymus is megemlékezik róla, hogy a honfoglaló magyarok Pannóniába érve virágzó szőlőskerteket, fejlett szőlőkultúrát találtak. Vidékünk történelme, társadalmi és gazdasági fejlődése jelentősen összefüggött a szőlőtermesztéssel, a szőlőkultúrával.

A Pannonhalma–Sokoróalja-i borvidék történeti képéhez hozzátartozik az, hogy jelentős mértékig ékelődik délről a Kisalföldre. Itt találkoznak azok az agárkultúrák, amelyek jelentősen befolyásolták a birtokviszonyokat. Éles kontrasztba ütközött a dombsági adottságok által biztosított szőlőművelés és termelés kialakulása, a közvetlen határos nagy jelentőséggel bíró síkvidéki gabona és egyéb mezőgazdasági kultúrák meghonosodásával, nem beszélve a kiegyensúlyozó állattartásról. A honfoglalást követően a magyarországi birtokviszonyok jelentős változáson mentek keresztül, így esetenként a tulajdonos is nagyban befolyásolta a kialakuló agrárkultúrát. Történelemből ismeretes a birtok adományozása, a birtokvesztés, ezek az események mind-mind formálták az agrárkultúrák meghonosodását, elterjedését. Történelmi tény, hogy Pannonhalma és Sokoró dombságon, annak környékén a települések szerkezete is a történelmi és az akkori társadalmi követelmények alapján apró kis falvakban jelentek meg. Pannonhalma Szent hegyén alapított bencés rend és monostor, melynek építését Géza fejedelem kezdte meg és Szent István erősített meg oklevélben, birtokaival együtt meghatározta a vidék fejlődését.

A monostor környékén kialakult Árpád-kori települések lakói a feljegyzések szerint szőlőművesek, erdőmunkások, szántó-vetők, harangozók voltak és a monostornak voltak kötelesek szolgálni. Albeus nyitrai Főesperes IV. Béla király megbízásából összeírta Szent Márton Kolostor birtokait és szolganépét 1237 és 1240 között. Eszerint a följegyzés szerint több szőlőskertje és szőlőtermelésre alkalmas helye van (ti. Pannonia Szent hegyének). Szomszédos vele Ravazdfalu. A falu egész határának kétharmad része, valamint az említett Écs és Nyúl falvak egyharmada az övé... Ravazd birtokon... a szőlőművesek neve: Estud, Sev és Pál. Ők mindenféle szolgálatra kötelezhetők...

... Écs birtokon a szőlőművelő szolgák neve: Csomós, Póka, Vasárd. Ők rokonságukkal együtt – leszámítva gyermekeket és a fiatalokat – 10 háznépet adnak.... Nyúl birtokon a szőlőművesek nevei: Melegd, Arad, Bucs. Ők rokonságukkal együtt – a gyermekek és fiatalok nélkül – (ez továbbiakban is szó szerint ismétlődik, ezért elhagytam.) 8 háznépet adnak, és ők a templom valóságos szolgálói... Ság birtokon, amit Hag-nak is mondanak, szőlőműveseik nevei: Catad, Stephan, Syke... Ők rokonságukkal együtt 20 háznépet adnak és a templomnak szántást is kötelesek végezni... Azon a birtokon (ti. Preche) szőlőművesek neve: Buzte, Ádám, Vydecus, Iván, Poth. Ők rokonaikkal együtt 13 háznépet adnak...Ezen birtokon (ti. Pázmánd és Selyemcsuk) a szőlőkben dolgozó szolgák nevei: Nemel, Orbán, Tyuan, Becő, Pál. Rokonaikkal együtt 30 háznépet adnak. Alsók birtokon (ma Pannonhalma nagyközség része) a szőlőművesek nevei: Forcud, Beza, Cydubur, Varad, András, Scemus. Ők rokonságukkal együtt 57 háznépet adnak. Örkeny faluban nevük: Pétör, Rypol, Albos, Gergely, Petőcz. Ők rokonaikkal 28 háznépet adnak és olyan szolgálatra kötelezettek mint az alsóki szőlőművesek... Ugyanezen birtok szőlőművesei: Syd, Pentuk, Mortun. Szolgálataik megegyeznek a többi szőlőművesével... Rád falu szőlőművesei: Máté, András, Gergely. Ők rokonságukkal együtt 10 háznépet adnak... Fer faluban egy szőlőműves van: Húsvét... Endréd faluban két szőlőműves van: Bogár és Wylma. Ugyanott a templomhoz két szőlőskert tartozik... Ölyvös faluban öt szőlőműves háznép van. Nevük: Mogl, Illés...

A fenti szemelvény erőteljesen bizonyítja, hogy a templomi és a szántó-vető munkálatokon kívül a legjelentősebb szolgálatot a szőlőművelés jelentette a Szent Márton Kolostor birtok-

A Pannonhalma-Sokoróalja-i borvidék

kain, ez egyben azt is bizonyítja, hogy a környező községek területén jelentős szőlőművelés folyt, mely egyben a kolostor birtokai is voltak.

A másik ilyen szemelvény 1395. július 26-án kelt. A veszprémi káptalan Ilswa-i Leusták nádor levele a fejér megyei ispánhoz. Az István fráter pannonhalmi apát javára Hedrehaúra-i Miklós mester fia Imre ellenében kibocsátott ítéletlevele értelmében Péter fia Bálint nádori jegyzővel meghatározta Chanak (Csanak, később Ménfőcsanak) birtokot. Kysbarath (Kisbarát, később Győrújbarát) birtok felől az apát megbízottja: Péter prépost kijelölése alapján és a pannonhalmi Szt. Márton birtok felől az apát egyházat s az apátot beiktatta. A határ egy érintetlen helyen (parlagon) lévő földhányásnál kezdődik, érinti Kysbarath birtokból Chanakba vezető utat, ahonnan a szőlőhegyekhez vezető út ágazik le, majd folyton-folyvást szőlők és új (fiatal) szőlőültetvények közt haladva Pokti Berek mester földjeinek szomszédságában végződik. (Mályusz I. köt. 444-445. old.)

Megállapítható, hogy a honfoglalástól, illetve az államalapítást követő időszakban milyen fontos helyet foglalt el a földművelés fejlődése során a szőlőművelés. Bizonyára a királyi adománybirtokokon alapított egyházi kolostorokban élő szerzetesek, akik a kezdeti időszakban francia, olasz földről kerültek ide, hozták magukkal azt a szőlőművelési kultúrát, amellyel megerősítették az itt kialakított művelési szokásokat. Aminek következtében még erőteljesebb és intenzívebb művelés alakulhatott ki. A töretlen fejlődésnek a tatárjárás vetett gátat.

A tatárjárás okozta károkat azonban országunk hamar kiheverte, jelentős fejlődésnek indulhatott az ország gazdasága, európai színvonalú államiságban jelentős volt Magyarország

kultúrája, erős hadsereggel rendelkezett, földrajzi adottságainál fogva mezőgazdasága is vezető helyen állt, benne a szőlészet és a borászat, mely iránt legnagyobb igényt éppen a kolostorok támasztottak. E kiemelkedő évszázadoknak újabb korlátot vetett a mohácsi vész. Az állandó veszélyeztetés miatt a szőlőültetvények nagy kárt szenvedtek. Tudvalevően a szőlő az a növényi kultúra, amely a legtöbb törődést, igényes művelést és gondozást követel. Bizonytalan időszaban, mint a török hódoltság területén is pusztulásnak indultak a szőlőterületek.

A szőlőkultúrák ettől az időtől kezdve húzódtak északibb területekre, a Felvidékre. Középeurópai viszonylatban ugyanis a szőlőkultúra elterjedésének legészakibb vonulata a Rajna és Duna. A szőlő ott érzi jól magát, ahol megfelelő fajtakiválasztás mellett, megfelelő talaj, éghajlati viszonyok uralkodnak, figyelembe véve az évi napsütéses órák számát, ami elengedhetetlenül szükséges a vegetációhoz.

Az 1686. évi török kiűzetés után fokozatosan kelt életre az ország, indulhatott meg az újraegyesítés a hódoltsági területekkel. Megindult a gazdálkodás, a településeket újra benépesítették az elhurcolt vagy elűzött lakók. Szabadon működhettek az egyházak, kolostorok, iskolák indultak be, a községekben helyreállt a rend, a birtokviszonyokat újfent megváltoztatták, a gazdálkodási szokásokat, így a vidékünkre jellemző szőlőművelést is. Pannónia Szent Hegyén a Szent Márton Monostor sem tudta korábbi befolyását érvényesíteni a környező falvakban, tekintettel arra, hogy a birtokviszonyok megváltoztak. Társadalmilag ki-sebb ráhatással volt, ereje birtokainak pusztulásából eredően megváltozott.

Győr vármegye és a járások közigazgatási értelemben újra indultak, megerősödésükkel a községekben a községbíró intézménye terjedt el. Községek hivatásos ügyeik intézése és hitelessége végett pecsétnyomokat készítettek. A pusztai járáshoz tartozó községek címerképeinek többségében a szőlészetre és a borászatkodásra utaló jelképek jelentek meg. Kispéc (Felpéc) 1693-ból való pecsétnyomon indákon lógó három fürt szőlő. Szemere (Győrszemere) pecsétnyomójában a csoroszllya, ekevas, búzakéve mellett az ún. kacorkés (szőlőművelő eszköz) és a szőlőfürt van megjelenítve. Sághegy (Győrság) pecsétje 1694-ből való, amelyben a címerkép a szimmetrius címerpajzs aljában stilizált halom, abban egy szűrt karó, a karó végében egy csapott ún. kacorkés, majd a stilizált halomból balról jobbra indázó szőlővessző, a jobboldali féltekén egy szőlőlevél, a baloldalon szőlőfürtben végződik. Pázmán (Pázmándfalu) 1704-ből való pecsétnyomóján is a címerképben lebegő ekevas, búzakalász és szőlőfürt van. Nagybaráthegy pecsétnyomójában szőlőindán függő szőlőfürt, jobbról és balról egy oroszlán, vagy róka a birtok vigyázását, vagy éppen a ravazdy jelképes kifejezője, a szőlő meglopását fejezi ki. Ugyanígy a szőlő jelkép megjelenik Kisbarát és Kisbaráthegy pecsétnyomóiban is. Écshegy és Nagyécsfalu pecsétnyomóiban szintén címerképként uralja a címerpajzsot a lebegő szőlőfürt. Nagy Nyúlfa és Nagy Nyúlhegy pecsétnyomóiban egyértelműen domináns jelképek a szőlészetre és borászatra utaló jelképek, mint az indázó szőlővessző, négy szőlőfürtben végződve, vagy a szőlőművelés eszköze az ún. kacorkés, a lebegő szőlőlevél, abban egy fürt szőlő és a címerkép szimmetriájában boroskehely. Tényő 1768-ból származó pecsétnyomóján egyetlen jelkép helyezkedik el az indákról lógó két fürt szőlő. Ezek a községi jelképek csak úgy kerülhettek a pecsétnyomók címerképeibe, hogy az adott településre jellemző gazdálkodási forma volt tapasztalható.

A XVII. század végétől egészen a XIX. század végéig a kisebb-nagyobb történelmi és gazdasági változások közepette élt és virágzott vidékünkön a szőlészet. Leírások bizonyítják, hogy leghíresebb a szeremi bor hazánkban, de kedvelt borok között említik a Győr vármegyei borokat is. Győr megye szőlői és borai alatt egészen a XX. század elejéig a pannonhalmi dombság területén megtermelt szőlőt és bort kell érteni.

A szőlőművelés tekintélyes jövedelmet és megélhetést nyújtott az ittlakó népeknek. Bizonyítja ezt a korabeli feljegyzés, hogy az 1698. évi szőlőtermésből a szentmártoni szőlőhegyekben 10 500 akó, Écsen 550 akó, Ravazdon 2550 akó, Pázmándfalu 14 000 akó, Nyalkán 4500 akó bor termelt. Ezek az adatok a begyűjtött dézsmajegyzetek alapján kerültek rögzítésre. Azon községekben, melyek már ezidőben nem a pannonhalmi Apátságához tartoztak az egy családra jutó átlagtermelés elérte a 100 akó bortermést. A XVIII. század elején jelentek meg a szőlőművelés szabályai, a szőlőhegyek védelmét a hegylevelek tartalmazták.

Az 1848-49-es szabadságharc idején a nép a legtöbb faluban megtagadta a borkilencedet. Az 1848-as jobbágyfelszabadítás, a tized és a kilenced eltörlése, lendületet adott a szőlőtermesztésnek.

1818. március 3.

A győrsági szőlőhegy megújításáról szóló szerződés

Kötések, amelyek alatt a sági Losontzi féle szőlők a méltóságos gróf Eszterházy Miklós úrnak úgy, mint a sághi puszta földesurának részéről eladattatnak, új osztály szerint több részekre szakaszatván.

1° Minthogy ezen szőlők igen rossz állapotban vannak kivágattassanak, felszántatassanak, trágyáztassanak, két esztendeig más veteménnyel elvetetessenek, azután jófajtájú szőlővesszőkkel rendesen sorban, nem szerteséjjel újra beültessenek: azért...

2° Három szabad esztendő engedtetik.

3° Minden szőlődarabban házat építeni engedtetik, ha kívánja a vevő; úgy mindazon által, hogy a szőlőlábak engedelem nélkül ne terjesztessenek és a háztól ugyanazon robotolás, fizetés vagy adózás léssen, mellyel a többi sághi birtokosok az uraságnak tartoznak, a két nagyobb táblákban a szilvásoknál lehet építeni, a Jankó féle szőlőnél és a pázmándi út, nem pedig a szántóföld mellett.

4° A szőlőbirtok vagy házépítés a sághi pusztának határjában akármely kisebb vagy nagyobb marhának legeltetésére just nem ad, arra tehát a szőlőbirtokosok számot ne tartsanak.

5° Kivéven a szabad esztendőkből a termésből a 8. részt tartoznak a szőlőbirtokosok az uraságnak híven kiadni és a présházához hordani.

6° Ugyanakkor az uraság tisztje és a hegybírák által megfognak vizsgáltatni ezen szőlők; amelyik újra rendesen beplántálva és jól művelve nem találta az törvényesen elbecsültetik, és az uraság a becsupénznek lefizetése mellett annak adja, akinek tetszik.

7° A törkölt tartoznak minden esztendőben az uraságnak, illendő szokott árán, által adni.

8° Bort vagy pálinkát mérni, vagy más regáléba avatkozni, egyik szőlőbirtokosnak sem szabad.

9° Elsőbb, hogy még a szőlők újra rendesen belesznek plántálva, addig senkinek sem szabad azokat eladni, azután is bejelentés és engedelemvel nélkül soha sem szabad eladni. Minden eladáskor tartoznak minden forinttól 5 pénz az uraság cassájába fizetni. A feleknek engedtetvén az, hogy alku szerint meghatározzák az eladó vagy a vevő tartozik e a garas-pénzt megfizetni.

10° Az uraság által kiadatott hegybéli articulusokat tartoznak szentül megtartani, és a hegybíráknak engedelmeskedni azoknak értelméhez képest.

11° A licitatio által meghatározandó árnak most azonnal felét (aki egészen le nem teheti), másik felét pedig két terminusban: úgymint jövő Szent Márton napjára, egy részét; a végső fizetést pedig 1819. esztendőnek Szent Márton napjára tartoznak megtenni, és mindaddig a hátralévő summának 6 procent törvényes interesét híven lefizetni.

12° A földesuraságnak mindennemű földesúri jussai szokás szerint fönntartatnak.

Kelt sághi pusztán nemes Győr vármegyében Böjtmás hava 3. napján 1818-ban

(P.H.) Szentiváni Szent-Iváni Antal s.k. méltóságos gróf Eszterházy Miklós úr őrnagysága tata-gesztesi uradalmainak praefectusa. Hogy ezen kötések licitatio előtt, az összegyülekezett vevők, sághi helységbeli előljárók és mielőttünk világos szóval felolvastattak, és kihirdettek. Mellette két exemplárban irattatván az egyik a hegy előljáróinak a végre kiadatott, hogy ládájukban eltegyék és zsinór mértékül tartsák bizonyítjuk. Ságon Böjtmás hava 3. napján 1818. (P.H.) Kajdacsy János tekintetes nemes Győr vármegyének szolgabírája előtt. (P.H.) Németh Mátyás ugyanazon tekintetes nemes vármegyének esküdtje előtt s.k.

(GyML., Győr: Mindenféle cumulusok gyűjteménye IV. A. 472.22. csomó)

A vidék lakosságának jelentős része a falvakhoz tartozó szőlőhegyekben élt, fő megélhetése a bortermelés. A szőlődézsma megváltása 1857–1871 között megtörtént. A nagybirtokosok és az egyház elesve a kilencedtől és tizedtől maga is szőlőt telepített. A szőlőművelés évszázados hagyományait most kezdi felváltani a tudatos termesztés.

A vidéken hozzávetőlegesen 40-50 fajta szőlőfajtát használnak, de megtalálható a mai szőlőfajták közül az Olaszrizling és a Tramini fajta is. A Győr vidéki gazdasági egyesület 1862-ben a már rendezett szőlőtelepítésre előkészített területekre a Rajnai Rizling szőlőfajtát ajánlja.

A XIX. század vége felé Győr megyében 5411 kh szőlőterület volt nyilvántartva, ebből a pannonhalmi dombság területén 4694 kh az összes terület 87%-ot tett ki. A filoxéra pusztítása 30%-os volt ezen a területen.

Még a századforduló időszakában nagy erővel kezdték kifejleszteni a vadalanynál klónba oltott szőlőfajtákat. Lassan megindult a filoxéra kárt szenvedett területek kiváltása. Sajnos ekközben elég nagy számban és területen terjedtek el a direkttermő ültetvények (noha, ottelo, elvira, delovári stb.) A direkttermő fajták elterjedése, térhódítása nem tett jót a magyar bortermelés régi jó hírnevének. Ezt felismerve társadalmilag indult el az az alapvető követelmény, hogy szabályozni kell az egész országra kiterjedően a szőlő és gyümölcsgazdálkosát, magát a bortermelést. Így született meg 1936. évi V. tc. a Bortörvény, ezt követően pedig az 1938. évi XXXI. tc. – A hegyközségekről, a szőlő és gyümölcsgazdálkodásról szóló törvény.

Újra szabályozásra került a szőlő ültetvények területi elhelyezkedése, azon fajták telepítése, amelyek a magyar bortermelés minőségét emelik. Szabályozzák a borkészítés alapelveit, minőségi követelményeit. Természetesen nem a fenti törvények voltak az első regulák, szabályok a szőlő és bortermelő területeken. Ezeket szőlőhegyi törvényeknek nevezték, melyek három csoportba sorolhatók voltak: 1, a hegybéli törvény, megalkotója a szőlőhegyi közösség; 2, a földesúri rendszabás, kiadója a földesúr; 3, a városi rendszabás, létrehozója a városi magisztrátus.

A legújabbkori rendtartás az egész országra vonatkozik. Ezen szabályozás az 1994. évi CII. tv. rendelkezései alapján működteteti a hegyközségeket. Minden olyan szőlőtermő területen, ahol összegüggően 50 ha szőlőterület van, helyközséget kell alapítani. Hegyközségeket 1995. decemberéig kellett kialakítani. Pannonhalma-Sokoróaljai borvidék 11 községből áll: Nyalka, Pázmándfalu, Győrság, Pannonhalma, Écs, Nyúl, Győrújbarát, Tényő, Felpéc, Kájárpéc és Győrszemere.

Hegyközség úgy is alakulhatott, hogy több községben lévő szőlőbirtokos, illetve szőlőskert tulajdonos alkot egy hegyközséget, hogy elérjék az 50 ha-os területet. A borvidék hegyközségeinek összessége alkotja a hegyközségi tanácsot, országosan 20 borvidéken ugyanennyi hegyközségi tanács alakult. Célja a hegyközség intézményének a szőlőtermelés és felvásárlói tevékenység közös érdekeinek előmozdítása, a borvidéki szőlőtermelés és borászati tevékenység színvonalának emelése. A borvidéken termelt szőlő és az előállított bor piacképességének a javítása, a korszerű származás és minőségvédelem megteremtése.

A Pannonhalma-Sokoróaljai borvidék rendtartása, további célkitűzése bizonyos állami-gazdasági adatok rögzítése és szolgálatása, gazdasági és piaci lehetőségek kidolgozása, a borvidék termelőinek érdekvédelme. Őrzi és ápolja a borvidék szőlőtermesztési és borászati hagyományait. Szakmai továbbképzéseket szervez. Elősegíti a boridegenforgalmat, a borturizmus fellendülését. Borversenyeket, borbírálatokat tart a minőség megőrzése és jobbítása érdekében. Célul tűzte ki a hegyközségi tanács a borok házának létrehozását.

Balogh Mihály

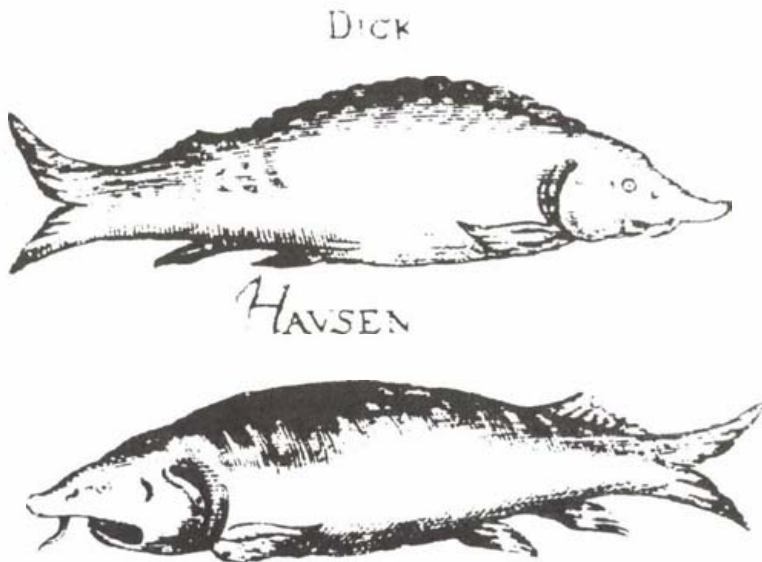

Kacorkés

Khín Antal és a vizahalászat

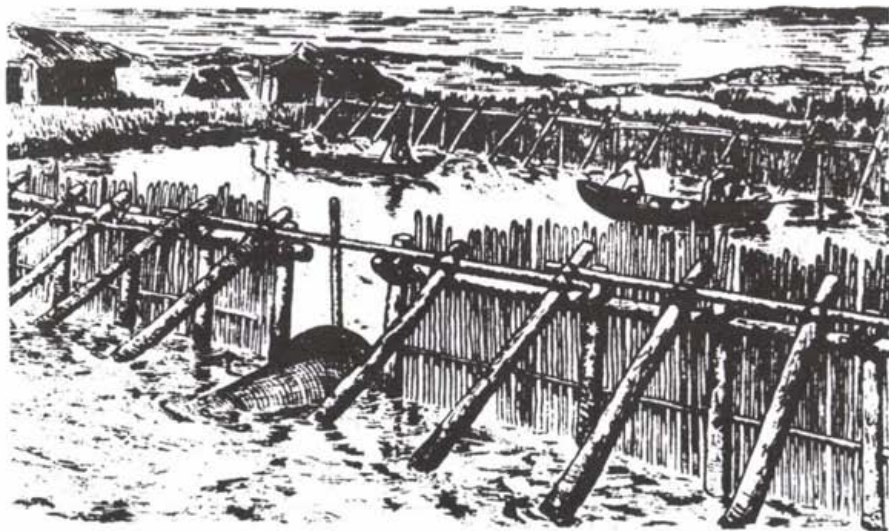
Kereken negyven esztendeje jelent meg a Mezőgazdasági Múzeum kiadásában Khín Antalnak A magyar vizák története című munkája.¹ Ez a szerény terjedelmű, olvasmányos, de ugyanakkor jelentős művelődéstörténeti anyagot tartalmazó kiadvány a múzeum ez időben megnyílt halászati kiállításához kapcsolódott, melynek középpontjában a dunai vizahalászat emlékanyaga és történeti ismertetése állt. A kiállításban különösen élményszerű látványt nyújtott az a két viza, melyeket az 1950-es évek közepén Paksnál illetve Ercsinél fogtak ki (az egyik súlya 50, a másiké 117 kg volt). A kitömött vizák minden magyarázatnál és illusztrációnál beszédesebben érzékeltették az egykori halászati mód sajátosságait, a nagyméretű horgok, hálók, rekesztekéek használatát. A kiállításba került vizákat, csakúgy mint a halászati anyag nagy részét is a múzeum tiszteletdíjas külső munkatársa, Khín Antal gyűjtötte össze dunai terepkutatásai során, jelentősen gyarapítva a múzeum halászati gyűjteményét, ami az ő gondjára volt bízva 1950-től egészen 1973-ig, a közel kilencvenedik életévében bekövetkezett haláláig. A két évtizedes múzeumi szolgálata alatt több halászati kiállítást is rendezett és e témakörben publikációk sorát adta közre. (Az 1960-as évek végétől gyakran volt alkalam találkozni vele, mindig sietve érkezett a nyakába akasztott régi aktatáskájával, és szívesen emlegette a Duna egykori vízivilágát, amit mindvégig fiatal lelkesedéssel búvárolt a levéltárakban és a Duna-menti halásztanyákon egyaránt.)

Noha a Mezőgazdasági Múzeum többségében agrárképzetségű munkatársai úgy tartották számon mint etnográfust, Khín Antal nem végzett néprajz szakot. Azt a szaktudást, ami kutatásaiban segítette, otthonról, a szülői házból hozta magával, és valójában azok a régi halászok avatták őt etnográfussá, akik között – fiatalkori kóborlásai idején – heteket, hónapokat töltött, hogy megörökítse munkájukat, életüket, a Duna mellett élő emberek legelsőbb foglalkozásának minden mozzanatát. A Csallóköz szülőtte törzsökös halászcsaládban látott napvilágot 1884. április 18-án Vajkán. Az elemi iskoláit Somorján, a tanítóképzőt a kerámiagyártásáról híres Modorban végezte. Az érettségi után Budapesten tanult tovább, először polgáriskolai tanárképzőt végzett, majd a Pázmány Péter Tudományegyetemen szerzett 1908-ban magyar szakos középiskolai tanári oklevelet. Még ez évben állást kapott a

Vizaábrázolás 1679-ből. A komáromi várkapitány feleségének rajza

¹ Mezőgazdasági Múzeumi Füzetek 2. szám. Budapest, 1957. 24 oldal

Vizafofogó szégye. A történeti adatok alapján rekonstruálta Khín Antal

Túróc megyei Znióvárálja tanítóképző intézetében, néhány év múlva Stubnyafürdőre helyezték át, ahol 1919-ig oktatta a magyar nyelvet. Ezt követően került vissza szülőföldjére, Somorjára, a polgári iskolába. Közben rövid ideig Pozsonyban is tanított.

A Somorján töltött évek meghatározó jelentőségűek voltak számára. Az 1920-as évek második felében mind erőteljesebben jelentkezett egy helytörténeti gyűjtemény, pontosabban a Csallóközi Múzeum létrehozásának a gondolata, amit Jankó Zoltán, a pozsonyi Uránia tudományos egyesület igazgatója vetett fel, és az meglehetősen élénk visszhangot keltett.² A múzeum rövid időn belüli megvalósulásában pedig az a véletlen játszott főszerepet, hogy 1927-ben a komáromi mezőgazdasági és ipari kiállítás részére Khín Antal valósította meg a csallóközi halászélet bemutatását,³ a maga által gyűjtött eredeti tárgyak felsorakoztatásával. A kiállításnak köszönhetően Jankó Zoltán, a helyi múzeumügy mecénása benne találta meg emberét, aki alig egy esztendő múltán átvehette a városháza épületében létesített múzeum igazgatását. A kiállítás számára megszerzett halászati tárgyak további gyarapításán túl az aranyosás és a helyi céhes iparok gazdag emlékanyagát is nagy szorgalommal gyűjtötte. Érdeklődésének középpontjában kezdettől a vizahalászat állt, első publikációja, mely éppen hetven esztendeje látott napvilágot, ezzel a témakörrel foglalkozik.⁴ A múzeum alapításával egy időben megjelent Csallóközi Múzeum című évkönyvben pedig több más írása mellett a dunai vizákról olvashatunk történeti áttekintést.⁵

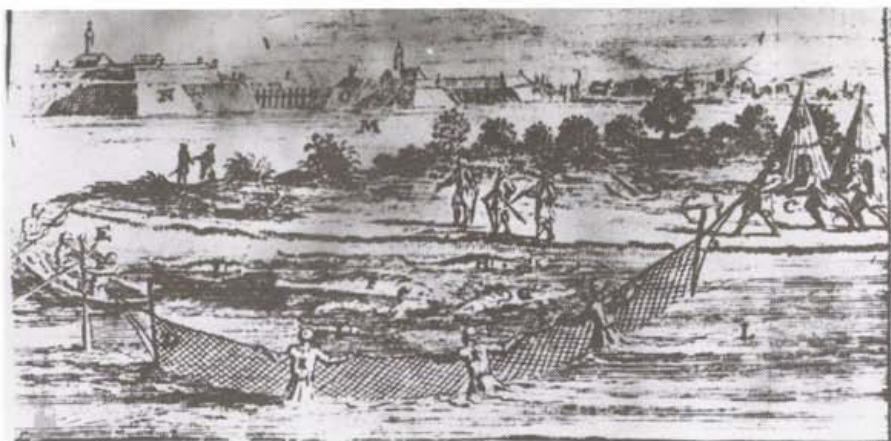
A múzeum a kezdeti tervek és a lendületes indulás ellenére fennállása ideje alatt mindvégig anyagi gondokkal és helyszűkével küszködött, további évkönyvet, kiadványt nem tudott megjelentetni. Gyűjteménye jobbára adományokból gyarapodott, aminek döntő hányadát a régészeti, numizmatikai és iparművészeti tárgyak alkották, csak kisebb mértékben volt képviselve a néprajzi anyag, főleg a hagyományos halászatot és az aranyosást reprezentáló tárgyegyüttesek révén. „A múzeum lelke, mindenese, s egyben talán egyetlen aktív munkása az igazgató, Khín Antal volt, bár külső munkatársakat is igyekezett a gyűjtőtevé-

² Vörösmarty Géza: Száz esztendeje született Khín Antal, a Csallóköz kutatója. Honismeret XII. 1984/4. 16. old.

³ Erről részletesebben I. Liszka József: Magyar néprajzi kutatás Szlovákiában (1918-1938). Új Mindenes Gyűjtemény Könyvtára. Bratislava, 1990. 28. old.

⁴ Az „Aranykert” történelmi hala. Csallóközi Hírlap 1927. X. 30. 6. old.

⁵ Csallóközi vizahalászat. In: Csallóközi Múzeum. Bratislava, 1928. 50-54. old.

Vizahalászat hálóval 1679-ben. A komáromi várkapitány feleségének rajza

kenységbe bevonni” – írta Liszka József a magyar tájházakról szóló könyvében.⁶ A múzeum működéséről a helyi újságok hasábjain megjelent cikkekből értesülhetünk. Az utolsó kiállítást 1938-ban rendezte meg Khin Antal, a helytörténeti anyag középpontjába a vizahalászat emlékanyagát állította.⁷ A múzeumot 1940-ig vezette. Ekkor kinevezték a lévai tanítóképző intézet igazgatójává, majd a háború után Budapestre került, ahol nyugdíjazásáig a Földművelési Minisztérium hivatalnokaként dolgozott. A Magyar Mezőgazdasági Múzeum tette lehetővé számára ismét a muzeológusi tevékenységhez való visszatérést, és kedves kutatási témájának folytatását.

Khin Antal történeti vizsgálódásai és terepkutatásai sok új részletét világították meg az egykori vizahalászatnak. A tokfélék családjába tartozó nagytestű tengeri hal, a viza (Huso huso) az elmúlt évszázadokban nagy tömegekben úszott fel évente két alkalommal is a Fekete-tengerből a Dunába és mellékfolyóiba. A kecségére hasonlító halóriás 1679-ben készült ábrázolása szerint, ami a komáromi várkapitány felesége naplójában maradt fenn, legnagyobb példányainak súlya elérte a három mázsát, hossza pedig meghaladta a közönséges halászcsonakét, vagyis a 6-7 métert. A fiatalabbak természetesen ennél kisebbek, egymásfél mázsa körüliek voltak. A vizák tavaszi vándorlásának oka az ívás, az őszinek pedig a teelés volt. A téli szállásra hozzánk jövő vizák a mély, fekete iszapos helyeket kedvelték. A régi halászok szerint a folyó fenekén gödröt vájtak, „fészket” csináltak maguknak, ahol félig alétan töltötték el a telet, nem is táplálkoztak. Amikor azután a téli dermedtségből magukhoz tértek, a víz felszínére úsztak, hogy a kopoltyúikra ráakadótt iszapot lemossák. Ezért ugrándoztak a víz színén, és ennek alapján emlegették egykor, hogy a viza fel szokott állni a vízen.

Vándorlásuk szinte menetrendszerű pontossággal következett, tavasszal márciustól júliusig tartott, ősszel ez általában novemberre esett. Ilyenkor a Duna valósággal megáradt a vizák rajaitól. A Duna, Tisza partján a régi halásztanyák halászaik magas, lajtorjaszerű oszlopokat, ún. „lajmókat” emeltek, és innen lesték a vonulást. A vizák ugyanis a felszínhez közel, a vízből ki-kiugrálva rajzottak.⁸ Főképpen a Duna komáromi és csallóközi részét kedvelték, ahol a vízszabályozások előtt 16-18 méter mélységű mederszakaszok is előfordultak, biztonságos helyet kínálva az ívás és teelés számára egyaránt. Nem véletlen, hogy éppen ezek a vidékek szolgáltatták az elmúlt évszázadokban a legtöbb zsákmányt.

⁶ Liszka József: Őrei a múltnak. Dunaszerdahely, 1994. 65. old.

⁷ Khin Antal: A Csallóközi Múzeum ismertetése. Csallóközi Hírlap 1938. VIII. 28, IX. 4, IX. 10, IX. 18.

⁸ Khin Antal adatait elismeréssel használta a vizahalászat történeti megrajzolásához Zolnay László: Kincses Magyarország. Budapest, 1977. 99-101. old.

A vizahalászat egykor királyi regálénak számított, és látványos eseményt jelentett. A XVI. században a komáromi tavaszi vizafogásra legtöbbször a császári udvar is lejött. A vizafogásnak több módját és eszközét alkalmazták, melyek közül legrégebbi és talán leghatékonyabb a *szégye* volt, amikor a sekélyebb folyószakaszt keresztben elrekesztették a mederbe sűrűn vert cölöpökkel, mégpedig két sorban, egymástól ötven-száz méternyi távolságban. Az alulso kerítésen tág nyílást hagytak, majd éktelen zajkeltéssel, illetve a parton ágyúzással riasztották ki rejtékheleikről a vizákat, mintegy beterve őket a rekesztékbe, ahol csónakokról szigonnyal, nagyméretű vizahorgokkal fogták ki a menekülni nem tudó halakat. A rekesztéses halfogásnak varsávai kombinált változata is ismeretes volt. Ennél a kerítés nyílásán át menekülő halat nagyméretű vesszővarga ejtette fogságba. A komáromi halászok rendkívül erős szövésű ún. *vizaháló*t is használtak. A 90-100 öles hálóval egy-egy partszakaszt körülkerítették, és olykor több tucatnyi halász vonta ki a partra a súlyos zsákmányt, amihez gyakran kellett vágóhorgokat is igénybe venniük.

A leghíresebb vizahalászok a komáromi, gutai, ekecsi és nyárasdi halászok voltak. A halban gazdag Csalóközben a XVIII. század végén Bél Mátyás már ritka halként emlegette a vizát.⁹ Pedig egykor bőségesen jutott belőle kereskedésre is, szóva vagy füstölve szállították hajókon Bécsbe, a komáromi szekeresek pedig még Párizsba is rendszeresen fuvarozták. A legendás emlékezetű magyar vizák hírével növelte az a sajátosság, hogy az egykori Magyarország határán feljebb nem vonultak a Dunán. Az Aranykertnek nevezett Csalóköz hajdani ötszázkilencvenhét szigetén túl legfeljebb csak Pozsonyig merészkedtek. Így aztán már a középkori Bécs is magyar vizaimportra szorult.¹⁰

A múlt század közepétől meglehetősen ritka vendégnek számított a Dunán a viza. Eseményszámba ment, ha időnként egy-két példány hálóba akadt, vagy éppenséggel csak látták felbukkanni. Ezért többnyire feljegyezték vagy sokáig emlegették azt. Khín Antal nem sajnálta a fáradságot, hogy kereken egy évszázadnyi időből (1857-1957) negyven esetet derítsen fel a vizák dunai előfordulásáról. Ebből kettőnél maga is aktívan bekapcsolódott, megszerezve az elejtett állatok bőrét a múzeumnak. A Mezőgazdasági Múzeum halászati kiállításában látható vizák nemcsak egy rég letűnt sajátos foglalkozásnak állítanak emléket, hanem a Csalóköz kutatójának is, akinek ősei minden bizonnyal az egykori Aranykert vizahalászlai voltak.

Selmeczi Kovács Attila

A táj megjelenítése Szigetköz népdalaiban

A magyar népnek nincsenek szó szoros értelmében vett tájleíró dalai. De azért a táj, melyben él, gyakran meg-megjelenik dalszövegeiben. Egy vidék természeti szépségeiben általában az az ember szokott gyönyörködni, aki kirándulni megy oda. A magyar nép, kivált földművelő rétege nem kirándulni járt a tájba, hanem benne élve ott végezte nehéz munkáját. Ám érezte, hogy élete, sorsa összefonódik az őt körülvevő tájjal és szorosan kötődik hozzá. Így dalai valójában nem a természetet próbálták leírni, megrajzolni, hanem magát az embert, sorsának problémáit.

A magyar népdalnak egyik lényeges vonása egyetemessége. Mindenütt dalolják, ismerik, ahol magyarok élnek. Mégis az egyetemes magyar népdalkincsen belül beszélhetünk dialektusokról, bizonyos táji sajátosságokról. A táji sajátosság egyrészt a megőrzött dalok kiválasztásában, másrészt azok variálódásában mutatkozik. S vannak olyan általánosan elterjedt dalok is, melyekbe helységek, folyók, hegycsúcsok nevei is bele kerülnek. Ezekbe a dalokba ter-

⁹ *Bél Mátyás*: Komárom vármegye. Ford. Vilimszky László. Csalóközi Kiskönyvtár. Szerk. Koncsol László. Pozsony, 1996. 238. old.

¹⁰ *Zolnay* i.m. 99.

mészetesen mindenütt saját környezetük, lakóhelyük neveit éneklük bele az emberek. Ilyen értelemben beszélhetünk szigetközi népdalokról is.

Daloló Szigetköz című, 1995-ben immár második kiadását megért népdalgyűjteményemben a győrzámolyi Általános Iskola jóvoltából 323 olyan népdalt és mondókát adtunk közre, melyek ezen a tájon maradtak fenn és a folytonos használat alakító hatására századunk vége felé ebben a formában éltek, s kerültek lejegyzésre. E 323 dalból 53-at találhatunk, melyekben a táj, vagy annak egy-egy része is megjelenik. Ez a dalkincs közel egyhatod része.

Nem véletlen, hogy a szigetközi tájból az itt énekelt népdalok szövegeiben leggyakrabban a Duna fordul elő. Hiszen Szigetköz minden talpalatnyi földjét a Duna töltötte fel évmilliók alatt. Az itt élő emberek életmódjára, sőt bizonyos fokig történelmi sorsuk alakulására is igen nagy hatást gyakorolt ez a hatalmas folyó. Nem csoda, hogy még az 1970-es években is mintegy 20 szigetközi népdal szövegében fordult elő a Duna. Mérhettelen víztömege (itt a szigetközi dunaszakaszon másodpercenként több mint 6 millió liter víz folyik el) az igazi szerelem mérhetetlen erejére emlékeztette a szigetközi embert, mely kedveséért még a lehetetlen dolgok véghezvitelére is képessé teheti azt, akiben szerető szív lakozik.

*Rózsám a szemedért mit nem cselekednék?
Dunából a vizet kalánnal kimerném.
Annak a medréből igazgyöngyöt szednék,
Picike rózsámnak azzal kedveskednék. (B. E.)*

A Duna vize jelképezi azt a nagy akadályt is, mely néha az embert elválasztja attól, akit szeret.

*Túl a Dunán fehér kendő integet,
Gyere által kisangyalom, ha lehet!
– Át is mennék, de révész tyuhaj, nem visz át,
Így hát babám, nem ölelhetjük egymást. (B. E.)*

Nagy baj, ha nincs ladik a Dunán való átkelésre, de ha ez mégis sikerül, már meg lehet találni a kedveshez vezető utat. Ha ökreit itatja, a csengőszólás is segít odatalálni.

*Általmennék én a Dunán, nincs ladik,
De nem tudom, hogy a rózsám hol lakik?
Túl a Dunán az ökreit itatja,
Ide hallik Csákó, Szilaj harangja. (Oe. O.)*

A hajós is adhat útbaigazítást, de a kedves ablakában nyíló virágok is árulkodnak a lakásáról.

*Általmennék én a Dunán ladikon, ladikon de ladikon.
Meggkérdzeném én a hajóst, a hajóst, hol lakik a galambom?
– Ott lakik a városba, a harmadik utcába.
Fehér rózsá, kék nefelejcs, rezedá virít az ablakába. (B. E.)*

A Dunát említő dalok legnagyobb része a szerelmi líra csoportjába sorolható. Még ha látszólag a halászathoz kapcsolódik is szövegük, végső kicsengésük a szeretett kedves felé mutat, akit oly jó volna látni, megtalálni, elérni. Ahogyan a vízbe merített hálóba hal is kerül, hasonlóan reménykedhetik a halász abban, hogy párja is akad. Ez csendül ki a Halász, vadász, aranyász kezdetű népdal 2. verséből.

*Kimegyek a Dunára,
Beülök a ladikba.
Áztatom a hálómat,
Tán „valaki” ráakad. (T.L.)*

A Dunáról fúvó szél nemcsak a szegény embert éri mindig, hanem azért is válik olykor bánatjelképpé, mert a dalt éneklő ember elszakadt régen szeretője mellől, aki őt sírva keresi.

*Fújdogál a szél az Öregduna felől,
Elszakadtam régen a szeretőm mellől.
Anyám, édesanyám, engedjen elmennem,
Mert az édes rózsám sírva keres engem. (T.L.)*

A Zátonyi Dunának is ugyan „sok hal van a vízbe”, kell a „kisangyalom” segítsége a kifogásához, de még ennél is fontosabb, hogy eközben magát a távollévő kedvest is láthassa a halász. „Bárcsak édes rózsám egyszer láthatnának!” – szól a népdal. (T.L.) Ha pedig a

A Rába, 1990. (Timaffy László felvétele)

*Duna mellé van egy karó leásva,
Ahhoz van a kis pejlóvam pányvázva.
Pányvakötél hosszúra van eresztve,
Ne sírj babám, nem leszel elfelejtve...*

hangzik ki a dal végső sorából. (B.E.) „Túl a Dunán mandulafa tövébe” is azért „sír a kislány édesanyja ölébe”, mert szeretőjét katonának vitték, s ki tudja, hazajö-e, övé lesz-e valaha? Ezért van szívében akkora bánat, melyet akkor se lehetne leírni, ha a Tisza, Duna mind „tinta volna”. (B.E.)

Énekes gyermekjátékainkban is megjelenik a Duna. Igaz, már itt a Szigetközben elkopott szövegéből az a hiedelem, hogyha a „fehér liliumszál” a Duna vizében megmosakodik (főleg nagypéntek reggelén), akkor megszépül és könnyen talál párt magának. A Fehér liliumszál játékhöz fűződő hiedelemnek ezt a szépítő célzatú, rituális mosakodásra utaló szövegtörődékét csupán a burgenlandi Alsóőrön találtam meg ebben a játék végén elhangzó mondatban: „Szép legyél galambom, ha eljövök érted!”

A Duna még a felsőszigetközi gyermekek karácsonyi mendikálójában is szerepel a karácsonyi vacsorához ételt kínáló halával.

*Szent Jób, Szent Iván szárnyas angyalokkal.
Futnak, mennek Dunának, aranyhalat fogának,
Teszik, teszik, teszik, teszik tányérjukra.* (B.E.)

Szinte tragikus színezetet ölt a „lassú dunavíz”, melyen „gyorsan úszik a hajó”, hogy arra vigye a katonának besorozott legényt, „merre dörög az ágyú”. S a Dali Mári balladájában a szép fiatal leány gyászos koporsójává válik a Duna, melybe beleöli egy gyilkos molnár. Lancendorfer Zsuzsanna kutatásai kiderítették, hogy valóban megtörtént esetet örökített meg ez a dal. Az idők folyamán mindössze hősnőjének neve fordult el, mert Deli Mári volt az igazi neve. Gyilkosának periratait, korabeli sajtóvisszhangját őrzik a levéltárak. Sőt a népi emlékezetben is él még e szörnyű gyilkosság emléke.

*Szegény Dali Mári de sokat szenvedett,
Mikor a ladikból a Dunába esett.*

*Jajgatott, jajgatott, senki se hallotta,
Szegény édesanyja csak aztán siratta.
Mefogózdott volna, ki is úszott volna,
De a kutya molnár visszatásította.
Újfalusi utca fel van koszorúzva,
Azon viszik szegény Dali Márit halva.
Elkisérsz-e rózsám temető sarkáig?
– Elkisérek rózsám a sírod partjáig.
Megsiratsz-e rózsám egy pár ember előtt?
Megsiratlak rózsám egész világ előtt. (B.E.)*

A Duna a múlt század második felében történt szabályozása előtt gyakran öntötte el a Szigetközt. Ám az ember a természetnek ehhez a félelmetes elemi csapásához is alkalmazkodott. Még házat is úgy épített, hogy az árvíz össze ne döntse, ne csináljon benne helyrehozhatatlan kárt. Ezért aránylag kevés dalt énekel a szigetközi ember az árvízről. A Duna partján elaludt legény nem is árvíz pusztításától tart, hanem attól, hogyha kiönt a Duna, s

*Elviszi a szűröm, szűröm, a subámat,
Mivel takarom be a rózsámat? (B.E.)*

Szigetközben nemcsak a Duna, hanem még a kanálisok is okoznak olykor árvizet, mely még a „lányokat is mind” elviszi. De belőle minden legénynek a „magáét” kell kifognia, s „Ne szeresse egyik a másikáét!” (B.E.)

A víz különben természetes „útja” a szigetközi embernek.

Én vagyok a halászegény, én járok a víz tetején... énekl. (T.L.)

S a „szigetközi nádas berek” kitűnő búvóhelyet, életteret kínál az ott „termő” betyár gyerekeknek. (B.E.)

A víz után leggyakrabban a szigetközi erdők képe jelenik meg az itt énekelt népdalokban. Nem csoda, hiszen a vizek mellett az erdők határozzák meg legjobban a szigetközi táj sajátos arcát. A Duna ezen az alsószakasz jellegű részen állandóan rakja le óriási mennyiségű hordalékát. Míg a Duna elterelésével tönkre nem tették a szigetközi részét, évente 16 millió tonna hordalékot szállított rajta keresztül a folyó. Nem csoda, hogy ebből állandóan le is rakott. Zátonyokat épített, melyek aztán idővel ki is emelkedtek a vízből. Míg növényzet nem telepedett meg rajtuk, addig zátony volt a nevük. De ha már fák is nőttek rajtuk, s erdők díszlettek a hátukon, attól kezdve már szigetnek számítottak. Még falunévként is szerepel Szigetközben az erdő. Ott díszlik Feketeerdő község nevében.

Persze még a „szép kerek erdő” is a „ szép szigeti barna piros kislányt” juttatja eszébe az erdő kerülőjének.

*Erdő, erdő, de szép kerek erdő,
Közepébe vagyok szép szál gyenge vessző.
Én vagyok az, én vagyok az erdő kerülője,
Szép szigeti barna piros lánynak igaz, hű szeretője. (T.L.)*

Még az erdőben elveszett, és a „szolgabíró udvarába” behajtott ökreinél is drágább a pásztornak a „babája”.

*Ismerem az ökröm csengő szólásáról,
Még ismerem babám ékes járásáról.
Nem adnám ökreim százezer forintért,
Nem adnám a babám széles e világer! (B.E.)*

A Ciglésben halászó legény magányosságában a madár énekét is búsnak hallja, hiszen úgy tudja, hogy még a szeretője is elhagyta. De ahogyan a tél elmúltával újra kizöldül a Saggyás, a sarjú erdő, úgy akad más is a hűtlen szerető után.

A fájó szívű legény is a zöld erdőbe megy hűtlen kedvese miatti bánatában.

*Lehajlok egy zöld erdőbe zokogva,
Fészket rakok egy kék nefelejcs bokorba. (T.L.)*

A kedvesétől tiltott legény fa szeretne lenni az erdőben, hogy tüzet rakjon belőle valaki, s eltűzelve azt a „betyár világot” melyben „nem hagyják szeretni” a babáját.

*De szeretnék sejhaj, fa lenni az erdőbe,
Ha valaki sejhaj, tüzet rakna belőlem.*

*Eltűzném sejahaj ezt a betyár világot,
Mert nem hagyják szeretni a babámat.* (B. E.)

Megjelenik Szigetköz népdalaiban a rét, ahol „sok ló” legel, s szénát is lehet kaszálni számukra a téli időszakra. Milyen öröm nézni a szépen zöldülő ásványi határt, meg a közepében legelő báránnyt. De még a zöld mezőben legelő kis bárány láttán is a „csinos kislányra” gondol a házasodni akaró legény, aki már varrja is számára a csipkés jegykendőt.

*Jaj, de szépen zöldel az ásványi határ.
Közepében legel egy kis bárány.
Közepében legel, legel egy kis bárány,
Jaj, de csinos kislány az ásványi kislány.
Kinek varrod babám azt a csipkés kendőt?
– Néked varrom, hűséges szeretőm.
Négy sarkába varrok szagos rozmaringot,
Közepébe babám, hogy szeretőd vagyok.* (Oe. O.)

Belekerül a szigetközi népdalokba az égen vándorló „sűrű, sötét felhő”, a „nyugovóra” készülő nap, a falu fölött ragyogó csillag, a vízen úszó vadkacsa, a levegőben éneklő pacsirta, vagy a határ a frissen szántott barázdával. Ott tündöklük bennük e páratlan szépségű táj. Ezt ugyan tönkre tudja tenni a meggondolatlan ember, de ahhoz még romboló, pusztító ereje is kevés, hogy a dalokba átmertődött, költészetté vált szigetközi tájat is megsemmisítse. Még az elpusztított természeti tájat is túléli a költészetté, dallá változott szigetközi táj.

Barsi Ernő

A dalok gyűjtői: B. E. = Barsi Ernő, Oe. O. = Oeller Ottó, T. L. = Dr. Timaffy László.

A Velencei-tó néprajza

A Velencei-tó néprajzi kutatásának nem kisebb tudománytörténeti előzménye van mint az, hogy Velencén kezdte el a magyar halászat kutatását 1883-ban Herman Ottó. A halban, nádban gazdag tó és az északi partján húzódó Velencei-hegység három fontos foglalkozást nyújtott a tóparti lakosság számára: a halászatot, a nádvágást és a szőlőművelést.

A Velencei-tó halászata a múlt század első felében még jelentéktelen volt. Az akkori szállítási viszonyok között a gyorsan romló halat távolabbi piacokra nem vihették. A fővárosi piacot a dunai és tiszai halászközök még bőven ellátták, s nekik lehetőségük volt a halat bárkában jórészt élve eljuttatni a fogyasztókhoz. Csak az 1860-as években kezdett érződni a XIX. századi folyamszabályozásokat követő halcsappanás. A változást a Velencei-tó halászái gyorsan felismerték. Ekkor már érdemes volt vizes hordókban Budapestre szállítani a kifogott halat, így fellendült a tó halászata.

A múlt század végén Hernan Ottó felkutatta a tóban használt halászszerszámokat: a varstát, a cérnahasználókat, a szigonyt. Utóbbi használatát – a halak megsebzése miatt – éppen az ő javaslatára tiltották be 1910-ben. A szigony eltiltása után a Velencei-tó halászáinak nem volt olyan szerszáma, amivel a nádasokban, csapásokban a kis vízben dolgozhattak volna. Így 1912-ben három sukorói halász (Seffer Lőrinc, Seffer Ferenc és Kis József) a nyeles burító alapján új szerszámot készítettek, a zsákos tapogatót. Ennek egyik oldalára erősített hálóból készült zsákba jutottak a sekély vízben leborított halak. A zsákos tapogató még az 1910-es évek második felében valamennyi tó környéki faluban elterjedt.

A régi Velence közelebb esik a vízparthoz, mint a többi község. Itt a halászközök által lakott házsorok, közők egészen a tópartig értek. Ilyen volt az Alszezen három kis halászköz: a Tóbiró-köz, a Váradi-köz és a Kis-köz. A halászházak nagy része kétoszlatú: csupán szobából és konyhából áll. Természetesen nádtetősek, valamennyi melléképületük nádtetőt, s valamikor nádból volt a kerítésük is. A halászdudvarok képéhez hozzátartoztak a száradó háló, varsák, tapogatók is.

A Velencei-tó sekély medencéje a nád növekedésére igen alkalmas terület. A nádas összefüggő területeket borít, mint a Dinnyés–Pákozdi közötti részen, vagy szigetszerűen helyezkedik el a tóban vagy a tóparton. Ez a nagyméretű nádas Pákozdi, Sukorói, Velencei és Gárdonyi határához tartozik. A négy község lakosságának a nádverés telenként jelentős jövedelmet hozott. Ezért mondták Fejér megye más községeiben irigykedve, hogy itt kétszer is aratnak.

Nádvagáskor a tó jegén kétféle kézi szerszámmal dolgoztak: a tolókaszával, vagy a gyalázkával. Az előbbi acél élből és két fa nyélből készült nagyobb, az utóbbi régi kaszából készített kisebb eszköz. A nádverés segédeszköze a jégpatkó. Ezt a tolókasza használatakor és a nád kihordásakor kötötték fel a bakancsra, csizmára. A tó jegén kékébe kötött nádat gyalogszánkókkal húzták ki a partra, ahol kúp alakú depókba rakták. Ezek a süveg alakú nádkupacok ma is hozzátartoznak a tómelletti községek képéhez.

A nádat a Velencei-tó környékén tetőfedésre használták. Sukorón, Pákozdon és Velencén pár évvel ezelőtt még egész házsorokat találtunk náddal fedve. Ma is ilyen a műemlékileg védett sukorói Szilvás-sor. Itt az egyik házban a székesfehérvári István Király Múzeum szabadtéri néprajzi múzeumot, Néprajzi Házat rendezett be. Sukorói lakossága a jobbágyfelszabadítás előtt felkesekre és zsellérekre különült el. A zsellérek egy része itt a Szilvás-soron lakott. A sukorói Néprajzi Ház is ilyen zsellérház volt, amely 1863-ban épült.

Velencén a Fő utcán néhány szép parasztház az 1970-es években még állt. A falu egyik legrégebbi épületét, a XVIII. században épült katolikus parókiát ekkor bontották le. Ez a tóra néző, hatalmas L-alakú, árkádos tornácú épület is nádtető volt. A Velencei-tó környéki falvakban a házak fala sárfal. A vidék a Mezőföldön keresztül a Nagy Magyar Alföld sárpítkezéséhez kapcsolódik. A sárfalú házak oromfala, csúcsfala vályog, tapasztott fűzfavessző vagy deszka volt. A falrakás, a tetőkészítés és a tetőfedés munkájában egy építkezésben jártos, nagy gyakorlattal rendelkező mester is részt vett. A tó környéki falvakban egész specialista-famíliák alakultak ki, amelyeknek férfitagjai átvették az apák munkáját. Nem voltak ezek iparos emberek, soha nem tanultak semmiféle szakmát, de értettek a falrakáshoz, a pince kiboltzásához, az ácsmunkához és a nádazáshoz is. A házipítés mellett családjukkal együtt néhány hold földön gazdálkodtak is. A nádazómesterek fizetése általában dupla napszám volt. A múlt században még terménnyel: búzával, kukoricával fizették őket.

Napjainkban is jelentős a Velencei-hegység déli lejtőin Pákozdi, Sukorói, Velencei és Pázmánd községekben folytatott szőlőművelés. A felsorolt falvakban a múlt század közepén még 1000 kh felett volt a szőlőterület nagysága. Ehhez a szőlőkultúrához kapcsolódnak azok a szőlőbéli préházak, pincék, amelyek a Velencei-hegység szőlőiben ma is állnak. Az épületek egy része szép pincesorokat alkot a velencei és a sukorói szőlőhegyen. A partoldalba vajt egyszerű bortárolóhelyeket lyukpincének nevezik. Ezek jó részét napjainkra már kővel vagy téglával boltolták be.

Velencén a XVIII–XIX. században jelentős középnemesi réteg is élt. A nemesi préházakhoz kapcsolódó pincék is lyukpincék, de a 20–30 méter hosszú főágukból egy vagy kettő 8–10 méteres mellékág, kölkpince is nyílik. A nemesi préházak belső térbeosztásukban is különböznek az egyszerű paraszti préházaktól. Lugassal befuttatott tornác, nyitott keményű konyha, nagy szoba és gyakran több aprás befogadására is alkalmas szőlőfeldolgozó helyiség található bennük. Velencei nemesi préházaiban már a XVIII–XIX. századból találunk fa borsajtókat. Ilyen például a Rákóczi-prés az 1781-ben épült Hór-préházban. A nemesi eredetű épületek közé tartozik Vörösmarty Mihály édesapjának egykori préháza is a Bence-hegyen.

A jobbágykori bortized beszolgáltatás emlékét őrzik a hatalmas dézsmapincék. Ezek az épületek (a pázmándi szőlőhegyen három dézsmapince is van) a jobbágyfelszabadítás után paraszti kézre kerültek.

A szőlőhegyi préházak nem szolgálták állandó lakóhelyül, a gazdasági év során a szőlőműveléssel, borkezeléssel párhuzamosan zajlott a sajátos préházbeli élet. Nyáron déli pihenőhely volt a préház és eső elleni menedék. Szüret után megelénkült a pincében folyó élet: szőlőhegyi multságok, pinceszerek, névnapok, farsangi összejövetelek következtek. Így a szőlőhegyi épületek nemcsak a paraszti gazdálkodásnak, hanem a népi társadalom életének is jelentős helyei voltak.

Lukács László

Az ember és a táj kapcsolata a földrajzi nevekben

Az ember mindig adott környezetben él. Ma már sokakat egy „előregyártott”, urbánus környezet vesz körül, ahol minden készen kapott: a lakás, az utca, a tér, a környező épületek és tárgyak –, s velük együtt a nevük is.

A falun élő ember környezete – bár nagyon sokat változott az utóbbi évtizedekben – emberléptékűbb, tágasabb. Az embereket jobban összeköti a közös múlt: az iskolaévek, a rokonság, az esetenként együtt végzett munka, s a falu egészének átfogó ismerete. Ismerősen csengenek a régi utca- és határrésznevek akkor is, ha munkánk, életünk már nem kötődik hozzá. Eligazítanak bennünket akkor is, ha az újabb hivatalos név már általánosan ismert és használt. Miért? Mert a régi határrész- és dűlőnevek, az utcanevek is – ellentétben a mai nevek többségével – logikusan kötődtek a tájhoz vagy a terület tulajdonosához.

Hogy miként történhetett hajdanán az egyes területek elnevezése, jól példázza Golding: Ripacs Martin című regényének főhőse. Hajótörés következtében lakatlan szigetre kerül, keményen küzd az életben maradásért, de szükségét érzi, hogy környezete jellemző helyeit, tájékozódási pontjait elnevezzék, s ezzel is mintegy közelebb hozza a civilizált társadalomhoz. S miféle nevekké látja el a sziklákat, szirteket?

„Ezt a helyet elnevezem Ör helynek. Ez meg itt a Törpe. Ott kint meg a napsütötte szikla, amelyik mellett besodort a víz, az Életmentő-szikla. Az a hely meg, ahol az étikagylót találtam, az Étel-szirt. És ahol megettem – a Vörös Oroszlán... A déli oldal, a hínáros, a Kílátó-szirt. A nyugati szirt meg... Sirály-szirt. És nevet kell adnom ennek a megszokott kapaszkodóknak is az Ör hely és a Vörös Oroszlán között. Legyen Fő utca... a tenger sötétjébe belvező három szikla legyen Oxford Circus, Piccadilly és Leicester Square.”¹

Mi volt Ripacs Martin neveinek indítéka? A sziklák alakja, az életéhez kapcsolódó események, s magával hozott emlékei.

Vajon nem így történhetett ez a mi településeinken is? Kimutathatók-e ezek a törekvések a még élő népi nevekben?

Szeretném megvizsgálni az ember és a táj kapcsolatának tükröződését szülőfalum, Győrszentiván földrajzi neveiben.

Győrszentiván Győr szomszédságában, attól keletre található. Közelsége miatt 1970-ben hivatalosan Győrhöz csatolták. A két település közti mintegy 8 km távolság egyre csökken: ipari üzemek sora épül az egykori határban, a táj átalakul: a mezőgazdasági művelés egyre jobban visszaszorul, de a nevek tovább élnek. Az egyre terjeszkedő Wolf-gyár Heccsén, a gázelosztó Tibor-majorban található. Az így tovább élő neveket a falubeliek ismerik és használják is. De a városból „kijáró” munkások már a „csipsz”-ben dolgoznak, a J+J-ben vásárolnak, nem a Dózsa-majorban.

Vajon miért időtállóak az évszázadok során kialakult földrajzi nevek? Mi motiválta létrejöttüket? Fellelhető-e a névadás indítéka ma a nevekben? Ezekre a kérdésekre a választ szülőfalum neveinek vizsgálatával szeretném megfogalmazni.

1. Amikor az ember tájékozódni akart a falut körülvevő határban, névvel látta el saját birtokát is. S miféle nevek kínáltak leginkább az eligazításra? Amelyek magából a tájból következtek.

1.1. Elnevezték a területet nagyságáról, alakjáról. A Dunántúlon a szőlőket általában domboldalra, magasabban fekvő területekre telepítették. Így községünkben is az igazi szőlőtermő terület a határ délkeleti részén található Nagyhegy. A lankás, homokos terület alig magasabb a falu többi részénél, de az elnevező közösség a csekély kiemelkedést is „hegynek” tartja, sőt megkülönböztető elemmel látja el. Ellentétbe a falu északi részén elterülő, szintén homokos síkság: a Kishegy. A fő művelési ág itt is a szőlő- és gyümölcsstermesztés, kertészkedés, ezért legalább a névben emlékeztetni kell a „hegy”-re. A Görbefeledék hivatalos neve: Szőlőn felüli tagok, amely utal a terület fekvésére. Ennek ellenére csak a népnyelvi alak ismert és használt: a csaknem 170 hektáros területen nagy hajlás van, ezért

¹ William Golding: Ripacs Martin, Bp. 1956. 70-71. old.

nem lehetett derékszögben osztani, mint a szomszédos „második osztált”, tehát „görbe földek” lettek a parcellák. A népi névadás szükségét érezte a kisebb területek megnevezésének is, így egy része a Kisgörföldek, a másik a Nagygörföldek. Ugyancsak alakjáról kapta nevét a Keskeny dűlő, Kisföldek, Formátlan tábla, s az önálló településsé vált Likócs. A néphagyomány szerint törökök táboroztak a területen, s a sátrak nyomán maradt „likakról” a területet Likócsoknak nevezték el, amely az idők folyamán Likóccsá rövidült.

1.2. A talaj minősége volt a névadás indítéka a Zsombékos, Salétromos, Szíkes és a Páskom nevekben. S hiába alakult át a táj, a fogathajtó versenyeket a Zsombékosban rendezik, bár a vízállásos, tócsogós részek csak tavaszi hóolvadáskor, illetve nagyobb esőzések alkalmával jönnek létre. Hasonlóképpen alakult ki a Sóstó a Kertaljai felső dűlő mélyen fekvő részén. Ma is élő név, sőt amikor télen befagyott, a falubeli gyerekek kedvelt korcsolyapályája volt. De mire a víz elvonult, s a helye kiszáradt, már művelésre alig volt alkalmas. A Páskom pedig – a név sok falunkban megtalálható, mert feltehetően a latin „pascuum”=legelő szóból származik – külterületi névből utcamegnevezővé is vált: szélén található a Páskom sor.

1.3. A területre jellemző növényzet is gyakran vált a névadás indítékává. A falut körülvevő kis erdők neve: Fenyves, Tölös, Akácos, Haraszt, Galagonyás illetve Újerdő. A vasút mellett, különösen mély fekvésű terület neve Kenderes, amelyet még a század elején is kenderáztatónak használtak. Ma ugyanitt utcanév őrzi emlékét. A Zsombékosnak egy kis kiemelkedő része a Söprűhegy. Csak seprőnek való vessző nőtt rajta.

1.4. A területre jellemző állatok is megjelennek a nevekben. A Sóstó vizét a Csapoló-árok vezette le, a nádas, szittyós területen tavaszi, nyári estéken békák hada kuruttyolt. Nem véletlen, hogy az árok menti terület a Gólyarét nevet kapta. A Szarkavár szintén népi elnevezése a Bőnyi határra dűlő tagokon található tanyának. Egy facsoportnyi kis erdő is van rajta, amelyen örömmel telepedtek meg a varjak. A varjakat szarkának hívta a népnyelv, így lett a tanya neve: Szarkavár. A Rókadomb a Haraszt egy része, homokbuckás terület, az Üregdomb a mai Kertváros gyér növényzetű, homokos területe.

1.5. Bizonyos építmények, tereptárgyak is jól szolgálták az eligazodást a határban, pl. Gunyhó dűlő, Kápolna-domb, Pásztorház, Kanászház. De mivel az építmények eltűntek, a nevek is kihalóban vannak.

2. A leggyakoribb névadási forma községünkben a területnek a tulajdonosról való elnevezése. Igaz, hogy így gyakrabban változott a név: ha a birtok már nem öröklődött tovább, többnyire az új gazdájáról nevezték el. De ez sem okozhatott gondot, hiszen mindenki ismerte egymást, tudták, melyik birtok cserélt gazdát, s ki lett az új tulajdonos. Érdekes, hogy családnév, keresztnév és ragadványnév egyaránt előfordul földrajzi névként. Nézzünk mindegyikre példát is!

2.1. Családnév köznévvé alkot tulajdonnevet: Bársony-tag (ma is ugyanannak a családnak a leszármazottjaié), Blaski-tag, Perl-tanya, Győri-tanya, Benes-tanya, Merhem-szőlő, Bonyhec-árok, Purli-tag, Witman-tag, Zselezsák-erdő, Révhegyi-tag, Rác-tag.

2.2. Keresztnévről: Tibor-major, Dénes-tag, Andrásvár, Györgyháza, Károlyháza, Ivánháza. Andrásvár XVI. századi földvár volt, olyan tarisznyavár, amelyben lovas előőrsök tartózkodtak, s tarisznyában vitték magukkal ellátmányukat. Nevét –feltehetően – Teuffel András győri várkapitányról kapta. A név ma is él. A többi név mindegyike tanyaszerű településhez kapcsolódik. Többségük az elmúlt évtizedekben jellegében átalakult, de a nevek élnek napjainkban is.

2.3. Falunkban is gyakori volt az azonos nevű családoknak ragadványnévvé való megkülönböztetése. Ezek többsége általánosan ismert és öröklődő volt. Így a földrajzi nevek között is előfordulnak, mint birtokazonosító nevek. Ide tartoznak: Bacilus-erdő, Bugyogós-tag, Janók-tag, Millen-domb.

3. Érdekes a tisztségek, érdemek alapján kiosztott földek elnevezése.

3.1. Természetes volt, hogy minden faluban megtalálhatók a mindenkori pap, a kántor, a jegyző és tanító (mester) javadalmazását szolgáló földek. Ez a nevekben is tükröződik: Pap-tag, Mestertag, Jegyzőtag, Kántorföld, Paprét. De osztottak földet az első világháborúban megrokkant katonáknak is: ezek voltak a Rokkantföldek. Az 1921-es földreform során a nincstelenség között felosztott földek neve: Örökföldek. De nevezték ezeket Proletárföldeknek is, illetve egyszerűen Poletároknak.

Itatás a folyóparton. Cikolasziget, 1949 (Timaffy László felvétele)

3.2. Hely- és irányjelölésre is szolgáltak a bizonyos foglalkozáshoz tartozó házak is. Mindenki tudta, hol van az erdészház, pásztorház, révház, útkaparóház, sőt ide sorolhatjuk még a szegényházat is, amelyben mindig a falu egy-egy elesettje lakott. Ugyanilyen funkcióval rendelkezett a Vénéki csárda (tulajdonosáról: Szombathelyi csárda) is.

4. Hasonlóképpen alakultak ki a belterület nevei. Kezdetben csak Alszerre meg Főszerre tagolódtott a falu, majd a századfordulón kialakultak az utcanevek is: Templomsor, Homok-sor, Páskomsor, Egysor, Vasútsor, Gurdony és a Fő utca. Legrégibb – a névből következően is – a Gurdony. Jelentése „zug, kis utca”. A többi utcanév pontosan behatárolja a helyet: vagy általánosan ismert tereptárgyhoz, vagy a határnévhez kapcsolódik.

4.1. A falu északi részén a század eleji földreform során kiosztott ocsós házhelyek teremtették meg a nagyarányú építkezés feltételeit. Itt jött létre a Szentistván-telep. Lakóinak száma 1929-ben már 1600 körüli, s a falu azóta is főként erre terjeszkedik. A név Telep-re rövidült. Így ma a belterület két részből áll: Falu elnevezéssel jelölik a régi településrészt, s a szervesen hozzáépült új rész a Telep.

4.2. Nyomon követhető a népi névadás logikája a Pengős út és a Vonal út nevekben is. A Pengős út az 1930-as években épült, s létesítéséhez egy pengőt és közmunkát kértek a falu lakóitól. A Vonal út kerékpárút Hecse puszta szélén, a legrövidebb Győrbe vezető egyenes út a villanyvezeték nyomvonalán.

4.3. Napjainkban egyre nő az embereknek az az igénye, hogy az újonnan keletkezett nevek időtállóak legyenek, kapcsolódjanak a tájhoz, annak a jellegéhez. Szép példa erre a falu északi határán létrejött Kertváros új utcáskáinak elnevezése: Afonya u., Barackos u., Szedres u., Boróka, Galagonya, Páfrány, Pázsit, Moha, Pipacs utca. Ezek a nevek kedvesek, nem kell változniuk a divattal, s kapcsolódnak a táj jellemzőihez.

Az elmondottak egy kisalföldi, Győrhez közeli falu névadási jellemzőit mutatták be. A nevek mindegyike – legyen régi vagy új keletkezésű – utal a névadó embernek a tájhoz fűződő kapcsolatára. Hasonlóan szép, bár kicsit más, példákat találunk, ha a Szigetköz neveit vizsgálunk, amelyek többsége a vízhez, a Dunához, annak táját átalakító tevékenységéhez kapcsolódik.

Vannak még kutatásra, feldolgozásra váró témáink, amelyek lelkes gyűjtőkre várnak.

Dr. Unti Mária

Börtetés

Gyermekjáték Győr-Moson-Sopron megyéből

Ezt a játékot az egyik Répce menti községben, Győróban a 8–12 éves fiúk játszották régen és még a két világháború közötti időben is. A játék alapja az állattenyésztés. Ezért néhány szóval meg kell említeni a község földrajzi helyzetét és gazdálkodását a régebbi időkben.

Győró község Győr-Moson-Sopron megyében (régen Sopron vármegye), a Répce észak-déli szakasza mellett, Kapuvártól délre, attól légvonalban 10 km-re, országúton 15 km-re települt. Határa majdnem pontosan téglalap alakú, amelynek hosszabbik oldala nyugat-keleti irányú. A község határában a Répce-től keletre kitűnő minőségű szántóföldek találhatók. A Répce-től nyugatra kevésbé termékeny öntésföldek alkotják a határ nagyobbik részét. A község a Répce-től nyugatra fekszik, ahol a térszín kissé emelkedik, ezzel védekeztek a Répce árvizei ellen. Itt már vékony rétegű, gyengébb minőségű talaj van, alatta vastag kavicsrétegek helyezkednek el. A községtől nyugatra már a Répce-nak kavicsbordaléka emelkedik, ahol gyenge minőségű, kavicsos talaj található. Az egyik dűlőnév a Koplaló is erre utal. Mivel a termőtalaj nagyobbik része gyenge minőségű, a mezőgazdaságban az állattenyésztés nagy szerepet kapott.

A községet északon és nyugaton félkörben a széles közös legelő, a páskom fogta körül. Itt őrizték a teheneket és a lovakat. Valóságos ünnep volt Szent György napja, amikor először hajtották ki az állatokat a legelőre. Ezen a napon ebéd után kezdődött az állatok legelőre hajtása. Nagy ostordurrogatással először a lovakat és a csikókat terelték ki a páskomra. Utánuk a tinók következtek, amelyeket mintegy 800 méterre levő Négyrendes nevű dűlő közös legelőjére hajtottak ki. Ezt követte nagy kolompolással és csengőszóval a tehéncsorda. Az állatokat a csordások (így nevezték a gulyást) és bujtárok terelgették. Végül a kanász túlkölésével a disznók zárták a sort. Ez így ment minden reggel Szent György-től (április 24.) Szent Mihály (szeptember 29.) napjáig.

Érdekes szokás volt, hogy a kihajtott állatokat először zöld bodzaággal kellett meglegyinteni, megpaskolni. Míg ez meg nem történt, addig bottal vagy ostorral nem lehetett hozzájuk nyúlni. Ezen a napon a gazdák délután rövid időre kimentek a legelőre, hogy megnézzék, miként legelnek az állatok. Ilyenkor mindenkinek a csizmaszárában ott volt a bodzaág. Az állatoknak bodzaággal való megütése valami ősi hagyomány volt, amely a rontástól, a betegségtől óvta az állatokat.

A legelő eleinte bőven ellátta az állatokat fűvel, de július végén, augusztusban már nem laktak jól az állatok. Ezért, és hogy a tehenek teje ne legyen kevesebb, pótolni kellett a legelő fűvét. Akinek valahol a határban rétje, legelője volt, az délután a közös legelőről elhajtotta a jószágot a saját rétéjére, hogy ott az állatok pótolják a hiányzó takarmányt. Ezt a legeltetést 8–12 éves fiúk szokták végezni, akik ebéd után kimentek a páskomra, kiválogatták a saját teheneiket és elhajtották legelni őket. Amikor a fiúk kimentek a közös legelőre, a csorda rendszerint még delelt (ahogy itt mondták „düllelt”), akkor még nem lehetett az állatokat zavarni. Így maradt a gyerekeknek egy kis idejük, amit játékra használtak fel. Ekkor börtettek. Máskor ezt a játékot nem játszották.

A játék a következő volt. Minden fiúnak volt botja, rendszerint furkósbotja, amely hozzátartozott a legeltetéshez és ezzel lehetett játszani is. A bot vékonyabb végét leütötték a földre úgy, hogy az előre bukfencezett, csúszott, hengeredett. A botnak célba is kellett találnia, tehát ügyesen kellett vele bánni.

A játék a „kivágással” kezdődött. Ez azt jelentette, hogy a játék kezdetén a négy vagy öt gyerek (rendszerint ennyien játszottak) leült a sorba a földre és mindegyik leütötte a bot vékonyabb végét a földre. A bot az ütés erejétől jó messze (8–12 m-re) elcsúszott, ugrott, bukfencezett. A lényeg az volt, hogy a bot minél távolabbra jusson. Akinek a botja a legkisebb távolságra esett, vagyis a legrövidebbet börtetett, az lett a „kanász”.

A kanász összeszedte a botokat és visszaadta a tulajdonosoknak. A saját botját pedig lefektette keresztbe a játékosok elé. Most a fiúknak az a feladata, hogy úgy börtessenek, hogy a botjuk érintse a kanász botját. Ez először könnyen megy, mert a bot egészen közel fekszik

a játékosokhoz. A kanász minden játék után visszaadja a botokat, de a sajátját a legmeszebbre jutott bot végéhez fekteti. Így a kanász botja egyre távolabbra kerül a játékosoktól. Ezért mindig nehezebb úgy játszani, hogy a játékos botja érintse a kanász keresztbe fektetett botját. Ha valamelyik játékos botja nem érintette a kanász botját, azt a botot nem adja vissza, hanem megpróbálja megbörtetni vele a saját botját. Ez nem ment mindig könnyen, egyrészt, mert már messze volt a bot, másrészt az idegen bottal nehezebb volt játszani. Ha nem érintette a botot, akkor visszaadta azt a gazdájának és a játék ment tovább. Ha viszont a kanász eltalálta a saját botját, akkor a kanász játékos lett. Akinek a botjával eltalálta a fektetett botot, az lett a kanász, és a játék újra kezdődött.

Ha újabb gyerekek érkeztek és ők is játszani akartak, az előző játékot abbahagyták, kivágással újra kezdődött a játék. – Ha a delelés megszűnt, a fiúk beszüntették a játékot, kiválogatták állataikat és elhajtották őket a saját legelőjükre.

A játék megfelelő botot és ügyességet követelt. Aki jól játszott, társai között tekintélyre tett szert, aki rosszul börtetett, azt kicsúfolták. A kanász elnevezés is erre mutatott, mert a pásztorok között a „csordós” és a csikós mindig nagyobb tekintélynek örvendett, mint a kanász.

Dr. Göcsei Imre

Kisalföldi kézművesek a legjobbak között

Tizenkettedik alkalommal került megrendezésre „Az Élő népművészet” című Országos Népművészeti Kiállítás Budapesten a Néprajzi Múzeumban. Két évenként kapnak bemutatkozási lehetőséget azok az alkotók, akik munkáikkal olyan színvonalat érnek el, melyben együttesen vélhető fel a mesterségbeli tudás, a hagyományok őrzése, annak ápolása, valamint az egyén tehetsége. Győr-Moson-Sopron megye kiállítását Mosonmagyaróváron a Flesch Károly Kulturális Központban mutattuk be. Itt 87 alkotó 102 pályamunkája volt látható. A legszínvonalasabb munkák a textiles kategóriában álltak fellelhetőek. Különösen szépek és hitelesek voltak a hímzések, melyek többsége Rábaközi technikával készült darabok, lakástextilek. Újszerű megoldással mutatkozott be Karsay Jenőné vezetésével a beledi hímzőkör, mely egyházi textiliák (úrasztal terítő és szószék takaró) műves hímzéseivel és diszkrét zöld színével méltán nyerhették el a jogot, hogy a Mosonmagyaróvári bemutatkozás után Budapesten is a nagyközönség elé kerüljön.

Minőségükben, számszerűségükben és teljesítményben is kiemelkedően szerepeltek a soproni gyapjúszövő alkotókör tagjai. Szótteseik több darabból álló garnitúrák (párnák, falvédők, takarók), Mind székely festékesek. Az egyes darabok a jelenkori ízlésnek is megfelelőek, a ma emberének lakásában fontos szerepet játszhat. Többen jelentkeztek a népi ruhák és viseletek készítésével. Az egyes darabok hitelesen igazi remekművekként egy-egy népi tájegység emberének életét idézik.

Számszerűségében kevesebb pályázatot küldtek a fafaragók és fazekasok az előző évekhez viszonyítva, a pályázati darabok szakmailag magasabbak és igényesebbek voltak. A pályázók között csoportos és egyéni alkotók egyaránt részt vettek. Különösen örvendetes, hogy a Győri Kovács Margit Kézműves Szakiskola tanulói több szakterületen is sikeresen képviselték iskolájukat. Ezzel elindultak egy új úton, a népművészet szeretetében és hű ábrázolásában kívánnak tovább haladni. Ők azok akik munkáikkal terjesztik és továbbviszik a hagyományt.

A megyei alkotók között díjazottak is találhatók. Kasza Miklós győri csont és szarufaragó munkájáért Gránátalma díjat vehetett át. A pályázó több évi fafaragó munka után tért át a szaru és csont megmunkálására. Szebbenél szebb használati tárgyakat készít s az egykori pásztorok mintakincsét dolgozza fel díszítményül. A tehetséges csontfaragó szemet gyönyörködtető tárgyaival számtalan megyei és országos kiállításon is találkozhatunk.

Krasznay Ferencné soproni szövő gyapjúszőttes takarójáért ezüst minősítést kapott. A soproni alkotókör tagjaként kezdett el szőni. 1987 óta foglalkozik a magyar szőtteskultúra mintakincsének megismerésével és feldolgozásával. Bakay Erzsébet tanítványaként sajátította el a kézi gyapjúszővő technikát. A tevékeny alkotó változatos csikritmusokkal szőtt takarói, falvédői meghitté varázsolják a családi otthonokat.

Tóth Ágnes soproni hímző arany minősítést kapott rábaközi varrottasáért. Alkotásai házivászon alapanyagra készülnek s a XVIII. század végi XIX. sz. eleji lepedő-párnavég hímzések mintakincsét és szerkezetét őrzik. Múzeumi lakástextilek geometrikus indás és állatalakos díszítményeinek feldolgozásával ősi kultúránk becses emlékeit varázsolja elénk. Bátky Zsigmond Rábaközi hímzések című mintagyűjteményének szinte minden darabját kivarrta. Varrottasai magas szintű igényes hímzőkészségről vallanak. Szálán varrott hímzéseivel 1989-ben elnyerte a népi iparművész címet.

Mindhárom kézműves alkotó munkái a XXV. Országos Honismereti Akadémia alkalmával láthatók Győrött a Bartók Béla Megyei Művelődési Központban.

Baross Éva

Rábaközi népviselet, Szany (Timaffy László felvétele)

A „Szülőföldünk” Győr-Moson-Sopron Megyei Honismereti Egyesület

Egyesületünk, mint az országban mindenütt, a Hazafias Népfront égisze alatt működő, s a Pozsgay-korszakban kiteljesedő szervezett honismereti mozgalomból, illetve a megyében mukálkodó Honismereti Munkabizottságból alakult meg 1990 tavaszán. Így alapító tagja lehetett az 1990 nyarán megalakított Honismereti Szövetségnek Csillebércen.

1990 májusától működünk tehát, mint bejegyzett civil szervezet: Szülőföldünk Győr-Moson-Sopron Megyei Honismereti Egyesület néven. Az alakulásban résztvevő 47 személy zöme egy állandóan mozgó létszámú, de akkor 320 tagot számláló kisközösséget képviselt. Ez a szám az elmúlt évben csaknem a kétszeresére emelkedett, de miután iskolai szakkörökről, klubokról és más kisközösségekről van szó, változó létszámmal, választmányunk úgy döntött, hogy az évenkénti „népszámlálás” helyett egy középátlaggal számolunk.

Működési területünk ugyanúgy, mint az ország többi határszéli megyéje, több, régen önálló vármegye trianoni maradványából jött létre, és azóta is, a párizsi döntés, vagy a belső közigazgatási átszervezés után, többször változott. Trianon „eredményeként” a megmaradt Győr, Moson és Pozsony vármegyék hazánkban ítélt részeiből Győr-Moson-Pozsony közigazgatásilag egyszeregyesített vármegye néven működött. 1950-ben a nagy területrendezés „adományaként” jött létre, mint közigazgatási képződmény Győr-Sopron megye. Elcsatolták Vas megyéhez a teljes Csepregi járást, és néhány, azóta már visszatért települést Veszprém megyéhez. Ezzel a tollvonással Moson megye nemcsak önálló létét, de a nevét is elvesztette, s ezt csak 1990-ben kapta vissza, – innen datálódik mai nevünk: Győr-Moson-Sopron megye. Ez a történelmi helyzet arra készítet bennünket, hogy messzemenően tartsuk tisztelben, a honismereti mozgalomban résztvevőkre fokozottan jellemző, történelmi vármegyehatárokhoz fűződő érzelmi-tudati kötődést, annál is inkább, mert ez egyúttal tájegységi határokat is jelent. Egészséges lokálpatriotizmusukat megértjük és elfogadjuk, bár ez sok esetben saját maguknak okoz hátrányt, hiszen az országos rendezvényeken, ha a megyére vonatkozó kérdésekkel találkozunk, szinte mindig csak a történelmi vármegyében gondolkodnak, s ezt a kívülállók nem elkötelezettségnek, hanem tudáshiánynak tekintik.

Egyesületünk kapcsolatrendszere is igazodik a mai valósághoz. A Csemadokon, főként annak a Pozsonyvidéki és Dunaszerdahelyi, de az Érsekújvári Területi Bizottságán keresztül élő kapcsolatot tudunk kialakítani a szlovákiai magyarokkal, és ugyanúgy a burgenlandi magyar testvéregyesületekkel. A megyében, a szakértő intézményeken kívül, mint a közgyűjtemények, könyvtárak, levéltárak, múzeumok és művelődési házak, a Pedagógiai Intézet, szorosan együttműködünk a társegyesületekkel. Egymás munkáját segítjük a Magyarok Világszövetsége Kisalföldi Társaságával, a Rákóczi Szövetséggel, a város-, községvédő és szépítő, valamint a természetvédelmi egyesületekkel, és helyi közösségeikkel.

Örömről szólunk, hogy mind a megyei önkormányzat, mind pedig a helyiek számíthatnak Egyesületünk munkájára. Támogatják és látogatják rendezvényeinket, bevonnak bennünket közművelődési tevékenységükbe. Szakértő tagjaink résztvesznek az oktatási-kulturális bizottságok, a különböző kuratóriumok munkájában. Javaslatot tehetünk például díszpolgári vagy Pro Urbe-díjak adományozására, a Rábaközi vagy Szigetközi-Napok rendezvényprogramjára, legutóbb pedig a győri vár visszafoglalásának jövőre esedékes 400. évfordulójára tervezett ünnepségsorozat tartalommal való megtöltésére, s a felállítandó emlékműre is.

Mindezekon túl Egyesületünknek is, mint mindenütt az országban, a legtermészetesebb, alapvető feladata, hogy tagjaink – és a még ma egyesületen kívüli, de céljainknak elkötelezett

emberek – cselekvési lehetőséget, szakmai útmutatást, s munkájuknak nyilvánosságot kapjanak, s megismerjék a közösségi munkálkodás örömeit.

E célt szolgálja a hosszú évek óta eredményesen működő pályázati rendszerünk, amely két részből áll. Az ifjúságnak teret adó Kisfaludy-Napok Középiszkolai Művészeti Fesztivál keretében hirdetünk honismereti, helytörténeti és néprajzi pályázatot, a megyei önkormányzattal és a Bartók Béla Megyei Művelődési Központtal közösen. A Kisfaludy-Napok lehetőséget nyújt arra, hogy diákjaink kipróbálhassák, megmérettessék és bemutatgathassák magukat egy-egy, az iskolai oktatáshoz nem fűződő területen, amit kedvvel és tehetséggel művelnek. Az idén már 34. alkalommal meghirdetett és március 15-16-án megrendezett Kisfaludy-Napok szerves részei az 1848-as forradalom megemlékező ünnepségsorozatának, s ilyenkor a megye városaiból Győrbe sereglő 1200 diák ifjú jókedve, tavaszi öröme tölti be öreg városunkat. A kétnapos rendezvény alkalmat ad a fiataloknak a kötetlen, iskolán kívüli találkozásra, barátkozásra, közös szórakozásra is, ilyenkor a város a jóemlékű Országos Diáknapok nyüzsgő, felszabadult hangulatát idézi.

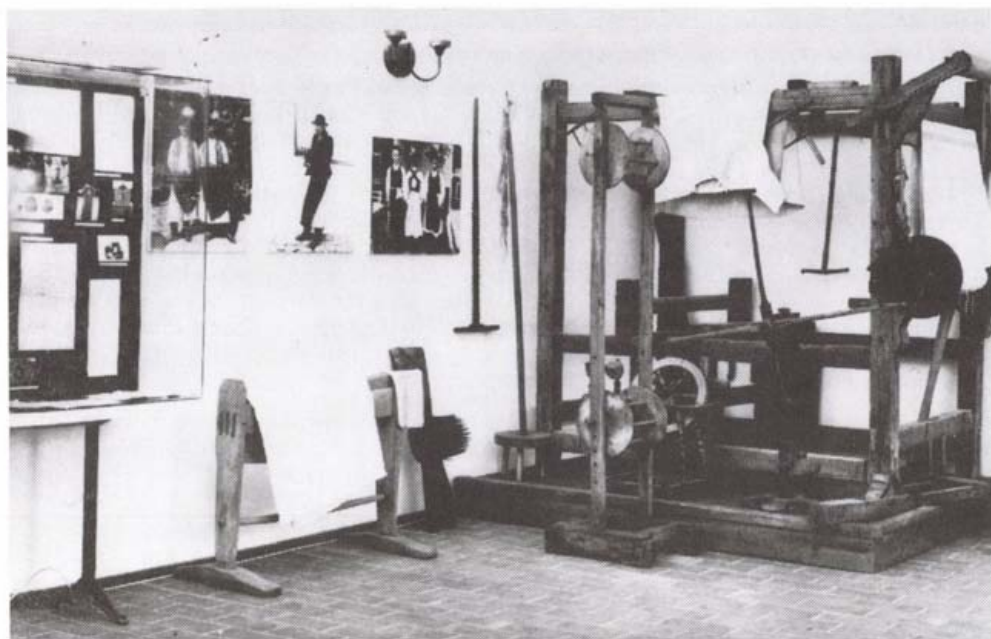
E rendezvény keretébe illeszkedik az ifjúsági honismereti pályázat. Minden évben nagyszámú a beadott pályamunkák sora, általában 110-120 körül mozog. Az idén 126 pályamunkát írtak a diákok, a legkülönbözőbb témakörökben, – közülük 66 dolgozat ért el arany és ezüst fokozatot, ami azt jelenti, hogy részt vehetnek automatikusan, második lépcsőként a Szülőföldünk nagypályázaton. Ugyanis a Kisfaludy-Napokon a diákok nem kapnak díjat, – munkájukat arany, ezüst vagy bronz oklevéllel ismerjük el. A bronz oklevelesek és azok a pályázók, akik nem érték el a kívánt szintet, visszakapják munkájukat a szakvéleménnyel együtt, így tovább munkálkodhatnak, s kijavíthatják hibáikat.

Alkalmat teremtünk arra is, hogy a diákok találkozhassanak a szakmai értékelésen véleményezőikkel, s hetenként egy napon, fogadóórán várják a fiatalokat egyesületünk szakértő tagjai. A megye közgyűjteményeit is felkérjük a kutató diákok segítésére, felkészítő tanáraiknak pedig a pedagógiai intézettel közösen szervezünk szakmai tanácskozást, s a Hogyan tovább c. folyóiratuk külön rovata szolgálja a pályázat sikerét.

Pályázati rendszerünk második része, lépcsője, a már említett „Szülőföldünk” nagypályázat, amelyet évenként augusztus 20-ra hirdetünk meg a megyei önkormányzattal közösen. Ez évben 22. alkalommal tettük közzé felhívásunkat, amely három korosztálynak, felnőtteknek, fiataloknak 18 éves korig és általános iskolásoknak szól, három kategóriában: helytörténet, néprajz és helytörténeti-néprajzi fotó. 1996-ban felhívásunkra 163 pályamunka érkezett, s a Szent István-napi ünnepségen 18 díjat oszthattunk ki a megyei közgyűlés, helyi önkormányzatok, társegyesületek, vállalatok, bankok jóvoltából. A díjkiosztó ünnepségre meghívjuk azoknak a településeknek a polgármestereit, amellyel kapcsolatos pályázat érkezett, s a felkészítő tanárok, szakkörvezetők mellett az általános és középfokú iskolák igazgatóit is. A megyében megszületett pályamunkák, örömünkre, sikeresen szerepelnek, vizsgáznak az országos pályázatokon is. Mind a Néprajzi Múzeum, mind a Szövetségünk és a Nemzeti Múzeum közös pályázatán évenként 5-6 díjat hozunk el. Az eredményes pályamunkákat a területileg illetékes közgyűjteményben helyezük el, így a további kutatásokra hozzáférhetőek, mert sajnos egyesületünknek nincsenek kiadványai.

Be kellett látnunk, hogy szegényes anyagi eszközeinkkel csak némelyik tevékenységi formát tudjuk előtérbe helyezni, ezért úgy döntöttünk, hogy inkább a pályázati rendszert, az ifjúsági táborokat, vetélkedőket, szakköri munkát, tehát mindazt ami tömegesen, több embernek nyújt lehetőséget, részesítjük előnyben. E lépéssel azért nem mondtunk le az értékes anyagok közkinccsé tételéről, kerestük az utat és módszereket arra, hogy saját újság és kiadás hiányában is nyilvánosságot tudjunk biztosítani honismereti kutatóinknak. Ma már elégedetten, de távol az önelégültségtől, elmondhatjuk, hogy az általunk választott út is járható, mert nem az a fontos, hogy a mi nevünk szerepel-e az imprimatúrán, hanem az, hogy díjnyertes pályázataink, a kutatómunka termékei megjelenjenek.

Lehetőségünk van híryanagaink közzétételére mind a megyei lapban, a Kisalföld-ben, mind pedig a helyi újságokban, települési híradókban, a városi televíziónál és a kábel-tv-nél is, de szívesen fogadják évfordulós és helytörténeti-néprajzi ismeretterjesztő írásainkat is. Rendezvényeinkről méltóképpen tudósítanak.

Helytörténeti Múzeum Szanyban a volt püspöki kastélyban (Burián György felvétele)

Megyénkben 2 helytörténeti és 1 irodalmi folyóirat jelenik meg rendszeresen. A Győri Tanulmányok és a Soproni Szemle figyeli pályázatainkat, s helyet ad a jó pályamunkáknak. A Műhely c. irodalmi folyóirat a visszaemlékező írásokból válogat, melyeknek a száma az utóbbi időkben nagyon megnövekedett. Az Arrabona c. megyei múzeumi évkönyv is megjelenteti az arra érdemes dolgozatokat.

A monografikus jellegű pályamunkákat a témájukkal kapcsolatos intézmények, vállalatok vagy települések figyelmébe ajánljuk. Azon túlmenően, hogy a pályadíjkiosztó ünnepségre meghívjuk a polgármestereket, igazgatókat, s elfogadjuk felkínált különdíjaikat, személyesen is megkeressük őket, vezetőségi ülésen, képviselőtestületi üléseken ismertetjük a történetüket feldolgozó munkákat, s igyekezünk elérni kiadatásukat. Támogató szakvéleményt adunk kutatóinknak a különböző alapítványokhoz intézett kérelmeikhez. Példaként csak a régebbiek közül említek néhányat. Így jelent meg Tamás Gyula: Feltámadás a hullámsírból – Ásványráró története, Rozsonits Géza: Adalékok Fertőszentmiklós történetéhez, vagy Nagy István A győri fotográfia 150 éve c. munkája. Az újabbakat illetően pedig a Honismeret jelen, és idei első számában a Könyvszemle rovatban olvasható 1-1 összeállítás az 1995. és 1996. évi kiadványokról.

Egyesületi eszközeinkkel sokat próbálkoztunk azért, hogy az iskolák elevenítsék fel azt a szép és hasznos régi gyakorlatot, amellyel egy-egy iskolai évkönyvben foglalták össze a tanév eseményeit, adatait, krónikáját. Ma már mind több iskolai évkönyv jelenik meg, s ha nem is évenként, de valamely kerek évforduló kapcsán beszámolnak az addig eltelt időszak történetéről, s helyet adnak a tanárok és diákok dolgozatainak. Az egykori értesítőben, az 1849-es ENTWURF kötelezővé tette a tanárok tudományos jellegű tanulmányainak, az úgynevezett programértekezések megjelentetését, s a diákság önképzőköri alkotásainak közlését. Ma ezeket a helytörténeti tanulmányok s a fiatalok pályamunkái jelentik.

Évenként 8-10 honismereti tábort rendezünk megyénkben, közülük 6 már hagyományosnak mondható, s nem számítotam ide az iskolai-napközis, de honismereti jelleggel műkö-

dőket. Évek óta szervezik jeles eredménnyel a Fertődi magyarnyelvi-honismereti általános iskolai, – a Bányászati Néptáncgyűjtő és táncosnapjait, – a Győrújbaráti Művelődési Ház a néprajzi gyűjtő, a győri Hild József Építőipari Szakközépiskola a népi műemléki, a Megyei Tűzoltóság a hagyományörző vándor, s végül, de nem utolsósorban egyesületünk a nemzetközi diáktábort. Ez utóbbi az idén, a sorban a 18., s a Csemadokkal közösen megyébeli és szlovákiai magyar diákokat fogad. Megyénkben van országos tábor is, a Tájak-Korok-Múzeumok évi nagytáborát Brennbergbányán rendezik, az elmúlt évtől a Soproni Múzeum munkatársai működtetik.

A nemzetközi honismereti diáktábor tréfásan „hívásra házhoz megy”, azaz mindig olyan településen végzi komplex helytörténeti-néprajzi gyűjtő-kutató-feldolgozó munkáját, ahol a falu és a mi akaratunk találkozik egymással, s a közös akarat hozza létre a múlt tárgyait, hagyományait megőrző és bemutató falutörténeti gyűjteményeket. A 10. és 11. tábor kezdeményezője és szervezője, természetesen a lakosság segítségével, a ma már múzeumi rangra emelkedett Szanyi Helytörténeti Gyűjtemény, a volt püspöki kastély földszintjén, vagy a Nagymenyéri (Velky Meder) magyar tájház, amelyet a 3. táborunk gyűjtött és hozott létre. A bősi (Gabčíkovo) tájház, most újra megnyitotta kapuit, 15. táborunk kiegészítő-felújító munkája után.

Úgy véljük, hogy táboraink azon túl, hogy a fiatalok megismerkednek a terepen végzett gyűjtőmunkával, a rendszerezéssel, a falusi életformával, alkalmasak arra is, hogy a település közelebb kerüljön a lakóikhoz, és ösztönözzék arra, hogy a diákok szembesüljenek a magyar történelemmel, a magyar múlt tárgyival, emlékeivel. A tábori életben – munkában, tanulásban, szórakozásban – kovácsolódott barátságok megalapozottak, tartósak, bátran mondhatom, a felnőtt korba is átnyúlnak, s bár fedezet híján az úgynevezett utógondozás már évek óta elmarad, az öntevékenyen „összehozott” találkozókra mindig érkezik meghívás a diákoktól.

A nemzetközi táborban a szlovákiai és kárpátaljai magyar diákok hazaviszik az itt szerzett tudásukat és gyakorlatukat, s reményeink szerint lakóhelyükön hasznosítják, hozzájárulva ezzel a magyar hagyományok továbbéléséhez. Ez a tábor mindig két helyszínen dolgozik, s a szlovákiai utazás lehetőségét nyújt arra is, hogy a diákok szembesüljenek a magyar történelemmel, a magyar múlt tárgyival, emlékeivel. A tábori életben – munkában, tanulásban, szórakozásban – kovácsolódott barátságok megalapozottak, tartósak, bátran mondhatom, a felnőtt korba is átnyúlnak, s bár fedezet híján az úgynevezett utógondozás már évek óta elmarad, az öntevékenyen „összehozott” találkozókra mindig érkezik meghívás a diákoktól.

Az idei, 1997-es 18. nemzetközi tábor Győrőrságon és a szlovákiai „Tizenkétkarcsa” közeli Királyfiakarcán (Kráľovičove Kračany) rendezzük.

Nincs rá elég hely, hogy helyi szakköreink munkáját méltóképpen ismertessem, no meg nem is szabad kiemelni egyiküket sem, az ő munkájukat dícséri a pályamunkák sokasága a tájegységi vetélkedők szervezése és az eredményes táborok. Megyei vetélkedőket nem szervezünk, de bekapcsolódunk a helyi és tájegységi rendezvényekbe, segítjük ezeket a szervezéstől a lebonyolításig.

Az országos vetélkedők megyei szervezését természetesen vállaljuk, s több ízben rendeztük meg a regionális döntőket is. A Kossuth-Szövetség 1992. évi jubileumi vetélkedőjének megyei döntőjén kívül, megrendeztük az általános iskolások tagozatának Dunántúli-döntőjét is. Munkánkat Kossuth-emlékéremmel ismerték el, a monoki emlékünnepeken.

Szövetségünk 3 fordulós honfoglalási vetélkedőjére sikerült a megye szinte valamennyi középiskoláját megmozgatni. A felkészítő tanároknak a Pedagógiai Intézettel közösen szervezett szakmai konferenciát tartottunk a megyei vonatkozásokról, s kézbeadtuk a helyi történelem bibliográfiáját is. Az utolsó fordulóban 156 három tagú csapat vetélkedett, s bár nem mi vittük el a díjakat, de csaknem 500 diák ismerkedett meg alaposabban e sorsfordító és történelemformáló korszakkal. Vállaltuk a területi döntő lebonyolítását is. Ma is jóleső érzés, hogy a legtöbb diák a mi megyénkből vállalkozott tudásának elmélyítésére, s a legtöbb tanár a nem csekély többletmunkára.

Hát igen, velük lehet együtt dolgozni, s eredményeket elérni. 1977-től két évenként rendeztünk honismereti szakkörvezetői tanfolyamot 15-18 résztvevővel. Az elsőt, az áldott emlékű Novák Józsi bácsi irányításával, az utolsó tanfolyam minősítő okleveleit 1994-ben osztottuk ki. Ma még nem látunk reményt az újraindításra, bár pályázataink e tárgyban is születtek. E tanfolyamokon pedagógusok, könyvtárosok, de tanácselnökök, polgármesterek,

Dr. Timaffy Lászlót köszöntik 75. születésnapján az egykori Szigetközi általános iskolás pásztor-tábor ma már felnőtt tagjai (Nagy István felvétele)

műszakiak is résztvettek, jól példázva a honismeret táborának sokszínűségét. Korábban a Népművelési Intézet, ma a Magyar Művelődési Intézet adja a minősítést. Bár ezek a tanfolyamok önköltségesek, tehát tandíjat kell fizetniük a hallgatóknak, s bár havonta vesznek el 1-1 szabad szombatot, s a terepmunka miatt néhány nap szabadságot is, mégis van annyi érdeklődő-jelentkező, hogy indíthatnánk egy újabb kurzust a Bartók Béla Megyei Művelődési Központtal közösen, de hát ez pályázatainak függvénye.

Nem lenne teljes a kép, ha nem szólnék azokról a személyiségekről is, akik nélkül nem itt tartana egyesületünk. „Nagy öregeink”, egyesületünk nesztorai, közülük is kiemelve dr. Barsi Ernő, dr. Göcsei Imre és dr. Timaffy László nevét, fáradhatatlanul munkálkodnak, segítenek, látnak el bennünket tanácsaikkal, serkentenek példamutatásukkal. Személyiségük rangot ad egyesületünknek. Tagjaink tisztelik, szeretik mindnyájukat, 75. és 80. születésnapjuk spontán honismereti ünneppé vált, – meglett felnőtt férfiak öltöztek be a régi pásztor-tábori gúnyákba, óvodáktól a nyugdíjas klubokig jelentkeztek egy olyan felhívásra, amin csak annyi szerepelt, hogy aki köszönteni szeretne, az ünnepség előtt 1 órával érkezék meg. Így nyilvánult meg hálás tiszteletünk.

Most, amikor számot vetettünk egyesületünk munkájáról, s Győrbe várjuk a honismereteseke nagy táborát a XXV. Akadémiára, olvasom a megyei lapban a Megyei Közgyűlés pályázati felhívását sokszorosítható kispasztika elkészítésére, „amelynek egyes példányai több éven át a honismereti pályázat megyei fődíjaként kerülnek átadásra ... elvárás, hogy az alkotás szimbolizálja a helyismeret, helytörténet és a néprajz témaköreit felölelő honismeret gondolat- és érzelmvilágát.” 1976-ban a győri születésű Kovács Margit készített különdíjat a legjobb honismereti pályázó elismerésére, s amikor tájékozódott, hogy mit is akarunk tulajdonképpen, hosszas beszélgetés után, végül a nagy orosz író, Pausztovszkij önéletrajzi regényéből vett szavai indították el a Marokszedő lány megalkotására, amelynek 30 példánya az évek alatt jó kezekbe, a legjobb honismereti kutatókhoz került, s elfogyott. Így ír Pausztovszkij a Nyugtalan ifjúság c. könyvében: „... a tájkatatókat általában lenézik, holmi-féle csodabogaraknak tartják... pedig áldozatos munkával, morzsánként szedik össze hazájuk történelmét, s ezzel hazaszeretetre nevelnek.” Kovács Margit erre felkiáltott: „Ez az! Node nék mégse lehet... morzsa, hát miből lesz a kenyér ... megvan, búza, aratás, – marokszedő lány lesz, – búza, kovász, kenyérmorzsa...” Mi is az idézett szavak elkötelezettségében igyekezzünk munkánkat végezni.

Jászberényi Ferenecné

Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia hatodszor

Három-ötéves időközök után 1996. október 2–4. között került sor Békéscsabán a VI. Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferenciára. A Konferencia kezdeményezője és fő szervezője – esetenként más intézményekkel együtt, illetőleg azoktól támogatva – az a nagymúltú és nagy tekintélyű Magyar Néprajzi Társaság, amely alapszabálya szerint már megalakuláskor, 1889-ben külön-külön szakosztályt szervezett az akkori Magyarország minden nemzetiségének néprajzi kutatására. Ezek között találjuk a román szakosztályt is, választott elnökével, a sokoldalú és gazdag munkásságú Atanasie Marian Marienescuval, valamint a magyar–román folklórkapcsolatok kutatásában oly nagy érdemeket szerzett három előadóval: Alexics Györggyel, Mailand Oszkárrel és Moldován Gergellyel. (Etnographia I. 1890. 59. old.)

A magamfajta, nemzetiségi sorsban élő és nemzetiségi néprajzzal foglalkozó kutatónak a pályája az utóbbi két évtizedben szorosan össze kellett volna fonódjék ezzel a konferencia-sorozattal, már amint erre a történelmi-politikai körülmények szorításában lehetőség volt.

Ez a lehetőség számomra már az első konferencia alkalmával, 1975-ben csábítón felcillant. A hivatalos meghívóval és minden költségem fedezésének bizonylatával felvértezve valamennyi illetékes hatóságot végigkilincseltem, hogy útlevelet kapjak, és nem hiába, mert a konferencia záróülése utáni reggel a rendőrség útlevélosztálya telefonon közölte velem az öröndetes hírt, hogy az útlevelet átvehetem. Mivel e ritka pozitív értesítés és az ennél sokkal gyakoribb visszautasítás mindig a lassan járó postai úton érkezett címemre, az előzékeny telefonálás elárulta, hogy útlevél-kérésemet soron kívül kezelték, mégpedig úgy, hogy a konferencián ne vehessek részt.

A második konferenciára már körültekintőbben: Folklór Intézetünk vezetőjével, Ion Cuceuval együtt folyamodtunk az útlevelért, és a magyar–román kulturális kapcsolatok krónikája számon tartja, hogy az 1980-as konferencián első ízben sikerült két romániai kutatónak is részt vennie.

1985-ben a harmadik konferencia még mindig a Ceaușescu-korszakra esett, amikor is megisméltódott az 1975-ös helyzet: Romániából senki sem jutott ki, én viszont *A népek közti folklórkapcsolatok alapjai* című előadásomat illegálisan elküldtem, s az meg is jelent a konferencia kötetében.

A kommunista Románia bukása után minden jóra fordult, mert útlevéllel a zsebünkben annyian mentünk Romániából, ahányan akartunk: 1990-ben kereken félszázan!; Az idei részvételünk kiegyensúlyozottabb volt öt magyar és három román kutatóval.

Miért választotta a Néprajzi Társaság és akkori kitűnő elnöke, Balassa Iván az első konferencia színhelyéül épp Békéscsabát? Mert legnagyobb számban itt él Magyarország egyik nemzetisége, a szlovákság. A kezdeti elképzelés szerint a vándor-konferenciára mindenik alkalommal más-más kelet-európai országban került volna sor – 1990-ben a nagyszámú romániai résztvevők latolgatták is ezt a lehetőséget, ám a tervek rendre szétfoszlottak, és a nagy anyagi áldozatot, valamint a bonyolult előkészítő és szervező munkát igénylő feladat hagyományosan Békéscsabára maradt, sőt napjainkra már a vendégszerető város nevével úgyszólván szétválaszthatatlanul összeforrt. A sok tekintetben hálátlan szervező-titkári munkát két neves békéscsabai szlovák, illetőleg szerb szakember: öt alkalommal Krupa András, legutóbb Grin Igor vállalta, amiért nekik valamennyi résztvevő köszönete jár.

Nehéz egy olyan nemzetközi tudományos konferencia szerteágazó munkálatait röviden összefoglalni, amelynek tucatnyi anyanyelvű és nemzetközi nyelvű előadója – betűrendben – a következő 12 országból gyűlt össze: Anglia, Csehország, Horvátország, Izrael, Jugoszlávia, Lengyelország, Magyarország, Németország, Románia, Szlovákia, Szlovénia és Ukrajna. A mintegy 120 résztvevő három napon keresztül – a közös programokon kívül – három szekcióban hetven előadást terjesztett elő.

Milyen előadásokat? A konferencia címe ezúttal így hangzott: „Az együttélés évezrede a Kárpát-medencében. A Duna-medence népei együttélésének tükröződése a néphagyományban.” Mutatóba csak néhány példával illusztrálva, e téma keretében az általam elnökölt szekció egy napi műsorában a magyarországi bolgárokról, a szlovéniai magyarokról, a jugoszláviai szlovákokról, a szepességi németekről, a moldvai románokról és csángókról, a csiki székelyekről és gyimesi csángókról, a magyar–román irodalmi kapcsolatokról és a ruszin Mátyás-mondákról hangzott el előadás. Én magam egy másik szakcióban a nemzetközi és magyar szakirodalom által már ismert szlovén, szerb-horvát, ukrán, ruszin, szlovák, cseh és szepességi német Mátyás-mondák, történetek, anekdoták és balladák után az eddig számba nem vett román Mátyás-hagyományokról tartottam beszámolót.

Mind az öt korábbi konferencia anyaga egy-egy vastkos kötetben (az 1985-ös konferenciáé meg éppen három kötetben) látott nyomdafestéket, Krupa András és a Néprajzi Társaság Nemzetiségi Szakosztályának elnöke, Eperjessy Ernő állandó szerkesztésében. A kötetek együttesen egy soknyelvű és folyvást gyarapodó kelet-európai néprajzi enciklopédiát alkotnak. Föl is merült az a gondolat, hogy a legjelentősebb előadásokból nemzetközi nyelvű kötetet kellene összeállítani és megjelentetni. Ez a terv részlegesen már megvalósult, mert az 1985-ös konferencia válogatott anyaga egy német nyelvű kötetben vált hozzáférhetővé a nemzetközi kutatás számára.

Véres és vértelen kelet-európai háborúskodásaink közepette a konferencia valósággal a kölcsönös megismerés és megbecsülés, a barátság és az együttműködés békés szigetének bizonyult. Ebben légkörben óhatatlanul eszünkbe jutott, hogy Jókai Mór a Magyar Néprajzi Társaság 1889. október 27-i alakuló ülésén elhangzott üdvözlő beszédében, miután a különböző népek néprajzosainak együttműködését méltatta, a tanulságot a következő emlékezetes mondatban összegezte: „Ha valaha a világon bekövetkezik az örök béke: az az etnográfia általános elterjedésének a munkája lesz.” (Etnographia I. 1890. 8. old.) Kívánom, hogy a Konferencia tagjai eszmecseréikkel ne csak szűkebb tudományágunkat gazdagítsák, ne csak személyes barátságait mélyítsék el, hanem a népek közeledését is szolgálják. Jókai jóslata tehát mintha mégsem volna egészen utópia.

A békéscsabai konferencián, megannyi nemzetiség néprajzosainak szorgoskodása láttán akarva-akaratlanul fölmerül az a kényszerűség, hogy a magunk tudományos lehetőségeit és eredményeit a más nemzetiségekével összehasonlítsuk. Erre kitűnő alkalom kínálkozott október 3-án este a Néprajzi Társaság Nemzetiségi Szakosztálya által szervezett könyvbemutatón. A bemutatott műnek a közérthetőség kedvéért csak magyar alcímét idézem, többnyire a személynevek magyar helyesírású változatával: *A magyarországi szlovákok népi kultúrájának atlasza* (A mai ismeretek és gyakorlat alapján). Főszerkesztője Gyivicsán Anna, felelős szerkesztői Mojmir Brenža és Krupa András. Békéscsaba 1996. A mű 436 térképlapot tartalmaz, mindenik lapon 23 kutatóponttal. Kiadója a békéscsabai Szlovák Kutatóintézet, a pozsonyi Szlovák Tudományos Akadémia Etnológiai Intézetének támogatásával. A könyvbemutatóra szóló meghívóban többek között az alábbiakat olvassuk: „Az atlasz jelentősen fontos, ugyanis sem a magyar, sem a szlovák néprajzi atlasz nem tartalmazza a magyarországi szlovákok népi kultúráját feldolgozó adatokat. Emiatt a magyarországi szlovákok atlasza összekötő kapcsot jelent a két népi kultúra között. Egyúttal minden érdeklődő olvasó és néprajzkutató számára tanulságos képet nyújt egy kis nemzetiség népi műveltségének mai állapotáról.”

E kis nemzetiség országos lélekszáma a hivatalos népszámlálási adatok szerint csaknem 10.000. Békéscsabai székhellyel 1990. augusztus 1-én avatták fel Szlovák Kutatóintézetüket.

Mi, romániai magyarok – ugyancsak a hivatalos népszámlálási adatok szerint – a magyarországi szlovákoknál mintegy 170-szer többen: közel 1.700.000-en vagyunk. Kutatóintézetünket még nem avattuk fel, ezért – sok más mellett – néprajzi atlaszunkat sem mutogathatjuk. Én a magam részéről egy Erdélyi Magyar Hungarológiai Intézetről eleget írtam és beszéltem – egyelőre eredménytelenül.

Faragó József

A bükki dr. Lénárt János Országos Környezet- és Természetvédelmi Hegyitábor

Mai világunk égető gondja a modernizáció által egyre jobban tönkretett környezet megvédése. Ennek érdekében minden lehetséges eszközt és módot fel kell használnunk. Örvendetes, hogy ebben az életmentő küzdelemben Heves megye élen jár. E munkának fontos tényezője a 25 évvel ezelőtt, 1969-ben Martus Ferenc, ismert egri természetbarát által javasolt bükki heregréti, dr. Lénárt János Országos Környezet- és Természetvédelmi Hegyitábor létrehozása és működtetése. A lassan 90. életévéhez közeledő Martus Ferenc ötlete Egerben lelkes támogatókra talált. A szervezőmunka lelke, s a tábornak jelenleg is vezetője Hortobágyi Ernő nyugalmazott tanár.

A szervező munkát rajta kívül nagymértékben támogatta és irányította Zilahy Aladár erdőmérnök. A tábor helyéül közösen, az arra legalkalmasabb bükki Heregrétet választották. Kezdetben a tábor lakói katonai sátorban töltötték az éjszakákat, majd később erre a célra épült oszlopos, nagy esővédő sátort létesítettek, melyet „tansátornak” neveznek. A tábor központjában áll a „tanácsfa”, amely nem más, mint egy öreg csertölgy, melyet a néphagyomány Kossuth-fának nevez.

A tábor példaképéül nagy természettudósunkat, Herman Ottót választották. Ez nem véletlen, hisz Herman a múlt század második felében, s e század elején sokat dolgozott a Bükkben. Ő volt a Madarak és Fák Napjának meghonosítója is. A tábor névadójául sem véletlenül választották dr. Lénárt Jánost. Ő 1973 májusában bekövetkezett haláláig, a Heves Megyei Természetbarát Szakszövetség főtitkára volt. Szerető szigorral nevelte a fiatalokat, a természet szeretetére, a táborozás örömeinek élvezésére. Mint cserkészparancsnoknak időtálló jelszava volt: „Nincsen nyár tábor nélkül.”

Az első táborozást a természetvédők már 1970-ben megtartották. 1971-től évenként tíz napon át rendszeresen működött a tábor. A felejthetetlen élményt jelentő táborozásokról a szorgalmasan vezetett naplók tájékoztatnak. Legjobban bevált a családi táborozás, mivel ennek révén a szülők gyermekeikkel együtt tanulhatják meg a természet- és környezetvédelem csínját-bínját.

Az eddig eltelt 25 év tanulságai alapján elmondhatjuk, hogy a táborozók megtanulták és megszerették a madárvédelmet, a fészekodú készítését, az erdőben való helyes viselkedést. Munkájuk során forrásokot tisztítottak, tanösvényt készítettek, fákat ültettek. Megismerték az ehető és mérges gombákat. Megtanulták a „Vöröskönyvben” feltüntetett, kipusztult és kipusztuló félben lévő állatok neveit.

Óriási élményt jelentettek a tábortüzek. Az izzó zsarátnokok melege mellett a résztvevők lelkesen számoltak be túraélményeikről, elbeszélgettek előadóikkal, kiselőadásokat tartottak az élővilág egyedeiről, emlősökről, madarokról; népdalokat tanultak, énekeltek. A tábortüzeknél rendszeres volt a gyógyteakóstolás is.

Délelőtt mindig túráztak, miközben „nagytakarítást” is végeztek a Bükkben: zsákokba gyűjtötték a kirándulók által eldobált szemetet. Megtanulták a hegyi tájékozódást, a tájoló használatát, a meteorológiai megfigyelést. Részt vettek hajnali madárlesekben, s megtekintettek több természetvédelemről készített filmet.

A táborozásnak nagy szerepe volt a résztvevők edzésében is. A résztvevők rendszeres sportolását a táborvezető mindig központi feladatának tartotta és tartja. Kürtszó jelezte az ébresztőt és ezt követte a reggeli torna. Délutánonként szabadidős sportok voltak: futball, kötélhúzás, kötélletra mászás, gólyaláb verseny, tollaslabdázás, rönkdobálás, számháború. Ezekon kívül voltak gyermekrajz-versenyek és KRESZ-vetélkedő is.

Az elmúlt negyedszázad alatt a táborban Hortobágyi Ernő vezetésével 3119 fő fiatal neveltek a természet szeretetére és védelmére. A táborban nemcsak magyarok – erdélyiek is – voltak, hanem csehek, lengyelek, németek, osztrákok, svédek, dánok, finnek is. Egy alkalommal részt vett a táborozáson egy belga osztagozó madár kutató, Ausztráliából pedig egy

erdőmérnök táborozott magyar származású feleségével. Sajnos az elmúlt évtizedek során a táborozók közül már 19 fő itt hagyta e földi világot.

Az eddigi negyedszázad jó tapasztalataira alapozva a XXVI. tábort 1997. július 13–23. közötti napokban rendezik meg az eddigi helyen. Hortobágyi Ernő és segítőitársai most is várnak ide minden természetszerető embert.

Dr. Szecskó Károly

Emléktáblát kapott Milassin Miklós püspök

Egy község életében ritkán fordul elő, hogy szülőttei közül valaki nevezetes személyiség legyen. Milassin Miklós (1736–1811) – az egykori székesfehérvári püspök –, a császári és apostoli királyi Felső titkos tanácsosa, az! Ennek ellenére nemigen ismerjük érdemei szerint. Sem őt, sem az akkori Magyarországot!

A Csávolyi Honismereti Baráti Kör kezdeményezésére a múlt év októberében Milassin püspök tiszteletére háromnyelvű (magyar, horvát, német) emléktábla avatásával egybekötött közös községi emléknapot tartottunk. Az alkalomhoz illően bunyevác-horvát nyelvű tamburazenés szentmisével kezdődött az emlékezés, melyet fra Ivica Alilovity sarajevo-i missionárius, ma bajai ferences atya celebrált. Magyar és német nyelvű ima és evangéliumhirdetés is volt a bunyevác misén. Mise végén a püspökre való emlékezést – ugyancsak három nyelven – s az emléktábla leleplezését e sorok írója tartotta. Vezetésével tisztelőinek egy kis csoportja a közelmúltban az emlékezés koszorúját helyezte el a püspök székesfehérvári sírjára is. Az emléknapot a helyiek mellett neves, magas rangú, országos közéleti személyiségek is megtisztelték megjelenésükkel és üdvözlésükkel. A régiókból is sokan voltak jelen.

Ki is volt a bunyevác származású püspök? Milassin Miklós – keresztnévén Bertalan – 1736. május 1-jén született a Bács megyei – abban az időben csak bunyevácok által lakott – Csávoly községen. Szülei M. Péter és Páncsity Katalin, jámbor katolikusok bunyevác-horvát, nemtelen földműves parasztszülők – jobbágyok – voltak. A bajai ferencesrendi szerzetesek pasztorálták a községet. P. Bonaventura Basslich atya ismerte fel tehetségét, akinek későbbi iskoláztatásáról gondoskodott. Milassin tanulmányait Baján folytatta, majd Kecskeméten, Szegeden. Pádua után Radnán 1756-ban nyert felvételt a Kapisztrán sz. Ferencz szerzetébe. Itt ferences tonzurájával együtt a Miklós nevet kapta a szegények rendjében. Teológiai tanulmányait a budai rendházban végezte.

1760-ban pappá szentelték. Első szentmiséjét az év pünkösdjén Baján, a barátok templomában tartotta. Budán és környékén kezdte el lelkipásztori működését. Kitűnt az 1760-as pestisjárvány idején a Tabánban végzett pasztorációjával. (Tabán, a török után Buda rác-illir-bunyevác lakosságú városrésze). 1761-ben rendi előjárósága Firenzébe küldte majd 1746–1767-ig a Milánó melletti Lodiban működő ferences teológián, mint tanárt a filozófia tanításával bízták meg. Hét nyelven tudott kapcsolatot teremteni az emberekkel. Előjárói 1767-ben tábori lelkésszé nevezték ki. 1781-ben Bécsben egy lőportorony felrobbanásakor tanúsított személyes bátorságával hívta magára – az esemény hírére odaérkező – II. József császár figyelmét. Ezért 1782-ben Tábori Fő Pappá – esperessé (superior casternsis) léptették elő.

A törökök elleni háborúban (1787–1791) személyesen részt vevő II. József 1788-ban Milassin választotta tábori gyónatójának, aki jól ismerte a terepet. A Dunán átkelő törökök egy ízben váratlanul bekerítették őket, de Milassin a császárt és kísértét leleményességével kivette a veszedelemből, és megmentette életüket.

Milassin eddigi szolgálata során azt is bizonyította, hogy milyen jó pedagógus, lelkész és hitoktató egyaránt. Mindezek jutalmául az uralkodó császár feldíszítá a püspöki bíborral, s 1790. január 19-én kinevezte az üresedésében lévő székesfehérvári püspöki székre. Helyét később II. Lipót erősítette meg. Milassin 1790. szeptember 8-án, Kisasszony napján a ferencesek budai templomában püspökké szenteltette magát, 1791. március 7-i dátummal pedig nemesi rangra emelték!

A szokásos főpásztori teendőik elvégzése mellett a püspöki palota építése és berendezése is nevéhez fűződik. A műgyűjtő és műértő püspök az új palotát értékes képekkel, műtárgyakkal, bútorokkal és kályhákkal látta el. Az egyházmegyei szeminárium megalapítója. Létrehozta a kiérdemesült, öreg és beteg lelkipásztorok otthonát is. Jelentős adományokkal járult hozzá a Napoleon elleni háború költségeihez. Ezért az uralkodó 1796. június 17-én Császári Királyi Valóságos „Belső Titkos Státus Tanácsossá nevezé”.

Szülőfalujával és Baja városával, rokonaival való kapcsolata folyamatos volt, ez végrendeletéből is kitudt. Elemi iskolai tanítóim, hitoktatóim még beszéltek a püspökről. Felnőtt koromban egyik rokona Milassin Domokos közéleti ember rám hagyományozta a birtokában lévő dokumentumait, fotóit (Nemesi levél, családfa stb.) A Bajai Ferencesek Háztörténetében is őrzik emlékét.

Mi, akik nemrég a püspöki palotában jártunk, számos olyan dologgal találkoztunk, amely még ma is emlékeztet korára. Az utóbbi időben méltatlanul elfelejtett püspök útját most a Csávolyi Honismereti Baráti Kör kezdeményezésére ismertettük a falu lakosságával. Életútjának ugyanis nyomát se találtuk a helyi plébánián.

A templomban felszentelt háromnyelvű emléktábla mellett még egy emlékjel emlékeztet a csávolyi születésű püspökre. A templomkert utca felőli oszlopán helyezte el a Baráti Kör a márványtáblát Milassin Miklós – csávolyi születésű – püspök Emlékparkja felirattal.

Milassin püspök székesfehérvári története rendhagyó módon emelkedik ki kora püspökei életrajzából, aki nemtelen emberként indult, s mint ilyen jutott el a püspöki infulához. A barna csuhás, bunyevác nemzetiségű szerzetes magas műveltségre tett szert.

Már 1797-ben az „Ország Gyűléséről lett hazatértevel kerülgeté legelsőben a guta ütés...” Betegségét türelemmel viselve 1811. július 2-án 75 éves korában visszaadta lelkét a teremtőjének. Hamvai a székesfehérvári bazilika altemplomának kriptájában nyugszanak. Milassin Miklós buzgó, érzékeny lelkiismeretű, faluját szerető ember volt, Csávoly első diplomása. Melegszívű főpásztorként él a hálás utókor, benne a szülőfalu emlékezetében.

Dr. Mándics Mihály

Irodalom: *Beretić Stjepan:* Biskup Nikola Milašin (1736–1811) In: Subotička Danica kalendar 1990. 133-136. old.-i; *Fényi Ottó:* Milassin Miklós 1790–1811. In: A székesfehérvári egyházmegye jubileumi névtára. 1977. 77-80. old.; *Horváth János:* A Boldogult Méltóság Életének bővebb leírása In: Milassin Miklós 1811. aug. 13-án Székesfehérvárott elmondott és Veszprém-ben – sine anno – kinyomtatott emlék beszéde (EM32/9/ 31-43. old.; *Károly János:* Milassin Miklós. (1790–1811) In: Fejér megye története I., 1896. 420-422. old.; *Mandić, Mišo:* Nikola Milašin U prigodi 200. obljetnice ustoličenja. In: Narodni kalendar 1991/117-120. old.; *Uő:* Nikola Milašin In: Pravi Bunjevački Kalendar Bunjevački biskupi 1936–57. old.; *Milassin Miklós:* Végrendelet, mely a 3504. sz. alatti latin nyelven megtalálható a Szfv. Káptalani Levéltárban.; *Necrolog. Conv. Bajans. ad diem 2. Julii 1811. quo obiit O Feremazin.* In: Ivan Antunvic Razprava... Bécs 1882. 142. old.; *Pauer János:* Nicolaus Milassin 1790–1811. In: Historia dioecesis Alba-regalensis 1877. 294-298. old.; *Pfeil Jakob:* Nikolaus Milassin In: Unser Hauskalendar, Das Jahrbuch der Deutschen aus Ungarn. 1990./49-50. old.; *Somogyi Árpád:* A Milassin-gyűjtemény nyomában. In: Műgyűjtő 1972/2. 1-4. old.; *Uő:* A Székesfehérvári püspöki kincstár. In: Művészettörténeti Értesítő 1972. 2. sz. 124-132. old.

Jubileumi ünnepség Királyhelmeceen

A Bodrogek kistáj Magyarországon, Borsod-Abaúj-Zemplén megye területén, az Alföld északi peremén, a Tisza és a Bodrog folyók között. Ez a félsziget szerű (67 km hosszú és 27 km széles) terület Csapnál kezdődik, ahol a Latorca és a Tisza egymáshoz 2 km-nyire közeledik, és a Bodrog és a Tisza egyesülésénél, Tokajnál ér véget.

A Tisza, Bodrog és Latorca folyók szabályozása, a gátak megépítése előtt az árvizek rendszeresen elöntötték a Bodrogeköt. Az érdekelték ezért célul tűzték ki, hogy a folyók kiöntéseitől megmentik és mezőgazdasági művelődésre alkalmassá teszik a területet. Széchenyi

István első Tiszavölgyi szervező körútján, 1845. szeptember 30-án Sátoraljaújhelyen ülést tartott. Buzdított, barátokat szerzett a Tisza és mellékfolyóinak szabályozási ügyének. Ennek eredményeképpen a Bodroghöz művelt és képzett gazdáinak részvételével 1846-ban a régi városzerű leleszi (Leles) kolostor épületében (Lelesz községen kívül áll a hatalmas tömegű tornyos kolostor épület) megalakították a Bodroghközi Tisza-szabályozó Társulatot. Első elnöknek Szőgyényi Imre, bodrogszegi birtokost választották.

A jubileum kapcsán 1996. szeptember 25–26-án ünnepséget tartottak a szlovákiai Királyhelmeceken (Kráľovský Chlmec) a Bodroghközi Tisza-szabályozó Társulat 150 évvel ezelőtti megalakulása alkalmából.

A Kassán székelő Vízügyi Igazgatóság vezetője, Ales Mazác és munkatársai, köztük Ján Seszták mérnök által szervezett kétnapos nemzetközi konferencián, magyar és szlovák szakemberek értékelték a 150 éves vízimunkák eredményeit. Előadások voltak a Bodroghköz ármentesítéséről, az egykori láp- és mocsárvilág lecsapolásáról, a vízfolyások szabályozásáról és a védelmi gátrendszerek kiépítéséről.

A konferencián két nyíregyházi főiskolai tanár is előadást tartott. Dr. Frisnyák Sándor professzor Az Alsó-Bodroghköz helye és szerepe a Kárpát-medence földrajzi munkamegosztásában és dr. Boros László főiskolai tanár A folyószabályozások hatása a Bodroghköz társadalmi-gazdasági folyamataira címmel.

Az előadások után a résztvevők, érdeklődők átutaztak a Királyhelmeccel szomszédos (6 km-re ÉK-re) Lelesz községbe. Lelesz, Dél-Zemplén egyik legősibb települése. Boleszló váci püspök alapított itt premontrei prépostságot, II. Béla segítségével a XII. század közepén. A prépostság – a jászóiak egyesítve – 1944-ig állt fenn. Gazdagsága miatt hajdan sokat szenvedett, sokszor feldúlták s építették újjá. Gazdagságának alapja az volt, hogy II. Endre a leleszi templomban helyeztette el feleségének a megölt Merániai Gertrúd királynének szívét, és nagy adományokban részesítette a szerzetet. A templom gótikusan épült a XIV. században, ma barokk stílusú. Lelesz – mint Jászó is – évszázadokon át hiteles hely volt, ez közjegyzői s okiratörző bizalmi hivatalnak felelt meg. A rendházban ma mezőgazdasági középiskola van.

A rendház falán leplezték le azt a kétnyelvű emléktáblát, amelynek szövege a következő:

Ebben az épületben alapították 1846-ban a Bodroghközi Tisza-szabályozó Társulatot. Leleplezve a 150. évforduló alkalmából, 1996. szeptember 25-én. Tisztelettel adózunk azok emlékére akik a megalakításban tevékenyen résztvettek: Széchenyi István, Majláth Antal, Szőgyényi Imre, Barla Samu, Sennyei Pál. A hálás utókor.

A konferenciára jelentette meg a kassai vízügyi igazgatóság Ján Seszták gazdagon illusztrált kötetét, amely a társulat és jogutódjának munkálatait tekinti át a kezdetektől máig. A konferencia előadásai sem rekedtek meg a helyi kultúrház falai között, mert kétnyelvű kötetbe szerkesztve a rendezők hozzáférhetővé tették az elhangzottakat. A Bodroghközi Tisza-szabályozó Társulat történetét feldolgozó jubileumi kiadvány ez év folyamán fog megjelenni a Magyar Hidrológiai Társaság Vízügyi Történelmi Bizottságának kiadásában.

Góg Imre

A 75 esztendő Szamosújvári Sándor 45 esztendő sakköre

- Könnyen kiszámítható a fenti címből, hogy a Debrecenben élő Szamosújvári Sándor a szervezett honismereti mozgalom egyik legrégebb és legeredményesebb munkása. Tevékeny életének csaknem kétharmadát a honismereti mozgalom szolgálatában töltötte.
Kedves Sándor Bátyám! Honnan ered ez az elkötelezettség?

A többirányú hatás közül édesanyámat, néhai Pataki Annát emelném ki. Ő nemcsak szerette a mondákat, dalokat, verseket, hanem tudta is azokat, – s átadta nekünk, a fiainak. A cserkészetet is fontosnak tartom megemlíteni, elemista, gimnazista, majd tanítóképzős koromban. Itt a nép, a falu felé fordulás, a regöscserkészlet volt rám hatással. Meg kell mon-

danom, hogy a honismereti mozgalom felé vezető utat leginkább a néprajzi tevékenységem alapozta meg. Erre a biztatást, a debreceni Református Kollégium Tanítóképző Intézetében dr. N. Bartha Károly, az egyetem néprajzi tanára adott. Amikor őt Sepsiszentgyörgyre helyezték igazgatónak, dr. Bakó Endre egyetemi tanársegéd vette át ezt a szerepet. Biztatásunkra vettem részt az Önkéntes Néprajzi Gyűjtők pályázatán. „Amíg a szálfából hordó lesz” című, felvételekkel illusztrált pályázatomban díjnyertes volt, a Néprajzi Múzeum adattára őrzi.

- *Legendás hírű az általad vezetett honismereti szakkör. Debrecenben járva, igen sok helyen találkozhatunk az utcák névadóit méltató emléktáblákkal, melyek szakköröd szellemi és – gondolom – anyagi erőfeszítéseinek eredményességét hirdetik. Mikor és hogyan alakult meg ez a közösség?*

A honismereti szakkör elődje most 45 éve, 1952 februárjában alakult meg, a debreceni Szent Anna utcai általános iskolában, ahol még találtam néhány olyan padot, amiben én is ültem, görög katolikus elemi iskolás koromban. 1952-től folyamatosan vezetek szakkört, ha az iskola változott is. 1963-ban meghívást kaptam a Kossuth Gyakorló Általános Iskolába, ahol a nyugdíjazásomig 21 évet töltöttem. Itt a tanárjelöltekkel is foglalkoztam, bekapcsoltam őket, a szakköri munkába. 1955-ben nagy ünnepség keretében vettük fel II. Rákóczi Ferenc nevét. Nyugdíjazásom után az Újkerti Művelődési Központban vezettem egy területi honismereti szakkört. Jelenleg egy nyugdíjas csoport kért fel, akiket évek óta patronálok. Arra kértek, hogy alakítsunk egy szakkört, ugyancsak II. Rákóczi Ferenc nevével, amit társadalmi munkában vezetek. 1972. óta – 25 éve – honismereti szakfelügyelő, honismereti ügyintéző is vagyok, ezt a feladatot jól tudom hasznosítani a szakkörök közötti kapcsolatban is.

A szakkör számos irodalmi, történelmi személy emlékét domborművel, emléktáblával örökítette meg. Az első emléktáblánkat 1957-ben helyeztük el Arany János és Petőfi Sándor színészkedésének helyén. Azóta a szakkör 20 domborművet és emléktáblát helyezett el önerőből, az illetékes szervek jóváhagyásával. Kezdeményeztük Petőfi születésnapjáról való megemlékezést, augusztus 20-án pedig Szent István király és Fazekas Mihály emlékművének koszorúzását is.

- *Hogyan alakult kapcsolatod a mozgalommal?*

1960-ban elvégeztem Budapesten az első honismereti tanfolyamot, majd az iskolai munkám mellett, a két éves helytörténeti tanfolyamot is. A honismereti tanfolyam 10, majd 20 éves évfordulóján cikket is írtam erről. Egyre kevesebben vagyunk az első tanfolyam hallgatói közül, s aktív szakkörvezető már csak én vagyok – mint utolsó mohikán. A csaknem félévszázad óta több profilváltás volt, ami mindig megújulást is jelentett. A honismereti mozgalmat, – a nemzeti érzés iskolájának is nevezhetjük. A honismeret olyan átfogó terület, amin belül lehet sőt kell is váltani, megújulni. A szakkör működési helye változhatott ugyan, de a mozgató rugó, a névadó II. Rákóczi Ferenc példamutató alakja, s a honismert eszméje nem változott.

- *Negyvenöt esztendő munkája során mérhetetlenül sok tapasztalat halmozódhatott fel Benned a honismereti mozgalom elméleti és gyakorlati területeiről.*

A tapasztalat átadásának egyik legfontosabb módja az írás, a publikáció. A Tankönyvkiadó felkérésére megírtam a *Történelmi szakkörök az általános iskolában* című könyvet 1974-ben, amit egy második kiadás is követett. A témából több mint 600 cikkem jelent meg. Társ szerzőkkel megjelent Debrecen utcanévei című könyvünk. Anyánk a Kollégium... című legújabb kiadványom a magyar iskola ezeréves évfordulóján jelent meg. Szerkeszttem a Szülőföldünk című híradót, amelynek az 58. száma nemrég látott napvilágot. Ezek önerőből jelennek meg, egyre nehezebb feltételek mellett.

- *Tudjuk, hogy eredményes szakköri munka nehezen képzelhető el megfelelő szakmai támaszt nyújtó intézményi háttér nélkül. A II. Rákóczi Ferenc Honismereti Szakkörnek miként sikerült kiépítenie és hasznosítania ezeket a kapcsolatokat?*

Nemcsak a szakkörvezető, hanem a szakkör is tagja volt a következő múzeumi közösségeknek, akikkel munkakapcsolatban álltunk: Déri Múzeum, Vaja, Szigetvár, Eger, Tokaj. Legutóbb a Petőfi Sándor Társasággal építettünk ki gyümölcsöző kapcsolatot. Molnár Mátyás vajai múzeumigazgató nálunk tartott előadást, amit én is viszonztam. Különösen hosz-

szantartó és értékes tapasztalatsere alakult ki a pécsi dr. Berze Nagy Sándor honismereti szakkörrel, s annak vezetőjével, Gábori Imréné megyei szakfelügyelővel.

- *Milyen módszert alkalmaztál szakköröd munkája során? Mit tudnál javasolni azoknak, aki mögött még nem áll negyvenöt esztendő tapasztalat?*

Az a jó, ha a honismereti jellegű szakkörnek olyan vezetője van, aki miatt önként és szívesen jönnek a foglalkozásokra. Nálunk 20-25 fős törzstagság mellett sok az érdeklődő. Bevezettem a vendég-szakköri tagságot. Mivel a törzstagság létszámát nem akartam felduzzasztani, őket is szívesen látom, de külön-külön kezelem – mint vendégszakkörösöket. Mivel az utánpótlás igen fontos, a zárószakkörön, a szakkör és a szülők jelenlétében a vendégszakkörösöknek kérni kell a felvételt. Ez a fajta jelentkezés komolyabbá teszi az új tagok belépését.

A szakkör vezetősége és a tagság, s a szakkörvezető javaslatot tesz az évi feladatokra, s az egyéni vállalásra is. A komolyabb tagoktól önálló teljesítményt is kérünk a helytörténet, honismeret, üzemtörténet, iskolatörténet témából. Itt patronálók szakember véleményét is ki kell kérni. E feladatokat – ha elkészült – nyilvános szakköri összejövetelen mutatják be. Az intézményekkel foglalkozó dolgozatot, lehetőleg ott mutatja be a vállaló. Így került sor a következő helyekre: Alföldi Nyomda, Csokonai Színház, MÁV Járműjavító, Orvostudományi Egyetem stb.

A kis közösség is sokra képes. Segíthet a lokálpatriotizmus, a nemzeti tudat kialakításában, a hazához való hűség erősítésében.

Ezt a munkát csak küldetéstudattal, hittel lehet végezni. A szakkör helytörténeti tevékenységével a szakkörvezető is gazdagodik, s fejlődik tájismerete, honismerete, kötődése a szülőföldhöz, a hazához.

E szép feladat végzése, gyakran jár megnemértéssel, gáncsoskodással is, ami nem szabad, hogy a kedvünket elvegye.

- *Köszönöm a beszélgetést. A Honismereti Szövetség vezetősége nevében kívánok Neked és a II. Rákóczi Ferenc Honismereti Szakkörnek jó egészséget, sokáig tartó, eredményes együttműködést.*

Halász Péter

A 70 éves Rác Sándor köszöntése

A csanádi, békési magyar nyelvjárásoknak, a névtannak és a néprajznak egyik legszorgalmasabb és legeredményesebb gyűjtője, Rác Sándor 1997. február 19-én töltötte be hetvenedik évét. Életútja nem volt könnyű, de lehetőséget adott mindig a tapasztalásra, a tudás megszerzésére, az idősekkel való kapcsolat kialakítására, mesehallgatásra, ismeretek fülhalmozására, a hagyományok megőrzésére, későbbi hasznosítására. Ahogyan önmaga írja egyik könyve előszavában: rokonságában sok volt a „nagyöreg”. Dédnagyapja a 48-as szabadságharc katonája volt; boltban, malomban, kovács- vagy suszterműhelyben sokszor hallgatta, s meg is jegyezte meséjüket, később munkáiba beépítette a gyermekkorban hallottakat, tanultakat, akár ragadványnevek voltak ezek, akár babonás történetek vagy szakmai ismeretek. Földeák volt ez a település, ahová a gyökerek nyúlnak, ahol a szép magyar szót, a legszebben ő-ző nyelvjárást tanulta.

Itt, Földeákon végezte elemi iskoláit, majd a polgárit Makón fejezte be. 1946-ban különös tanítóképzőbe került Gyularemetére: Parasztdolgozók Kert-Magyarország Tájéltanító Intézete volt ez, s mint a neve is mutatja, kissé romantikus, kissé „narodnyik” szemlélettel olyan mezőgazdasági tanítókat akartak benne képezni az Alföld népe számára, akik elsősorban a szántóföldi aprómag, zöldség- és gyümölcsstermelésben adtak volna tanácsot, segítettek volna a kertkultúrát elsajátítani, megszerettetni. Maga az eszme is néphez való közelséget föltételezett, a nevelés pedig, amit ezekben az iskolákban kaptak a túlnyomó többségükben kétkezi dolgozó parasztfiatalok, igazi népi szellemben folyt, s a nemzetiségekkel való összefogást is szimbolizálja kollégiumuk névadója, a Békés megyei szlovákok csabai és szar-

vasi evangélikus papja, Tessedik Sámuel, aki a magyar mezőgazdaságért oly sokat tett a XVIII–XIX. század fordulóján. Törvényszerű, hogy az ilyen jellegű intézményeknek meg kellett szűnni a kommunista hatalomátvétel után, Rác Sándor pedig jelentkezett a szegedi egyetem bölcsészkarára. Rövid ideig volt azonban egyetemi hallgató, mert „fertályföldes” ősei ellenére kulák származással vádolták meg, eltávolították az egyetemről. (1995-ben azután rehabilitálták, de közben 45 esztendő telt el – igaz, nem eredménytelenül). Végül is tanító, mezőgazdasági szaktanár lett, s nyugdíjazásáig, meg még egy keveset azután is, pedagógus volt.

A tanítói pálya nemcsak közel hozta az embert a néphez, nemcsak megszerettette azt, hanem meg is értette a népet a tanító, akármilyen nyelvjárásban beszélt. A szaván túl a gondolatait, érzéseit, bajait is megismerte. S hogy segíthetett? A maga módján, ha már nem lehetett politikus: a néptől elsajátított, magával hozott tudást, ismereteket közkinccsé tette, megfogalmazta, leírta, s elküldte olyan helyre, ahol mások is olvashatják, okulhatnak belőle, összevethetik más vidékek tudásanyagával, szokásaival, szavaival, vagyis elküldte pályázatokra, szakértő kezekbe juttatta, hogy megőrizzék az utókor számára, bárki kutathassa, fölhasználhassa. Így kezdte el munkáit elküldeni a néprajzi és nyelvjárási gyűjtőpályázatokra a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárába, így figyeltek föl rá néprajzosok és nyelvészek, így kezdték megbecsülni, tanácskozássokra, találkozókra hívni, előadások tartására fölkérni Rác Sándort, így lett belőle elismert néprajzi és nyelvjárási adatgyűjtő.

Az elmúlt évtizedek során 118 önálló pályamunkát juttatott el Rác Sándor a megyei múzeumokba és az országos döntőre. Többségük néprajzi–nyelvjárási témájú, de vannak közöttük helytörténeti és pedagógiai jellegű dolgozatok is. A nyelvjáráskutatásban főleg a név- és szókincsgyűjtéshez vonzódott, s ragadványnévtárai nemcsak szülőföldjének, de ahol megfordult, szinte minden településnek teljes, gazdag anyagot mutatják be. Földeák mellett gyűjtött Zircen, Aklipusztán, Csőszpusztán, Kardosréten, Kormolán; Ferencszálláson, Óföldéakon, Bökényben, Maroslelén, s a legnagyobb anyagot a városnyi településen, Dobozon szedegette össze. Nem véletlen, hogy tájszógyűjtése szülőfaluján kívül Dobozra terjedt ki, mivel itt volt tanár hosszabb ideig, 1966-tól 1970-ig. Főnti munkái önálló kötetekben–füzetekben meg is jelentek, hogy a szakemberek könnyebben hozzáférhessenek, az érdeklődők elolvashassák, a későbbi gyűjtők tanulhassanak belőle.

Rác Sándor azonban nem csupán a maga érdemeit, hírét növelte, hanem átadta tapasztalatait, módszereit másoknak is, munkára, kutatásra, gyűjtésre buzdítva fiatalokat és időseket egyaránt. Két honismereti szakkört is vezetett, s velük, a szakkörök tagjaival különböző pályázatokat tett le a tudomány asztalára. Egyik szakköre legutóbbi munkahelyén, az egyik makói általános iskolában működött, s az egymást váltó generációk összehesen 41 pályamunkával szerepelnek a Néprajzi Múzeum adattárában. A másik szakkör a makói vakok és csökkentlátók klubjában működött, ahol 31 dolgozat készült. Ha mindezt összeadjuk, éppen eléri a kétszázat az a különböző gyűjtésanyag, amely Rác Sándor lelkesedése, fáradtságos munkája és nyugodtan mondhatjuk: nemes megszállottsága eredményeként létrejött. Méltán jutalmazta a Magyar Nyelvtudományi Társaság 1985-ben a nyelvjáráskutatók legarangosabb kitüntetésével a Csűrű Bálint-éremmel, a Néprajzi Társaság pedig Ortutay Gyula-éremmel ezekért a munkáiért. S szorgalmán, lelkesedésén kívül ádozatkészségéért, segítő szándékáért becsüli, tiszteli a néprajzi, nyelvjárási, honismereti kutatók, gyűjtők nagy tábora Rác Sándort, s kíván neki hetvenedik születésnapja alkalmából még sok dolgos, hasonlóan eredményes esztendő, betegeskedéséből gyógyulást, a tudomány hivatott és önkéntes kutatóitól megbecsülést, elismerést.

In memoriam dr. Gyenge Imre

Ausztria legkeletibb tartományában élő, egyre fogyatkozó lélekszámú magyarságnak még két végvára létezik: egyik Felsőpulya (Oberpullendorf) központtal, a másik Alsó- és Felsőőr körzetében. Ez utóbbit a közelmúltban nagy veszteség érte; egyik vezető személyiségének a halálával.

Gyenge Imre 1925. december 28-án látta meg a napvilágot Győrben, református papi családban. Középiszkolai tanulmányait a győri bencéseknel végzi, majd a pápai református teológián készül lelkészi hivatására. Itt egy kellemetlen intermezzo szakítja félbe tanulmányait: 1948-ban, a pápai diákok szóvivőjeként, tiltakozik a felekezeti iskolák államosítása ellen. Emiatt rendőrségi eljárás indul ellene és rövid időre szabadságától is megfosztják. Végülis 1950-ben avatják lelkésszé, majd 1950–1953 között Szentgálon és Veszprémben végez segédlelkészi szolgálatot.

Szentgáli évei döntő változást hoznak életében: itt ismeri meg és veszi feleségül Somogyi Editet, s innen kap meghívást a burgenlandi Felsőőr (Oberwart) megüresedett lelkészi állásába. Természetesen ez nem ment könnyen, hisz 1952-öt írtunk akkor, de az őri gyülekezet kitartóan harcolt érte, s az a döntő érvük győzött, miszerint ők mindig is Magyarországról választottak papot.

Az ifjú lelkészházaspár 1953. április 13-án érkezett meg új szolgálati helyére, ahol teljes erőbevetéssel kezdtek dolgozni. De nem csupán lelkipásztorként szolgált, hanem mindent megtett azért, hogy a felsőőri magyarok megőrizték anyanyelvüket és magyar identitásukat. Ezt a célt szem előtt tartva, mindjárt a beiktatása után, 1953. tavaszán, megszervezte az ifjúsági egyesületet, tudván, hogy csak az ifjúság lehet záloga a magyarság fennmaradásának. S erre annál inkább is szükség volt, mivel Ausztria megszállása után (1938) a náci államosították az egyházi iskolákat, s így magyar kulturális munkát csak egyházi, gyülekezeti keretben lehetett végezni.

Gyenge Imre, munkatársai segítségével, újra szervezte az énekkart is: 1953-tól újra négy-szólamú vegyeskar működött. Majd újjászervezte a magyar könyvtárat is, melynek állománya 1600 kötetre gyarapodott. A könyvtár „hasznosítására” újra létrehívta az Olvasókört, s bevonta az ifjúságot is. Folytatta az 1922-től rendszeresített színelőadások hagyományát is: 1955-től kezdve minden évben egy, néha évi két előadást ő maga rendezett. Kedvelt, klaszszikus népi színműveket adtak elő. Nem egy darabot átirított, modernizált. Említésre méltó, hogy ez, a Gyenge Imre vezette magyar színjátszó csoport Ausztria legjobb amatőr színígyüttese közé tartozik, s hamarosan országos hírnévre tett szert.

Mindez nem volt elég! Gyenge Imre bámulatos lelkesedéssel és rendkívüli munkabírással folytatta szolgálatát az ottani magyarságért. Magyar népi tánccsoportot is szervezett 1963-ban, mely már '63-ban debütált, óriási sikert aratva. A csoport az egymást követő nemzedékek sorában 127 (!) aktív taggal büszkélkedhet! Sőt, néhány éven át külön gyerek-tánccsoportot is életre hívott, melynek tagjai aztán „belenőttek” a felnőtt csoportba, melyet hosszú éveken át Gyenge Imre vezetett, sőt a legtöbb tánccsoporthoz koreográfiáját is ő készítette! A tánccsoport sikersorozatát jelzi, hogy Felsőőrben 25 év alatt (1963–1988 között) 53 alkalommal léptek fel önálló, egész estét betöltő műsorral, s 13 nemzetközi versenyen is szerepeltek folklór műsorral. Ausztria valamennyi tartományában, összesen 162 alkalommal léptek fel, de jártak Nyugat-Európa szinte valamennyi országában, sőt az Egyesült Államokban és Kanadában is, öregbítve a magyar kultúra hírnevét.

Mindezt a gazdag és sokrétű kulturális munkát Gyenge Imre a fő hivatása, lelkipásztori szolgálata mellett – s nem annak rovására – végezte. Ennek legékezebb bizonyosságául szolgált, hogy áldásos lelkészi munkája elismeréséül, az ausztriai reformátusok zsinata 1968-ban országos szuperintendensévé választotta, a rang és cím a püspöki címnek felel meg nálunk. A magas tisztségét hatévenként, három ciklusban is megújították, 1974-ben és 1980-ban, egészen 1986-ig. Ez pedig azt jelentette számára, hogy gyakran kellett Bécsbe utaznia, sőt az ország legnyugatibb tartományában, Vorarlbergben élő református gyülekezeteket is meg kellett látogatnia.

Eme óriási lelkipásztori és egyházvezetői munkájához, valamint a magyar kultúra fennmaradásáért végzett szolgálatához a családja szolgáltatta a biztonságos hátteret. Hűséges hitvese, Edit és két gyermeke, Imre fia és Edit leánya, majd később négy unokája jelentette számára a boldog családi fészket, ahol megpihenhetett és erőt gyűjthetett az előtte álló feladatokhoz.

De nemcsak Felsőőrött és az osztrák protestáns egyházban tette ismertté nevét, hanem az egész ország lakossága előtt is. Rendszeresen szerepelt a burgenlandi és a bécsi rádió, valamint az osztrák televízió egyházi tárgyú adásaiban. A Szabad Európa Rádió magyar adása pedig gyakran adott élő közvetítést a felsőöri református templomból, s Gyenge Imre ígértéseit magyarok milliói hallgathatták vasfüggönyön innen és túl.

Gyenge Imre rengeteg elfoglaltsága mellett továbbképzésre is szakított időt: 1976-ban A kálvinizmus Burgenlandban című disszertációjával doktorátust szerzett Debrecenben, majd 1977-ben a kolozsvári református teológiai fakultás fogadta díszdoktorává. De az osztrák állam is elismerte érdemeit: 1973-ban az államelnöktől vehette át magas állami kitüntetését, majd 1979-ben a burgenlandi tartományi kormány jutalmazta meg kitüntetésével.

Egyre romló egészségi állapota miatt 1986-ban kénytelen volt lemondani magas egyházi méltóságáról, azonban felsőöri híveit még további hat éven át pásztorolta, 1992-ben bekövetkezett nyugdíjba vonulásáig. Utódját is Magyarországról, Szatmár megyéből hívta meg a gyülekezet, így megérhette a stafétabot átadását is.

Türelemmel és hittel hordozott szenvedés után, 1996. augusztus 19-én fejezte be földi életét, gazdag pályafutását. 71 évet élt. Augusztus 24-én temették el nagy részvét mellett. Temetésén a magyar református egyház, Szombathely és Vas megye vezetése is képviseltette magát.

Mi is hálával gondolunk a burgenlandi szórványmagysárg tevékeny, apostoli lelkületű munkására, és szeretettel őrizzük meg emlékét szívünkben és a honismereti mozgalom panteonjában.

Szerdahelyi Pál

Búcsú Süle Sándortól

(Kerta, 1908 – Révfülöp 1996)

Megint szegényebbek lettünk egy kiváló honismereti munkással. Csendesen elköszönt tőlünk Süle Sándor, az egykori kertai iskolaigazgató, a kiváló néprajzi gyűjtő, századunk egyik tanúja, Veszprém megye országosan ismert pedagógusa, neveléstörténésze.

Meglehetősen hosszú életet adott neki az Isten, majdnem egy évszázadot, s ebből 70 évet az aktív alkotómunkára. S ő ezt a 70 esztendőt jól használta fel. Talentumával jól sáfárkodott.

Már fiatal korában a közelet iránt erősen elkötelezettként indult pedagógus pályája, amikor 1928-ban a pápai líceum 4 osztályát, majd a soproni evangélikus tanítóképző ötödik évfolyamát befejezte. 1928-ban Nagyvázsönyba helyezték tanítónak, ahol egy év alatt jól működő dalárdát szervezett. 1929-ben visszakerült Kertára, s édesapja nyomdokába lépve ott is maradt 44 éven át, egészen nyugdíjazásáig, 1972-ig. Kertán előbb evangélikus néptanító volt. Katolikus kollégájával együtt szervezték a falu kulturális életét, népművelési előadásokat tartottak, ezüstkalászos tanfolyamokat szerveztek. 1945 után körzeti iskolaigazgatóként (Kamond, Karakószörcsök, Iszkáz és Kerta gyermekei jártak ide) 4 tanterem körzeti iskolát épített. Ide hozta a pápai mezőgazdasági technikum kihelyezett tagozatát, hogy a kertai és a Somló-vidék tanulnivaló fiataljai helyben szerezhessenek érettségivel egybekötött szakmunkás-bizonyítványt.

Munkájára már az 1930-as években felfigyelt a szakma. Tanítványai jól megállták a helyüket az életben, a szakfelügyelet elismeréssel beszélt a kertai példáról, iskolájában számos korszerű módszert valósított meg. Sajátmaga által készített kísérleti eszközöket, ezeket több iskolában is elkezdtek használni, a mezőgazdasági ismeretek oktatásához gyakorló-kertet

létesített. Tanítványaival meteorológia megfigyeléseket végzett, amit később, nyugdíjas korában Révfülöpon is folytatott. Munkájára már a harmincas évek második felében felfigyelt a megye és a régió. Számos településen tartott pedagógiai-módszertani jellegű előadásokat Pápától Pécsig. A neveléstörténettel való kapcsolatát egy életen át fenntartotta.

44 éven át volt Kerta jeles pedagógusa. 1948-ban országos elismerést kapott a Magyar Tudományos Akadémiától. Vele együtt ekkor nyolcan kapták meg a Wodiáner-díjat. Amikor 1972-ben nyugdíjba ment, „rendezett iskolakörzetet, nagy tudású tantestületet, jó hírnevet hagyott utódjára... Az egész falu tisztelete kísérte búcsúzásakor, amikor új otthonába Révfülöpre költözött feleségével és óvónő rokonával” – olvashatjuk egy róla készült kiadványban.¹

Én azonban nem is elsősorban a kiváló pedagógusról, a közéleti emberről (1945 után devecseri járás pedagógus szakszervezetének és a Veszprém Megyei Tanács Művelődési Bizottságának hosszú ideig elnöke volt), hanem Kerta község krónikásáról, a falu monográfiája szerzőjéről², a Somló-vidék és a Káli medence földrajzi neveinek szorgalmas össze-

gyűjtőjéről, számos néprajzi pályázat országos győzteséről³ kívánok szólni. Arról a publikált és hagyatékban maradt anyagról, melynek felmérése ugyancsak kívánatos lenne. 1988-ban 150 volt nyomtatásban megjelent dolgozatának száma. De tudom, hogy jónéhány kézírata nem került még kiadásra, ott található barátainál, vagy íróasztala fiókjában. Szívesen adott anyagot mindazoknak, akik szakdolgozatot írtak. Adott módszertani segítséget barátainak, pályatársainak – többek között nekem is. Fontos, hogy ezek a kéziratok megfelelő helyre kerüljenek, hogy a tudományos kutatás számára hozzáférhetőek legyenek.

Süle Sándor idősebb barátom volt. Barátságunk több mint negyven esztendő. Találkoztam vele ajkai tanár koromban 1955-ben, találkoztam az 1960-1970-es években a nyári Veszprém Megyei Honismereti tanfolyamokon, meglátogattam kertai és révfülöpi otthonában, többször dolgoztunk együtt az évenként megismétlődő révfülöpi középiskolás honismereti táborban, sőt az általam vezetett ajkai Országos Szakmunkástanuló Honismereti Tábornak is egyik előadója volt. Gyakran képviseltük Veszprém megyét a Néprajzi és Nyelvjárási Országos Önkéntes találkozók, az Országos Honismereti Akadémiákon. Tanúja voltam országos sikerének 1980-ban, amikor Köveskál földrajzi nevei című dolgozatáért első díjat kapott.⁴ A révfülöpi otthona gyakori találkozóhelye volt megyei és országos gyűjtőknek.

Tölgyesi József, a hely- és neveléstörténész, 1978-ban cikket írt róla a Magyar Nemzetbe. „Fél évszázad honismereti munkában” címmel.⁵ Azóta ez a fél évszázad 70 évre bővült. Mert az utolsó pillanatig dolgozott.

Lezárult egy igazi néptanító tartalmas élete. Fát ültetett ő a jelennek és a jövőnek. Életművét megbecsüljük, és mint féltett kincset, becsülettel megőrizzük.

Tungli Gyula

¹ Dr. Tölgyesi József (szerk): Süle Sándor. In: Veszprém Megyei Pedagógus Életrajzok 2. füzet. Veszprém, 1988. 12. old.

² Berenczky Endre: A felszabadult Kerta 10 éve. Előszó. Kiadja a Hazafias Népfront, Veszprém 1955.

³ Süle Sándor sikere Kővágóórs helyneveivel. Napló, 1977. jan. 29. 5. old.

⁴ Raffai István: Néprajzi gyűjtő országos elismerése. Napló, 1980. febr. 7. 8. old.

⁵ Tölgyesi József: Fél évszázad a honismereti munkában. Magyar Nemzet, 1978. okt. 10. 10. old.

KÖNYVESPOLC

Kisalföldi honismereti kiadványok, 1996

Győr-Moson-Sopron megye területének nagy része a Kisalföldhöz tartozik, amely jócskán túlnyúlik a megye határain, de még e viszonylag kicsi területen is változatos kistájakkal, tájegységekkel találkozhatunk. Ezen a vidéken évezredek óta élnek emberek, akik művelték, alakították a településük és környéke arcát, s többnyire békés egyetértésben éltek a természettel vagy sok-sok ötlettel ravaszul alkalmazkodtak hozzá. A szülőföld iránti fokozott érdeklődés és szeretet megnyilvánulása az a sok kiadvány, amelyeknek szerepét örömmel állapíthatom meg az utóbbi néhány évben.

A Győrhez közeli Abdáról 1995-ben jelent meg egy településtörténet, s tavaly úgyszintén egy. Már a címe is árulkodó, egy mostanában gyakori műfajt idéz, az emlékekből, olvasmányokból, történetekből és leíró jellegű mozaikokból összeálló vegyes krónikát, amely kicsit településmonográfia, kicsit kocsigtörténet, kicsit emlékirat, kicsit riport és még ki tudja, hány műfaj keveréke. A cím tehát: *Abda. Históriaink, emlékek, reményeink. A szerzőtársak, a beszélgetőpartnerek és az adatszolgáltatók segítségével, közreműködésével írta és összeállította Fűzfa Ottó.* (Abda, 1996. 210 old.) Valljuk meg, hogy e kiadványok színvonala többnyire nem túl magas, tudományos értékük vitatható, ám olvasmányosak, közvetlen stílusúak, és az évtizedek olvasmányaiból és az emlékekből összegyűjtött anyaguk jó forrás, adattár vagy kiindulópont a további összegzésekhez. Kicsit pótolják a plébános és a tanító vagy a jegyző úr följegyzéseit, néha még a falusi újságot is. Fűzfa Ottó könyve Abda története után az Emlékek című fejezetben sorra veszi a falu egyes részeit (rét, temető), intézményeit, közösségeit, majd riportokat közöl vállalkozókról, utolsó részében pedig iskolások dolgozataival idézi föl a családi körben az ősök életéről hallottakat.

Böhm András *Ágfalvi mozaik – Agendorfer Mozaik* című könyvét (Sopron, 1996. Patriot Kiadó. 313 old.) a község alapításának 800. évfordulójára, 1994-re tervezte, de a fájdalom emlékü kitélepítés 50. évfordulójára jelent meg. A magyar és német nyelvű könyv egy élet alatt nagy szorgalommal összegyűjtött anyagot tesz közkinccsé a Soprontól mindössze 4 km-re, erdős hegyoldalak között fekvő faluról. Az Alpok lábánál meghúzódó település legmagasabb pontja 337 m, de tiszta időben jól kivehető innen az osztrák havasok. Ágfalva földrajzi elhelyezkedésének és természeti viszonyainak leírása után megismerkedhetünk történelmének fontosabb eseményeivel, fordulóival, a falu népének életével, az egyesületekkel, oktatással és közigazgatással. Kronológia, forrásjegyzék, gazdag adattár és sok illusztráció teszi teljessé az olvasmányos könyvet.

Pájer Imre *Csorna évszázadai* című könyvében (Csorna, 1996. 63 old.) az eddigi előmunkálatok után most összefoglalásra vállalkozott. Régészeti emlékek igazolják, hogy már a kőkortól kezdve lakott hely volt a rábaközi város környéke, majd a középkorban a premontrei apátság alapítása után hiteles hely lett a település, amelyet többször földült a török, majd megsarcolták a franciák. Itt zajlott Kmetty hadosztályának győztes ütközete 1849-ben a császáriakkal. A kiegyezés után fejlődésnek indult a nagyközség (gőzmalom, szeszgyár, téglagyár, kórház), amely 1971-ben városi rangot kapott, 1990-ben pedig 40 évi szünet után ismét megkezdték működésüket a premontreiek. A szépen illusztrált könyv Csorna látványával ér véget.

Korc Antalné *Halászi község múltja és jelene* című munkája (Győr, Hazánk Kiadó, 1996. 275 old.) ugyancsak egy élet alatt összegyűjtögetett anyagból készült. Személyes emlékek, adatközlők történetei és írásos dokumentumok alapján sorra veszi Halászi történelmének eseményeit, történeteket, mondákat, összeírásokat és okleveleket közül, majd a község kronológiája után gazdag néprajzi részben veszi sorra a szigetközi falu lakóinak ünnepeit, szokásait, a gyógyítás, öltözés, tisztálkodás, az életmód és a munka, a születéstől a halálig tartó életút tényeit, ismereteit.

Zoltán László evangélikus lelkész évekig gyűjtötte anyagát, majd a kéziratot két évtizedes pihenője után most adták ki *Hegyeshalom vázlatos története a legrégebbi időkől 1945-ig* címmel (Hegyeshalom, 1996. 137 old.) A történelem országútján épült település az ősember óta kelták, rómaiak, germánok, hunok, avarok, frankok és szlávok lakhelye volt. A honfoglaló magyarok megtelepedése után osztozott az ország sorsában: keresztetek, tatárok, törökök, kurucok és labancok addig dúlták, míg a megfogyatkozott lakosság pótlására németek települtek ide. Zoltán László részletesen foglalkozik a község címerével, lakóival, a fontosabb történelmi okmányokkal, nevezetes emberekkel, elemi csapásokkal és a település életében oly nagy szerepet betöltő vasúttal és határállomással. A könyv függelékben közli három másik szerzőtől a katolikus és az evangélikus templom, továbbá a kórusmozgalom történetét.

Frantz Erzsébet 33 évig tanított Kisbodakon a Felső-Szigetköz egyik legszebb kisközségében, ahol apja erdősz volt. Most 1958-ban befejezett kéziratát adta ki a település *Kisbodak monográfiája* címmel (Győr, Hazánk k. 1996. 70 old.). A mű első harmada igyekszik a monográfia műfajának eleget tenni, s a XII. századtól összefoglalja a falucska történetét, a következő fejezetek pedig hiteles forrásból (a szerző és a falubeliek emlékezetéből) tartalmazzák a néprajz, népköltészet, táplálkozás, viselet, építkezés, gazdálkodás, szokások és szórakozás leírását, a szigetközi ember gazdag

néprajzát. Az 1954-es nagy árvíz és az újjáépülő falu képei zárják Frantz Erzsébet munkáját.

Pusztai Rezső, Mihály Ferenc és Tuba László a szerzője annak a fotókkal gazdagon illusztrált várostörténetnek, amely *Mosonmagyaróvár az ország kapuja* címmel jelent meg (Mosonmagyaróvár, 1996. 102 old.) a szlovák és osztrák határ melletti településről. Mosonmagyaróvár az őskortól lakott hely, később jelentős római táborhely, majd a trianoni béke után megszüntetett egykori Moson megye székhelye. Ma jelentős az ipara, a kereskedelme, és az idegenforgalma. A három szerző munkáját Enzsol Imre várostörténeti kronológiája, német és angol összefoglaló valamint a külföldi testvérvárosokról szóló ismertető követi, végül azok az intézmények, vállalatok és vállalkozók mutatkoznak be, akik segítették a könyv megjelenését.

A tavalyi évforduló indokolta Levárdy Ferenc – Szabó Flóris: *Az ezeréves Pannonhalma* című könyv 4. átdolgozott és javított kiadásának megjelenését (Pannonhalma, 1995. Bencés Kiadó. 79 old.). Anonymus szerint Árpád és vítezei fölhaltak a 282 m magas hegyre és „Pannónia földjének szépségét látva igen megörültek.” Géza fejedelem bencészeket telepített ide, akik létrehozták a Pannon-hegyi Szent Márton Apátságot. Géza kezdte el a templom építését, s Szent László összeírása szerint már gazdag monostor volt. A XIII. században Oros apát kibővítette a templomot és a kolostort, ahol a török időkben és II. József alatt szűntetelt a szerzetesi élet. Csoda, hogy oly sok évi gazdátlanosság után ma is pezsgő szellemi élet folyik a kincseket őrző falak között, ahol a II. világháború idején a bencések példát mutatva emberségből és szeretetből százakat bújattak. A bencés birtokokon egykor példás gazdálkodás folyt, megteremtve alapjait a szerzetesi életnek és oktatásnak.

Sopronhorpács krónikájá-t (Sopronhorpács, 1996.) Brieber József írta, aki a „Kis falunak egyszerű fia... nem író, még csak nem is tanult ember”. Szorgalma és érdeklődése révén sok adatot gyűjtött össze a falu fekvéséről, őslakóiról, birtokosairól (Osliai, Kanizsaiak, Nádasdyak, Széchenyiek), nevezetes emlékeiről, híres horpácsiakról, történelmi eseményekről, a sportról, oktatásról, kulturális életéről és a híres növénynevelő kutató intézetről.

Varga László nyugalmazott történelemtanár *Tét nagyközség története* című művét (Győr, 1996.) az önkormányzat adta ki. A potenciális kisváros első monográfiája történeti időrendben részletesen tartalmazza az eseményeket a kőkorszaktól a téti tanács vb 1990. évi utolsó üléseig. Nagy gonddal ábrázolja a nevezetes történetek mellett a mindennapi életet, a gazdálkodás, kultúra, életmód, közigazgatás, kereskedelem jellegzetességeit, hétköznapjait, és a téti jelességek életútját. Varga László műve alapos, részletes, jó színvonalon megírt településtörténet.

A következő kiadványok kimondottan kedveslónak, turiszticalogatónak készültek. Elsőként *A lébényi Mária 15-e Szövetkezet* szép kiállítású néhány lapos albumát kell említenem (Agrárszö-

vetkezet. Lébény, 1996.), amely német nyelven ismerteti a falu és híres temploma történetét, s a település és környéke látnivalóit.

Utoljára a hetvenes években jelent meg útikalauz Mosonmagyaróvárról. Ezt próbálja meg pótolni Gyopár Ferenc és Papp Albertné *Mosonmagyaróvári útikalauz* című kis füzet (Mosonmagyaróvár, 1996. 38 old.), amely tömören ismerteti a város múltját, nevezetességeit és környéke látnivalóit.

Hasonló céllal íródott a Csóka Gáspár–Szovák Kornél–Takács Imre: *Pannonhalma. Képes kalauz a bencés Főapátság történetéhez és nevezetességeihez.* (Pannonhalma, 1996. 63 old.) című könyvecské. Ez Szent István 1001-ből való kiváltságlevelétől napjainkig ismerteti a monostor történetét, építészeti nevezetességeit, művészeti emlékeit és csodálatosan gazdag gyűjteményeit.

Tibor László Albert *Stadtführer Sopron* (Sopron, Bethlen Gábor Verlag, 1996.) című német nyelvű kalauza utcánként, terenként és épületenként ismerteti a „hűséges” város műemlékeit, műalkotásait, a környékbeli települések történetét, látnivalóit és a múzeumok és kiállítótermek nyitvatartását.

A Tájak-Korok-Múzeumok Kiskönyvtára sorozat két kis füzete közül az egyik a soproni *Egyetemi Botanikus Kert*, a másik *Sopronbánfalva műemlékeit* ismerteti. Kocsó Mihály a ma 17 hektáron elterülő 1922 óta telepített botanikus kert mérsékelt égövi (Eurázsia, Észak-Amerika) lágyszárú és fás növényeit tárja elénk. Méri Edina a vaskor óta lakott, ma már Sopronnal összeépült Bánfalva régi utcáit, pálos kolostorának maradványait, a román és gót katolikus templomát és az ú.n. „Hegyi” templomot írja le (TKM Kiskönyvtár 537., 538.).

Külön is meg kell említenem a dr. Bedécs Gyula vezette Győr-Moson-Sopron Megyei Idegenforgalmi Igazgatóság remekül illusztrált, adatgazdag és tömör kiadványsorozatát, amelynek eddig 13 füzete jelent meg magyar és német nyelven bemutatva a *Rábaköz*, a *Szigetköz* és *Mosoni síkság*, *Burgenland*, a *Csallóköz*, a *Fertő vidék*, a *Hanság*, a *Pannonhalmi dombság* és *Győr környéke* turisztikai ajánlatát, a megye múzeumait, lovasiskoláit, horgász-helyeit, vendéglátó egységeit, éttermeit és szállodáit. E kiadványok józan mértékkel és arányérzékkel szerepeltetik mindazt, ami a hazai és külföldi vendég számára testi, lelki és szellemi gyönyör forrása lehet, kedvet csinálva a sportra, művelődésre és kikapcsolódásra.

Ugyanezt teszi nagy alaposággal, pontossággal és mindenre kiterjedő részletességgel az a gyönyörű és praktikus kiadvány, amely *Vendéguváro. Látnivalók Győr-Moson-Sopron megyében. Kirándulások Burgenlandba és a Csallóközbe* címmel jelent meg. Bedécs Gyula szerkesztésében. Amint a címből kitetszik, nem elégszik meg a megye leírásával, kitekint a két szomszédos országra egykor hazánkhoz tartozó tájaira is. Sok fotóval, szellemes nyomdai megoldásokkal kisebb tájegységenként veszi sorra a Kisalföld természeti és kulturális értékeit, a települések történetét, a látnivalókat és a vendéguváras, vendégarasztalás helyeit. Mindezt rengeteg kisebb-nagyobb színes fotó illusztrálja.

Bedécs Gyula könyve szakszerű és fölöttébb gyakorlatias útikönyv és kellemes útítár.

Szemlém végén két igényes, tudományos kiadványt kell említenem. A *Győri Tanulmányok* (Tudományos Szemle. Kiad. Győr Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatala. Szerk.: Bana József. Győr, 1996.) 17. kötetében értékes írásokat találunk Révai Miklós győri éveiről, Győr folyóiról, a Tudományos Gyűjtemény helyi publikációjáról és szerzőikről és győri történeti vonatkozásokról. A 18. kötet két könyvből tartalmazza *Győr 1956-os dokumentumait* Szakolczai Attila bevezető tanulmányával. A hatalmas anyagban névmutató segíti az eligazodást. A dokumentumok három fejezetre tagolva szerepelnek: A forradalom előzményei október 1– október 24.; A forradalom október 25 – november 3.; A forradalom utóvédharca november 4 – december vége részecskéi alatt.

Az ezer éve alapított bencés Főapátság többek között egy szép kiállítással és egy gyönyörű és hatalmas kiadvánnyal ünnepelte milleniumát: *Mons Sacer 996–1996*. Pannonhalma 100 éve. I–III. kötet. Szerk.: Takács Imre (Pannonhalma, 1996.). A 636 lap terjedelmű 1. kötet Pannonhalma alapításáról, a környék történetéről, az apátság építéséről, a középkori könyvkultúra emlékeiről, az apátság kapcsolatairól és Tolnai Máté 16. századi reformjairól szól. A 2. kötet (383 lap) a monostor XVI–XVII. századi mostoha sorsát, a XVIII. századi megújulást, az újjáépítést és a XIX–XX. századi oktatást tárgyalja. A 3. kötet (320 l.) alcíme: A Főapátság gyűjteményei. E részben ismerkedhetünk meg a festményekkel, szobrokkal, a kincstárral, a könyvtár és levéltár kézírataival, nyomtatványival, a régiségtár kömlekeivel és a természettudományi tárral. E művészi színvonalú, tudományos értékű mű méltó és részletes kalauza Pannonhalma értékeinek.

Tuba László

Honismeret az erdélyi magyar sajtóban¹

A honismeret-helytörténeti kutatásoknak Erdélyben régi és kiemelkedő hagyományai vannak. Megemlíthetjük Benkő József (1740–1814) Transsylvania Specialisa című munkáját, amely Erdély történetét helyiségek szerint tárgyalja és mely a honismereti irodalom első nagy alkotása volt. A XIX. század legkiemelkedőbb szerzője Orbán Balázs (1829–1890), akinek a Székelyföld leírása című műve a legteljesebb helytörténeti munka a maga idejében, a XX. századot pedig Szabó T. Attila (1906–1987) neve fémjelzi, akinek hatalmas Helytörténeti Adattára ma még nagyobb részt kiadatlan.

A diktatúra évtizedeiben – az 1989 előtti időszak gondolok – az erdélyi magyar közösséget a hatalom elzárta saját nemzeti-nemzetiségi kultú-

rájától, elsősorban identitást-önismeretet szolgáló honismereti diszciplínáktól. 1989 után a lehető leggyorsabban igyekezett azt birtokába venni, pótolni mindazt, amit a könyvkiadás, sajtó, iskolai oktatás, felnőttoktatás nem adhatott meg az erdélyi magyarságnak. Kibontakozott az erdélyi magyar szülőföldismereti-honismereti mozgalom, melynek központjába a helyi értékek feltárása, azok tovább éltetése és társadalmi hasznosítása került. A honismereti mozgalomnak Erdélyben központi irányító szerve ugyan jelenleg nincs, de helytörténeti kutatásokat, hagyományápolást több erdélyi szervezet patronálja, támogatja. Ezek közül az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület (EMKE), az Erdélyi Kárpát Egyesület, a Kriza János Néprajzi Társaság, a Kelemen Lajos Műemlékvédő Társaság és természetesen a Romániai Magyar Demokrata Szövetség folytat az egész országra kiterjedő honismeret patronáló tevékenységet. Az erdélyi magyar honismereti sajtó ismertetések emléksük meg a századforduló legjelentősebb honismertető lapját az Erdélyt, mely az Erdélyi Kárpát Egyesület értesítője volt és közel hatvan éven keresztül (1892–1948 között) szolgált az erdélyi magyar önismeretért. A lap szerkesztői céljait a következőképpen fogalmazták meg: „Ismerettni akarjuk az erdélyi részeket, vadregényes, kies és bájos vidékeit, természetadta drága kincseivel... megbecsülhetetlen fürdőit és ásványvizeit, ismertetni tájait, emberi kéz alkotta művelődéstörténeti és történelmi emlékeivel és nevezetességeivel, ismertetni azt, ami a legértékesebb és ami a földet hazává teszi: az élő nemzetet testileki állapotában”. Ez bizonyára ma is vállalható honismereti program lehetne.

1990-ben szinte robbanásszerűen kialakult a romániai magyar nyelvű és szellemiségű sajtóhálózat. Ez az újjászületés az erdélyi magyar sajtóháromgyománnyal folytatásának jegyében történt, olyannyira, hogy az új lapok a régebbiek nevét vették fel, azokat saját előzményüknek tekintve. 1990-től Romániában 108 magyar sajtótermék látott napvilágot és kialakultak a nagyobb sajtóközpontok, mint Kolozsvár (30 folyóirattal és lappal), Nagyvárad (13), Csíkszereda (8), Marosvásárhely (7), Székelyudvarhely és Bukarest (6). A sajtótermékek közül azonban több lap tisztavirág-életűnek bizonyult és rövid időn belül megszűnt, köztük olyanok is, amelyek a honismeretet elsődleges feladatuknak tekintették, mint az Aranyosvidék (Torda), Szamosente (Dés), Székelység (Székelyudvarhely), Székely-újság (Kézdivásárhely) stb. A jelenség okai azok a változások, amelyek Erdélyben 1945-től végbementek és amelyek sajnos nem kedveztek a magyarságnak. Igaza van Jakó Zsigmond akadémikusnak, amikor 1990-ben az Erdélyi Múzeum hasábjain kijelenti: „Ma már tudjuk, hogy az eltelt évtizedek akkora változást hoztak viszonyainkban körülöttünk és sorainkban Erdély metamorfózisa annyira előrehaladt, hogy az újrakezdés... tulajdonképpen új alapítást jelent”. Az erdélyi magyar művelődési életet, sajtókultúrát is új alapokra kell tehát helyezni.

Az erdélyi magyar lapok közül a legtöbb honismertető írást a Művelődés közli, mely mint „köz-művelődési folyóirat” jelenik meg Kolozsváron.

¹ Elhangzott: 1996. október 12-én Szekszárdon, az Időszakos honismereti kiadványok szerkesztőinek VII. országos találkozáján.

Éz a lap 1957-ben indult, és a diktatúra éveiben a szigorú cenzúra ellenére is a helyi művelődés, helytörténet-honismeret pártolója, ösztönzője volt. (Mellette az 1960–1970-es években még a Korunk töltött be ilyen szerepet).

A romániai változások után 1990-től a Művelődés igen nehezen talált magára. 1991 tavaszán Egyed Ákos a budapesti Honismeretben (1991. 5) kérte számon a Művelődéstől az erdélyi helytörténeti kutatások, a honismereti mozgalom hatékonyabb támogatását. A lap megújulása az 1991/92-es esztendő fordulója tehető. Az 1992-es januári szám Erdősi Szilveszter János mondasát tűzi a lap élére: „Csak a szellemi kínos élheti túl a halált!” és módszertani útmutatóként közli Jakó Zsigmond kitérő helytörténeti-honismereti értekezését „Éled 700 éves múltjáról”, valamint Bíró Donátnak a Maros-mentén fekvő Telesi kastélyokat bemutató írását.

A honismeret elsősorban a szülőföld szeretet, a nemzetiségi önismeret szolgálatában áll, ilyen értelemben jegyzi gondolatait Halász Péter: A moldvai csángók magyarságtudatáról című cikkében (1993.3). 1992-ben beindulnak a súlypontos számok: a szilágysági (92.3), a Kőrösi Csoma Sándor szám (92.4) és a színházi szám (92.11). Előbbi a vén Szilágyművelőjeiről (Kovács Miklós: A zsi-bói Wesselényi kastély, Székely Pál: A hadadi vár), illetve a táj művelődéstörténetéről (Joikits Attila-Nagy Mihály: A szilágysomlyói középiskola múltja és jelene, Lakó Éva: A szilágysági református úrasztali terítők) ír. A Kőrösi Csoma számban a téma kitérő erdélyi ismerői értekeznek: Csetri Elek: Kőrösi Csoma Sándor híreről itthon és a nagyvilágban, Vita Zsigmond: a nagy tudós jelleméről és egyéniségéről, Bodor András: pedig a tibetológusról. A színházi szám a 200 éves kolozsvári színház méltatása kapcsán gazdagítja új adatokkal a témára vonatkozó irodalmat. A Művelődés új arculatát Kántor Lajos: Megújult Művelődés című írásában értékeli: „Ma, 1993 őszén örömmel mondhatjuk el – szól az írás –, hogy a Művelődés visszatért önmagához s nem csupán grafikaiilag tudott megújulni... immár kolozsvári, vagyis újra erdélyi Művelődés megalapította a maga helyét a romániai magyar sajtókultúrában. Megnövekedett igényességgel végzi a néphagyomány s az ún. magaskultúra múltbeli értékeinek feltárását, népszerűsítését.”

A lap hangsúlyozottan foglalkozik a veszélyeztetett magyar szórványterületekkel (94.10) és a romániai egyéb etnikumok szászok, zsidók, törökök-tatórok helytörténetével is.

A lap munkatársai között megtaláljuk az erdélyi magyar tudományos élet kiválóságait: a már említettek közül a történezm Irneh Istvánt, Demény Lajost, Palkó Attilát, a régész Ferenczi Istvánt, a nyelvész Nagy Jenőt, a zenetörténezm Benkő Andrást vagy a fiatalabbak közül a művészettörténezm Kovács Andrást, a művelődéstörténezm Tonk Sándort, Sipos Gábort, a gazdaságtörténezm Wolf Rudolfot, az építészm Beyer M. Katalint stb.

Országos honismereti lap az Erdélyi Gyopár az Erdélyi Kárpát Egyesület közlönye, mely az 1892-ben alapított Erdély utódlapjának tekinti magát.

Alcíme: honismeret, turizmus, természetvédelem; jelentősebb rovatai a tájbemutató, a műemlékeink, a népi építészet, népművészet, turizmus, könyv és folyóirat szemle. Különösen érdekesek az Elődeink írásából cím alatt megjelenő cikkek, amelyek félévszázadon keresztül hozzáférhetetlenek voltak az olvasó számára. Értékes írásokat közölt Minier Csaba az épségben illetve a romokban lévő erdélyi várakról (92.2, 92.5), Miklósi Sikes Csaba a Szilágysági falvak építészetéről. Ferenczi István és Ferenczi Géza Erdély tudós régészei Gyepűnyomozás című írásaikban a Görgényi hegység, a Hargita és a Pársányi hegységben végzett régészeti kutatásairól számolnak be. (92.5). Hasznos turisztikai útmutató a Szent-Anna tórol (92.4), a 150 éves Tisznádfürdőről (92.4) és Kelemen havasokról, a Vlegyászáról megjelent cikkek. Igen nagy sikert arattak a Székelyfölddel és a Kalotaszeggel foglalkozó tematikus számaik.

Nagy múltra tekint vissza az Erdélyi Múzeum, az Erdélyi Múzeum Egyeslet kiadványa, melynek első száma 1814-ben Kolozsváron jelent meg. Erdély legszínvonalasabb magyar tudományos folyóirata elsősorban új tudományos eredmények közlésére szolgál, de gyakran közöl helytörténeti-honismereti írásokat is. A helytörténeti kutatásokat helytörténeti pályázatok kiírásával is ösztönzi, támogatja. Figyelemmel kíséri az erdélyi etnikumok történelmi kutatásait, kiemelve a tudományos élet interetnikus kapcsolatait. Ilyen volt például Jakó Zsigmond: Másfél évszázad az erdélyi szász honismeret szolgálatában (1992.1-4.) című tanulmánya.

Erdélyben több olyan honismereti lap is megjelenik, amely egy-egy jellegzetes tájegység vagy etnikai csoport önismeretét szolgálja. Ilyen a: Sepsiszentgyörgyön megjelenő Moldvai Magyarság csángó újság, a bánffyhyunyadi Kalotaszeg, a korondi Hazanézó.

A Moldvai Magyarság kétnyelvű (magyar-román) havilap. Szükségszülte kétnyelvűség ez, hiszen a moldvai csángók írni-olvasni az iskolában csak románul tanultak, anyanyelvükön nem tudnák elolvasni a lapot. A cikkek a csángó sorskérdésekről szólnak – olyan magyar etnikumról, mely öntudatosodás és önfeladás között örlődik – magyar nyelven való misézésről, a magyar nyelvű iskolázásról, a magyar nyelv megőrzésének gondjáról. Ilyen értelemben ír Gazda László: A Vatikán és a moldvai magyarság (1994.5), Demény Lajos: Csángó múlt a magyar és román történezmírásban (95.10) című cikkében. Román nyelvű írás Radu Rosetti A magyarokról és a moldvai katolikus püspökségekről szóló több részes sorozata. Érdekes a „Sajtóallózó” rovat, melyben régi újságok (Világosság, Népi Egység) cikkei olvashatók abból az időszakból, amikor a csángók 1949 és 1956 között rövid időre magyar iskolákban, anyanyelvükön tanulhattak.

Minden elismerés megilleti a bánffyhyunyadi Kalotaszeg című lapot, mely a Gyarmathy Zsigáné patronálta régi Kalotaszeg hagyományait folytatva, a VII. évfolyamába lépett. A havonta megjelenő lapot kalotaszegiek írják elsősorban kalota-

szegieknek, de terjesztik egész Erdélyben, sőt a határokon túl is. Szerkesztői: Vasas Samu, Boldizsár Zeyk Imre, Búzás Pál, Ricci József és mások.

A Kalotaszeg hasábjain sorra bemutatkoznak a vidék települései Kalotaszentkirálytól Középlakig és Körösfőtől a Nádas-mentén fekvő Méráig és Vistáig. Az olvasók megismerhetik a táj műemlékeinek, várainak, templomainak történetét, a helyi népszokásokat, a Kalotaszegről tudósító fontosabb levéltári forrásokat.

A Kalotaszegről indultak című rovat a vidék neves személyiségeiről közöl visszaemlékezéseket, az előkről interjúkat. Turista-kalauzok a táj nevezetes természeti szépségeivel ismerteti meg az olvasót.

A Hazanéző a korondi Firtos Művelődési Egylet kiadványa, szerkesztői ismert erdélyi értelmiségiek: Ambrus Lajos, Bölöni Domokos, Faragó József, Molnos Lajos, Páll Lajos, Tófalvy Zoltán. Beharangozó cikkükben a szerkesztők a kisebbségben élő ember életérzését fogalmazták meg: „Indulnunk kell, másként nem tehetünk, s hogy ne érkezzünk üres marokkal hozzuk magunkkal ezt a lapot.” A második évfolyamába lépő lapot 1991 tavaszán Iliá Mihály Szegedről köszönti és a honismereti vonal folytatására ösztönzi a szerkesztőket, hiszen az elmúlt évtizedekben – állapítja meg – a szülőföld múltjának megismerésére, történelmi forrásaik feltárására kevés lehetőség nyílt. Külön értékeli azt a tényt, hogy a Hazanéző „az élő szellemi élet lenyomata” tud lenni.

A lap hasábjain értékes írásokat olvashatunk Erdély neves régésztől Ferenczi Istvántól a Firtos várról, a parajdi Rabsonné váráról (1991.1), a Korond környéki besenyő szálláshelyekről (1992.2). A hagyományos mezőgazdaságról, a kenyeret adó népi mesterségről a fazekasságról István Lajos (Hagyományos határhasználat a Sóvidéken, 1991.1), Tófalvy Zoltán (A korondi fazekasság, 1990.1), István Lajos (Korondi katlanok, 1992.2) értekeznek. A népköltészetről, népi díszítő művészetéről Bandi Dezső (Csodaszarvasok és életfák a Sóvidéken, 1990.1) és Faragó József (Júlia szépleány balladája, 1990.1) közöl értékes írásokat.

A Hazanéző Korondról és vidékéről elszármazottakat hozza közelebb a tájhoz, a szülőföldhöz. A Sóvidék szülőttei interjú-sorozatban vallanak életükről, gondjairól /Pl.: Molnos Lajos: Hej, te Korond-beszélgetés Benczédi Sándor szobrásszal/, a Hazanéző kislexikon a szerzők életrajzi adatait, munkásságát ismerteti.

Az erdélyi magyar honismereti sajtó-palettán sajátos színt jelentettek a székelyudvarhelyi Székelység és a Csernátonban megjelent „Csernátoni Füzetek” című kiadványok, amelyek sajnos rövid időn belül megszűntek.

A Székelységet a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Kulturális Egylet adta ki, alcíme szerint „Székelyföldet és népét ismertető folyóirat” volt. Benne a székely kérdés kiváló ismerői publikáltak: Pataki Józseftől (A székely társadalom alakulása a XVII. századig, 1991.4) és Imreh Istvántól (More siculorum, 1991.1) Demény Lajoson (A székely

történelem egy sajátos forrása, a lustra, 1991.1) és a Dávid Lászlón át (középkori freskók Székelyudvarhelyen, 1991.1) a fiatalabb Pál Antal Sándorig (Székely székek kialakulása, 1990.1) és Benkő Elekig (A székely kérdés és a régészeti ásatások, 1991.4).

A csernátoni Füzetek a Bod Péter Közművelődési Egyesület havi kiadványaként jelent meg, Haszmann Pál és Haszmann József gondozásában és szerkesztésében. Elsősorban háromszéki honismereti orgánunként indult, rovatai is ilyen jellegűek: néprajz, népköltészet, történelem, művelődéstörténet, irodalom stb. A szerkesztők bizonyára túlbecülték lehetőségeiket, „Erdélyben Csernáton szellemi nagyhatalom” hangoztatták, de kiadványuk – nyilvánvalóan nem szellemi, hanem anyagi okok miatt – rövidesen megszűnt.

Az erdélyi történelmi egyházak sajtója az 1989-es változások után megújult, számbelileg gyarapodott. Ezek a lapok elsősorban a hitélet kérdéseivel foglalkoznak, de hasábjaikon gyakran olvashatók egyháztörténeti, helytörténeti közlések is.

A katolikus egyház részéről a Kolozsváron megjelenő Vasárnap-ot említjük meg, mely az utóbbi két esztendőben évkönyvet is megjelentetett. A reformátusok lapjai közül a Református szemle és az Üzenet közöl helytörténeti, művelődéstörténeti írásokat. Az unitárius Keresztény Magvető a Dávid Ferenc Egyletben elhangzott előadások írott változatát bocsátja az olvasó elé.

Honismereti írásokat más magyarnyelvű lapok is közölnek, mint az országos napilap a bukaresti Romániai Magyar Szó, a megyei lapok közül a kolozsvári Szabadság, a nagyváradi Bihari Napló, a brassói Brassói Lapok, a sepsiszentgyörgyi Háromszék, a csíkszeredai Hargita népe stb.

A legfiatalabb erdélyi honismereti folyóirat a Nagyváradon megjelenő Patrium, mely az Erdélyi Kárpát Egyesület Bihar megyei osztályának és a partiumi és bánásgyi műemlékvédő bizottság honismereti kiadványa. Az 1994 tavaszi első számban Dukrét Géza szerkesztő a lap „fölkötött szűkebbes voltáról” ír, figyelmeztető szava szerint a partiumi és bánásgyi magyar honismeret a „24. órában van”.

A Partium vállalkozik a történelmi és műemlékek számbavételére a Bánásgytól egészen Máramarosig, lehetőségéhez mérten elősegíti a siralmas állapotban lévő emlékek restaurálását. A lap támogatói közt találjuk Templi József váradai római katolikus és Tőkés László református püspököt. Az előbbi Szekszárd szülőtemeke Garay Jánosnak 1846-ban írott versével bocsátotta útjára a lapot:

Csak törpe nép felelhet ős nagyságot,
Csak elfajult kor hős elődökét.
A lelkes eljár ősei sírlakához,
S gyűjt régi fénynél új szöveteket.
S ha a jelennek halványul sugára?
A régi fény ragyogjon fel honára.

Dr. Sebestyén Kálmán

A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve

Studia Ethnographicae 1.

Szerk.: Szűcs Judit

A hazai múzeumok a magyarországi néprajzkutatás intézményessé válása, azaz több mint egy évszázad óta betöltik a tudományág „tűzvonala vezényelt” egységeinek, alapintézményeinek a szerepét. A néprajznak, mint a nemzeti önzonoságot, a közösségi kultúrát sokoldalúan vizsgáló és tápláló stúdiumnak a hatalmi viszonyok következtében többször változott a hivatalos megítélése és támogatottsága. Ezek a változások – szerencsére – egyszer sem jutottak el addig, hogy az etnográfia tudományosságát megrendítették volna. A tárgyakhoz, tényekhez, a hitelességhez ragaszkodás fenntartásában egyfelől a „természetüknél fogva” így működő múzeumoknak, másrészt a tudományos gyűjteményekkel hagyományosan együttműködő „amatőröknek”, a honismeret táborába tartozóknak volt és lesz alapvető érdeme. Nemigen lehet vitatkozni azon, hogy a tudományágak között a néprajz- és néprajzkutatás tudta mindmáig a legjobban életben tartani a hivatásos műhelyek és az élet sűrűjében mozgó „nem hivatásos” bűvárkodók megtermékenyítően demokratikus egymásra utaltságának légkörét. Az etnográfia legszűkebben tudományos eredményeinél is biztosan számítani lehet a honismereti csatornákon történő továbbadásra, a szétszórására. A művelődéstörténet, a társadalomtörténet forrásait és módszereit igen sikeresen meghódító néprajztudomány a sajátos arculatát jól megőrizte, önmagát megújította, társadalmi elismertségét a kultúra fontos szféráiban erősítette.

Az elmondottak szerint gondolkodva kell számot adni a múzeumokban folyó néprajzi munkát kifejező publikációkról. Csongrád megye és vele együtt Szeged városa (a múzeumok mellett az egyetem néprajzi tanszéke révén is) a hazai etnográfia egyik bölcsője, amelynek nemcsak regionális kihatása van, a mai országhatárokon messze túl, hanem sajátos nagytáji vizsgálódási hagyománya és lehetősége is. Nem is egy. Szeged, Hódmezővásárhely, Makó, Szentés és Csongrád népi társadalmi és kultúrája egyfelől egyedi vonásaival, másfelől modellezhető fejlettségével kikerülhetetlen mércét, összehasonlítási alapot jelent akár a Duna-Tisza közén, akár a Tiszántúlon folyó kutatásokhoz. Ezek a települések a táji kirajzásokon túl, méreteiknél és funkcióiknál fogva meghatározó „anyavárosok” voltak, s ma is azok nagyobb részét a megyéjükön kívüli vidéken. A néprajzi munkák lehetőségeit, határait a megyében különösen kitágítja az a szerencsés adottság, hogy igen jó teljességben fennmaradt minden jellegadó város török hódoltság utáni leltári anyaga, s ebből is következően kiemelkedően jó, vagy jól halad történetük feltártsága is. Behozhatatlan „előny” továbbá – különösen Szeged, Vásárhely és Makó esetében –, hogy a hazai néprajz és a társadalomismeret élvonalába tartozó nagy életművek, továbbá kiválóan társható irodalmi termék birtokában vannak. Csongrád megye és Szeged etnográfusai, történészei ebben a helyzetben már új

szempontú „mélyfúrásokra”, a korábbi szintézisekben kevésbé tárgyalt kérdések kutatására vállalkozhatnak. Ehhez jól tájékozott, igényes szakgárdával rendelkeznek, s olyan honismereti „háttországgal”, önkormányzati támogató törekvésekkel, ami nem egy megyében elgyengült.

Az elismerésre méltó kivétel példájának erejét és tudományos célszerűségét testesíti meg az ismertetésünk tárgyául választott kötet szervezési megalapozása is. Múzeumaink (az országos múzeum és néhány más múzeum mellett általában a megyei múzeumok, megyei szervezetek adnak ki évkönyveket) erejéből leginkább az ún. egyes évkönyvek megjelentetésére futja. Ez a szerkezeti megoldás hagyományos és tekintélyes, de nem rugalmas, az intézményi produkciók kifejező, de az egyes dolgozatokat elrejtje. E hátrány részbeni ellensúlyozására az évkönyvek tudományágankénti témacsoportokba sorolták a közleményeket. A még jobb megoldást 1995-ben valósították meg Csongrád megye és Szeged múzeumai: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve címen 1956 óta megjelenő gyűjteményes kötetek (esetenként már monografikus munkák is napvilágot láttak az évkönyvek sorában) után öt külön sorozatot indítottak el, a fő műzeumi szakágak (tudományágak) szerint, külön-külön szerkesztőkkel. Így született meg a *Studia Ethnographicae* első kötete, Szűcs Juditnak, a csongrádi Tari László Múzeum etnográfus igazgatójának a mintaszerűen gondos szerkesztésében. Szűcs Judit fáradhatatlan szervező erejére, töretlen és minden új iránt mélyen érdeklődő kutatói kitarására nemcsak egy fontos múzeum épül, hanem országos visszhangot kiérdemelt konferenciák és igen jó kiadványok organizálása, szerkesztése is. A bemutatandó kötet értékeit, eredményeit ennek tudatában jelezhetjük.

Tóth Ferenc, Makó és vidéke minden történeti jellegű tudományágban kiválóan otthonos, sokoldalú kutatója több évtizedes település- és területnéprajzi, társadalomtörténelmi munkássága felhasználásával nagy fontosságú forrás közzétételére és elemzésére vállalkozott. Állattartó és földművelő tanyák Makón 1778-ban címmel 94 lerombolásra kizemelt tanya megyei összeírásának részletes adatait helyezi el a török időkig visszatekintő fejlődésvonalban, más forrásokkal egybevetve. Pontosan kirajzolja a tanyák gazdálkodási funkcióit, a lakóházi szerep arányát, a veteményessel, kerttel, kúttal történő ellátás mértékét. A megjelölt évben még a marhatartás volt a domináns a városi házat „kisegítő”, folyamatosan még csak kis részben lakott tanyákon, de érdemben elindult a huzamosabb kintlakásra alkalmas tanyák kiformalódása is. A közzétett elemzés szintézis igényű, eredményei a tanyafejlődés táji megítélését is finomítják.

Nagy Vera, a vásárhelyi múzeum néprajzkutatója A kender termesztése és feldolgozása Szegváron című dolgozatával szinte a legutolsó adatközlőket szolgáltatta meg a témában, a termesztési és feldolgozási műveletek sorrendjében, a társadalmi vetület jól rajzával. A munka során az áldott emlékü Szolnok Lajos módszerét követte. A forráslehetőségek célratoró kiaknázásával megírt tanulmány igen érdekes és továbbfejleszhető része az

1927 óta működő szegvári kendergyárban alkalmazott, és a hagyományos paraszti technológia együttélése, egymásra hatása.

A már említett megújulásra Szűcs Judit széles látókörrrel, kiváló érzékenységgel és igen szerteágazó „életanyag” alapján megírt munkája a legjobb példa a kötetben. A dolgozat A paraszti polgárosulás életstratégiái és megvalósulásuk Csongrádon a két világháború között címet kapta. Korábbi értékes tanulmányaihoz kapcsolódva az 1980-as évek végén végezte a szerző a kutatást, a „polgárosulás” és „polgárosodás” pontosabb értelmezése jegyében. Vizsgálati és mérlegelési szempontjai dicséretesen sokáigúak. A polgárosulás helyi mintáit a Forgó és Szántai családok modellezhető pályarajzával, továbbá a tanulás, a tanultság körüli értékváltozás lassú kibontakozását megalapozó, intézményes oktatási és társadalmi-közösségi ismeretszerzési viszonyok bemutatásával meggyőzően ismerteti és jellemzi. Jól értekel-teti a város helyét a tájban. A tanulmány módszertani érettsége és frissessége bárkinek nagy segítséget jelenthet a nagyon hiányzó hasonló kutatásokhoz, bárhol az agrárvidékeken.

Gyermekélet Makón és környékén a XX. század első felében cím alatt egy hosszabb dolgozat kezdő részét adja közre Markos Gyöngyi, a makói múzeum etnográfusa, a témakör ismert kutatója. A hatéves korig az anya főszerepével a családon belül szokásos gondozás és nevelés tartalmával és rendszerbe foglalható jellemzőivel foglalkozó tanulmány hitelességét, újdonságát az élet sokszínűségére figyelő gyűjtés mellett a vonzó előadás segíti. Markos Gyöngyi a kisgyermek körüli tárgyi világot és a gyerekek törődés szokásrendjét a változások megbízható történeti követésével együtt írta meg. A folytatást érdeklődéssel várjuk.

Ifj. Lele József szegedi néprajzkutató Népi gyógyítás Mórahalmon című tanulmánya az egykori Szeged-Áltsótanya szokásvilágának idevágó kérdéseit összegzi. A korábbi szétszórt szakirodalmi adatokat is felhasználta, munkájának eredetiségét és újszerűségét elsősorban az ott élő idősebbektől szerzett ismeretek adják meg. A tömör dolgozat lendületes fogalmazásban tárja elénk a leggyakoribb betegségeket, azok gyógyításának a népi gyakorlatban ismert lehetőségeit és felhasznált anyagain. A paraszti világban nevet szerzett gyógyítókat találóan jellemzi.

A kötet csaknem harmadát két, szorosan egybe-kapcsolódó, különleges értékű dolgozat adja, igen gazdag illusztrációkkal kísérve. Szakál Aurél kiskunhalasi etnográfus, aki Csongrád megyében is dolgozott és ma is kutató, A szentesi fejfák címen foglalta egybe 1991-1992-ben elvégzett, arányai és alapossága tekintetében egyedüli felmérése eredményeit. A felmérés 864 faragott fejfára, a szentesi temetőkben akkor meglévő és minősíthető fejfáknak a teljességére terjedt ki (834 fejfájával a Középső temető volt a legfontosabb). A gyakorlatilag 1870 utánról fennmaradt, főként akácfából faragott gombosfákat a díszítőelemek formái alapján csoportosítva mutatja be a dolgozat, kitér a szövegformulákra, a fejfákészítőkre. Igen tanulságos a sírkőállású fejfákkal elindult változás elemzése

is, amely a faragott fejfák kiszorulásának kezdetét jelentette. Külön érdeme a szentesi feldolgozásnak a vásárhelyi és a makói fejfák történeti összefüggésének feltárása.

Szakál Aurél rendezte sajtó alá a nagynevű tudós hagyatékából Kiss Lajos: Temetők és fejfák Hódmezővásárhelyen című kéziratát, a századforduló után készült huszonhárom fotóval. Kiss Lajos munkája a századvég előtti megfigyeléseket és személyes ismereteket felhasználva született, s jelentősen többet nyújt a címénél. Nemcsak abban, hogy történetileg a XVII. századig visszanyúl, hanem abban is, hogy a temetéssel járó munkákat (így a sírásást, a koporsó sírbahelyezését, a sírok megjelölését) és a családi sírgondozást életleli töl-téssel ismerteti. A faragott fejfák fő fajtái mellett bőven foglalkozik a rajtuk akkor még olvasható szövegekkel: összesen 71 szöveget lejegyzett és közöl. Kiss Lajos nyitottságát, éles szemét dicséri, hogy a temetkezési vállalkozók „szemgátlásainak” a bevonulását és annak részleteit is lényeg-látóan megörökítette.

Kiss Lajos eddig kiadatlan dolgozatának értéké-hez mérhető a több tudományágban otthonos bajai múzeumigazgató Kőhegyi Mihály és a szek-szárdi Nagy Janka Teodóra bevezetőjével és gon-dozásában megkezdett forrásközlés: Bónis György és társai jogi népszokásgyűjtése Tápén. A Györfly István elképzelése alapján 1939 és 1948 között kiváló jogtörténészek és etnográfusok be- vonásával folytatott népi joganyaggyűjtés az or- szág több pontján kiterjedt, s Tápé ezek között a legjobb sorába tartozott. A Bónis György szegi jogászprofesszországa idején folyt munka a jog minden főbb területére kiterjedt. A népi jogszok- kások különösen fontos tényeket, tanulságokat ő- riztek meg. Az ún. tételes (törvényben rögzített) jogi normák és a népi jogérzet, a hagyományokra építkező igazságérzet és szokásrend nemegyszer élesen különbözött. A családi jog és a tulajdonjog szféráiban is, de a közigazgatási jogban mégin- kább. A forrásközlés több évtizedes adósságból törleszt, országos jelentőségű. Második részét is kíváncsian várjuk.

A kötetet egy olyan tanulmány zárja, amely a szaktudományi rangra emelkedett műtárgyvizsgálat különleges lehetőségeit mutatja és bizonyítja, az Csongrád megye számára jelentős kérdés megoldásával. Két restaurátor, a közelmúltban el- hunyt szegedi Szőke Ágnes és a Magyar Nemzeti Múzeum vezető szakembere, Timárné Balázs Ágnes dolgozta: Kísérlet a hódmezővásárhelyi szőrös párnavegek eredeti színvilágának meghatározására. A színes ábrákkal kísért tanulmánya magyar népi díszítőművészetben külön szímon- tartott, Makó, Szentes és Orosháza vidékén is el- terjedt párnavegeket (amelyek színvilága és moti- vumkincse erdélyi eredetű, de a szőnyegművé- szetből vett török gyökerekre mutat) új megvilá- gításba helyezi. A megmaradt példányokat a szí- negyensúly követelményei szerinti modern mód- szerekkel megvizsgálva kiderítették, hogy a barna-drappos hímzett részek eredetileg pirosak és kékek voltak. Az eredmény teljesen meggyőző. A további kutatásokra éppen az új megállapítások miatt van szükség, főképpen a migrációs búvár-

codások körében. Lényegesnek tűnik az átvételben a kálvínista díszítőművészet, de a török utáni betelepülők befogadó készsége is.

Az egyes dolgozatok bemutatása után megalapozott az a summázó véleményünk, hogy a kötet kiemelkedően igényes munkát tükröz, s tematikája a megvalósítás több irányú lehetőségét fejezi ki. Külön elismerést érdemel a szerkesztő azért is, hogy a kutatási törekvések és eredmények szerves kapcsolódását, egymásra épülését alapelveként, tekintve indította útjára a sorozatot. (Szeged, 1995)

Szabó Ferenc

FAZEKAS MIHÁLY:

Én így láttam (Napló 1956-1957-ből)

„1956 gyönyörű őszén III. éves magyar-történelem szakos egyetemi hallgató voltam Debrecenben. Azon a nyáron töltöttem be a 22. évemet” – kezdi most közreadott naplójának bevezető gondolataiban kötetbe élen dr. Fazekas Mihály tanár és néprajzkutató. Néprajzról alig esik szó, pedig a debreceni Néprajzi Tanszéken Gunda Béla és az akkor még tanársegéd, ma professzor Ujváry Zoltán előadásait is hallgatta. A mindenre nyitott karcagi tanyasi ifjú, aki az egyetemen szinte elragadtatottan köstölt bele a tudományokba, akinek élmény volt a nagy könyvtár, aki legjobb professzoraiért, tanáraiért szinte rajongott, naplót vezetett 1947. március 28. óta (először Sándor testvérel együtt, majd 1951. január elsejétől egyedül). E napló egy részletét adta közre nemrégiben Karcag város támogatásával. A feljegyzések 1956. október 11-étől indulnak, s 1957. március 15-ig tartanak. Az 1957-es évben már nem naponta ad közléseket. Kiegészíti még ezt három év naplójegyzete, amely október 23-án keletkezett (1976, 1981, 1996). A napló 1956. október 31-ig a debreceni eseményeket írta le, majd kis megszakítással kint élt Karcag-Botonás tanyán vagy Karcagon, s az ide eljutó eseményeket rögzítette.

Ennyit kell mondanunk a tartalomról szentvétnél, tájékoztatás céljából. S annyit stílusáról, szépiásáról, igényességéről, hogy magasrendű. S még annyit az egészről, hogy érdeklődéssel átszögt, az akkori idők nagyszerűségét, lelkeségét (nem hangulatát) is megörökítő, kivételes értékű egykorú írásról van szó. Nem a (kiszülődő) szakember, hanem az átélő, de gondolkodó ifjú hitelesíti a sorokat.

Magam ezeket a napokat, heteket, majd hónapokat debreceni, III. gimnazista diákként éltem át hasonló tüzzel. Naplót is vezetve Varga Gyula osztályfőnököm tanácsára. Ő azt mondta az osztályunknak: „Száz, százötven évben egyszer adatik meg, hogy a történelmet közelről lássa valaki, részese legyen a nagy eseményeknek. Nyissátok ki a szemeteket, legyetek mindenütt ott, jegyzeteljétek mindent! De ne keveredjétek ifjan semmibe bele! Nem kiábrándítani akarlak benneteket, de meglátjátok ti is, hogy a szovjet úgy sem enged semmit. Am ami bennetek megmarad egy életre formálja sorsotokat és a magyar történelmet. Belő-

letek még megújódás lehet, s lesz!”. Persze nem fogadtunk meg belőle sokat. Már ami a belekeveredést illeti, mert nemzetőröknek álltunk, kondort vontunk a Kossuth és Széchenyi utca között, hogy a szovjet tankok ne gázoljanak Pestre vonultukban senkit agyon, élelmet gyűjtöttünk vidéken a pesti harcolóknak. Azonban ott voltunk a tanács szerint mindenütt, s jó magam is naplót vezettem, amit édesanyám (engem féltve) az összegyűjtött dokumentumokkal együtt elégetett 1957 tavaszán. Varga Gyulának igaza lett. Egy életlen át meghatározta 1956 nemcsak az én, de osztálytársaim cselekvéseit is. S most, amidőn Fazekas Mihály megmaradt, Debrecenből a tanyára kimentett naplóját ismertetem, nem az elfogultság, hanem éppen a hitelesítés munkáiban bennem.

Október 11-én még a rendes mederben folyó tanításról írt, de már az este úgy telik, hogy Eördög Béla professzor vetítésén egybekötött csehszlovákiai úttjáról szóló előadását hallgatják. Az évtizede bezárult világ kezd kinyílni, látják az egykori Felföldet, – ha képről is figyelik a magyar táblákat, relikviákat, megállapítva, hogy ott „minden Magyarországra emlékeztet”. Kínos sóhajtás juttatja eszébe a reformkor nagy nemzeti ébredését, s írja „Reménykedve nézek a jövő elé. Még alig indul a nemzeti gondolat ébredése, de indul.”

S hogy ez így van, érezhető az egyetemi órákon is. De méginkább az alakuló Kossuth-kör (Pesten Petőfi-kör) első, október 13. ülésén, ahol Für Lajos, Szabó Pál idegyógyász, Losonczy Géza egykori debreceni diák, Papp László, Kardos Pál, Koczogh Ákos egyetemi tanárok, Benjámin László költő, Egri Lajos író és mások szólaltak fel Rákosi magyar állampolgárságtól való megfosztását, Nagy Imre kormányra emelését, az abortusz törvény eltörlését, Szabó István akadémiából kizárt történész professzor, Sántha Kálmán száműzött orvosprofesszor rehabilitását és sok egyebet követelve a lelkes ifjúság támogatásával. „S mindez valóság! Istenem! Magyarország a haladás élni!...” – sóhajtlé a történész hallgató naplójából.

Egész vasárnap kell a dolgok átgondolására és pontos rögzítésére. Hétfőn mindenki az ülésről beszél az egyetemen. Diákok professzoraikkal hányják-vetik meg az eseményeket. Közben a szorgalmas diák tanul, olvas (Veres Péter Három nemzedéket, Szabó Gyula Gondos atyafiságát, a tankönyveket), jár az esti énekkari próbákra (Kodály Missa brevis-ét tanulják), majd hét végén három napig Karcagon repát szed, a tehennel szénát hord, paraszttá változik a legtermészetesebben, s mert jó idő van, élvezi, hogy mezteláb dolgozhat.

Hétfőn ismét Debrecenben van, s azzal fogadják: „Hű, te! Mi volt itt szombaton!” Igen a paraszt egyetemista kimarad a nagygyűlésből, ahová Nagy Imrét is meghívták, ahová szegedi és más egyetemek képviselői is eljöttek, ahol egy sor követelés hangzott el, ahol megkérdőjelezték a DISZ és más szervek létét, ahol követelték, hogy vigyék nemzetközi fórum elé a magyarok ügyét... Kéthárom napig voltam távol... Hová vezet ez? Nem tudom, de rohamléptekkel haladunk előre! A népporradalom felé!” 1956. október 22., hétfő volt.

(Aki megtartják az országot, akiknek vetni vagy betakarítani kell, nem érnek rá még a forradalomra sem!).

Másnap délelőtt 11 órakor indul meg az egyetemisták nagy tömege a városba, támogatva a lakosság együttérzésétől is, s óriásivá dagad a békés tüntetők tömege. Útközben jelszavak, rigmusok születnek, Kossuth-nótákat énekelnek, követelik a szovjetek kivonását, a beadás eltörlését... A pártbizottság elé vonulnak 20 pontos követelésekkel, ott megígérik kinyomtatását. Az utcán Görbe János, Mensáros László szaval a tömegnek, a középiskolások, majd a MÁV Járműjavító és más üzemek munkásai is csatlakoznak, amidőn a menet odaért... "Nincs szükség a lelkesedés fokáról írnom: leírhatatlan." De már ezen az estén vér folyik Debrecen utcáin, az ávósok a tömegek közé lönek...

A számomra is ismert események pontosan rögzítettek. A többi nap lelkesedése, kétsége éppen úgy. Nevek forognak – nekem is ismerősek, némelyikükkel személyes kapcsolatban is voltam. Mindezek megbízhatóan hitelesítik a lelkesedő, euróriában élő, mégis pontosan és gondosan naplót vezető ifjú ember egykorú leírását. Így volt, így történt.

A debreceni események leírása azzal zárul, hogy Karcagról teherautó érkezett 30-án, s minden karcagi diákok felültek rá azzal, hogy otthon van rájuk szükség, térjenek haza. Ám kiderült, nem emiatt kellett hazatérniük. A feltámadó kun közösség menteni akarta távolban tanuló legtehetségesebb fiait, persze számítva arra, hogyha úgy alakulnak az események, itthon valóban szükség lesz rájuk.

Fazekas Mihály is hazatér, kimegy a Karcag-botonási tanyára, s naplója itt íródik november 1-től. Azt látjuk, hogy egy kis pihenés után ismét a paraszti hétköznapiak következnek, de a szomszéd-beli telepés rádió, egy-egy újság hírt hoz a külvilágról. Tapasztalhatjuk, hogy mi hír jut el egy vidéki város tanyavilágába, hogy keletkeznek legendák (Maléter Pál bakonyi harcáról, Nagy Imre sorsáról, adatok hiányában hogyan vélekednek Titórról, a nyugati világról), hogyan értékeli a gyér híreket egy történész hallgató, aki könnyeivel is küzd, midőn naplóját írja.

November végén Debrecenben három napra ismét megfordul. Még nincs terror. A halódó forradalom utólete érezhető, de vége az eufóriának. Későbbi útja alkalmával már naplóját is kimentí, hazaviszi. Tavasszal házkutatások, letartóztatások.

A paraszti lét, a kötelesség, a vérré vált munka sok mindent felold. De vörös fonálként, szimbolikusan húzódik végig – nem szándékosan, hanem tényszerűen és paraszti belső indítatásból – az egész naplón egy ló története. A család a Bátor nevű lónak már a nagyanyját is ismerte. Ez a ló október 19-én került gyógykovács kezére, mert rozsdás szegbe lépett, s vérmérgezést kapott. Előtte ő maga 13 évet szolgált és 1956. november 25-én „eltávozott az élők sorából”. Vele „egy ló-nemzedék utolsó csillaga hullott le.” A paraszt ember

tragédiája ez. S önkéntelen szimbóluma a nemzet sorsának is.

Az élet ment tovább, de nem úgy és nem oda, ahová a szép napokban remélték. Az évfordulónkénti visszapillantás ezt jól igazolja. A remény azonban megmaradt. Fazekas Mihály naplóját mindenki figyelmébe ajánlom! (Karcag, 1996.)

Szabó László

Korszakos iskolatörténetek Győr-Moson-Sopron megyéből és Burgenlandból, 1777–1996.

A hajdan egybefüggő Kárpát-medence hasonlóan szervezett iskolarendszere történetének elemzése minden időszakban aktuális és eredményeket hoz. Nemcsak a művelődéstörténeti folyamatok jobb megértése miatt, de az adott terület helyi értékeinek megőrzése/fejlesztése érdekében is szükség szerű, egyaránt szolgálva a magyar, az osztrák, együtt pedig az európai kultúra érdekeit. Figyelmet érdemlő ezért a Győr-Moson-Sopron megye és Burgenland iskolatörténetének egyes részeit átfogó új munka. Kovátsné Németh Mária vezetésével a Mastalirné Zádor Mária, Sipőcz László és Varga József alkotta munkabizottság állította össze azt a művet, amely a hajdan egybefüggő terület iskolatörténeti mozzanatait tárja fel kutatói igyekezettel, alapos dokumentációval. A tizenöt szerző széles sávban dolgozta fel a terület különböző iskoláinak útját a mű adta lehetőségek keretében, részben az ezeréves magyar iskoláztatás történetére, részben talán arra a fordulóra emlékeztetve, amit az 1772-es Ratio Educationis jelent a magyar és tágabban értelmezve, a Kárpát-medence iskolatörténetében. A kötetet dr. Fritz Krutzler tartományi elnök, Eisenstadt (Ausztria) és Botos Gábor, a Győr-Moson-Sopron Megye Közgyűlésének elnöke előszavai nyitják meg, a mű lektora Mészáros István volt. A kiadásban részt vállalt a honfoglalás 1100 évfordulója Emlékbizottság, a Landesschulrat Für Burgenland, Kobersdorf, Lutzmannsburg, Mattersburg és Obenpullendorf.

A kötetben Horváth Csaba (Sopron szakiskolái 1778–1996), Kovátsné Németh Mária (a meghatározó 1000 éves magyar iskola és Győr középszintű iskolái 1627–1996 tanulmányokkal), Mastalirné Zádor Mária (Sopron középiskolái 1557–1996), Mészáros Attila (Győrszentmárton–Pannonhalmi középiskolái 1777–1996), Mónus Imre (Győr: polgáristák, 1900–1944), Paul Hans: Várvidék – Burgenland három településének iskolatörténete 1777–1996), Pájer Imre (Csorna iskolái 1659–1996), Sárosi István (A győri népiskolák irányítása, igazgatása és felügyelete 1870-es évek), Schlag Gerald (Iskolák a Várvidéken-Burgenlandban 1921–1962), Somogyi Imre (A csermajori szakiskola története 1886–1996), Szalay Béla (Dör népiskolája 1714–1996), Szolnoky Erzsébet (Győr ipariskolája 1884–1952) tanulmányai számos új adattal gazdagítva a magyar iskolatörténetet, adnak sokrétű áttekintést a Trianon óta szétválasztott terület hajdan egységes, mára sokféle átalakulást megért is-

koláiról, irányításról, működéséről. Ausztria és Magyarország közös történelmi múltjának és az egymás mellett élés történeti állapotának folyamataiban ez a mű a kölcsönös együttműködésben adódó és a tudományban is sikereket teremtő tevékenység bizonyítéka.

A német fordításokat Lélekne Kónya Gabriella és Rákosiné Pichler Mária készítette, a klasszikus borító Szunyogh Ferenc munkája. A kötet a Magyar Pedagógiai Társaság Győr-Moson-Sopron Megyei Tagozata kiadásában, a győri Széchenyi Nyomda gondozásában jelent meg.

(Település-iskola-társadalom. Tanulmányok Győr-Moson-Sopron megye és Burgenland iskola-történetéből. Orte-Schulen-Gesellschaft. Studien zur Schulgeschichte des Komitates Győr-Moson-Sopron sowie des Burgenlandes. Győr. 1996. A Magyar Pedagógiai Társaság Győr-Moson-Sopron Megyei Tagozata kiadása 1996. 345 old.)

Dr. Krisztián Béla

Dévaványa üzenete

Ízléses kiállítású 40 lapos füzetben, Sárgult lapok üzenete címmel adta ki Hajdú József tanulságos olvasókönyvét Dévaványa történetéhez. Egy Ványai Helyismereti Füzetek című sorozat nyitó száma ez a nagyközségi önkormányzat által támogatott, Szabó Ferentől lektorált kiadvány. Tanulságosnak nemcsak azért mondhatjuk, mert a ványaiak levéltári forrásokból feltárt hiteles történelmi adalékokkal találkozhatnak, hanem azért is, mert a hazai honismereti munkálkodás egy jellegzetes termékét tisztelhetjük benne. A füzetnek Hajdú József nemcsak megálmodója, válogatója, írója, hanem egyúttal tipográfusa, művegszerkesztője, illusztrálója, mecénása is. E füzet azoknak a helyi kiadványoknak a sorába tartozik, amelyek egy áldozatkész honismereti munkás egyszemélyes intézményként tevékenykedő buzgalomból, egyszerűségéből, felkészültségéből születtek meg. Nem akarjuk sem a helyi önkormányzat, sem a Dévaványai Kulturális és Hagyományörző Egyesület érdemeit kisebbiteni, de ki kell mondanunk nyilvánosan e kezdeményezés példája alapján: jelen viszonyaink között – amikor szinte teljesen elapadtak a kulturális és hagyományápoló egyesületeket támogató források – az egyéni hozzáértés és áldozatvállalás termi meg a helytörténeti kiadványok javát. Csak a tisztelt és az öröm hangjaival köszönhetjük őket.

Ez a füzet azonban tartalmi értékeivel és tudatos szerepvállalásával is felkelti a figyelmet. Nem törekszik teljesíthetetlen célok felé: nem valamiféle helytörténeti monográfia igényével jelentkezik, hanem olyan feltáró törekvések vezetik, amelyek által a történeti múlt frott forrásai nyújtanak adalékokat egy település népének letűnt századairól. Magvas összeállítás mutatja be Dévaványa vázlatos történetét a XVIII. század végéig, az áttekinthetőség mintegy alapot és hátteret teremtve az ezután következő tematikus anyagközlésnek. A levéltári dokumentumokból föltárul a régi református templom építésének, a templomdombnak, a kato-

likus újraéledésnek, a túréri temetőnek a története, s bepillanthatunk az egykori hétköznapiak olyan momentumaiba, mint a nemesek házának építése, a kocsmái muzikusok megregulázása, a pereskedés és a hamis tanulás, az időjárás viszonyosságai, a szomszédos településsel való határvilágosság. Ezek a témák akár ötletserűeknek is tűnhetnének, ha nem gondolunk arra, hogy egy sorozat első darabját tartjuk kezünkbe, amely a figyelem felkeltésének küldetését vállalja, hiszen marad még bőven téma a folytatásra is.

A füzet igen rokonszenves módszertani megoldása a bevezető, illetve záró kommentárok, valamint a tömörségükben is szakszerű eligazítást adó lábjegyzetek közlése. A szerző figyelme azonban nemcsak a szövegek közlése és a szükséges kiegészítő információk gondos megválasztására terjedt ki, emellett kitűnő ízléssel válogatta a szövegekhez szervesen illeszkedő illusztrációkat, tervezte meg a füzet tipográfiai képét. Így érte el, hogy munkáját öröm kézbe venni és olvasgatni. Szívből kívánjuk e sorozat újabb füzetének kiadási lehetőségét és sikerét.

Kováts Dániel

VASAS SAMU:

Népi jelvilág Kalotaszegen

Újabbán sok a könyvkiadó, kevés a terjesztő, ezért sokszor csak a személyes ismeretségek segítik az érdeklődő olvasót, kutatót, hogy egy-egy új kiadvány eljusson hozzá. Így történt ez Vasas Samu könyvének a Vajdaságba juttatásával is, s ezért a kissé kései ismertető.

A kalotaszegi népeletet etnopszichológiai szempontból is vizsgáló könyvet olvastunk már Péntek János kolozsvári nyelvészprofesszor tollából (A kalotaszegi népi himzés és szókinca, 1979). A hagyományairól híres tájegység most újabb jeltudományi összefoglalóval lett gazdagabb, ugyanis Vasas Samu könyve az élet több szegmentumában vizsgálta meg a kódok és csatornák különféle jellegzetességeit.

Néhány évköri szokásban a legények szerepe megkülönböztetett jelentőségű és jelentésű például Szentkirály és Zentelke községben. Jelszerű a szervezetük kialakítása, a viselkedésük, tevékenységük.

A tavaszi kihajtás előtti juhfejes apotropeikus és homeopatikus szokásainak jelei a gonoszűzést, bajelhárítást, szaporulatot és bőséges tejhozamot hívatottak szorgolni.

Vasas Samu könyvében újabb adalékkal szolgál a hajnali mosdatás szokásának kérdésköréhez. A rítus jelszerűségeit egy szótári lakodalomban vizsgálva kitér a szokás régebbi formájának ismertetésére is: „Régen a lakodalom éjszakáján, moskodás előtt tilos volt lefeküdniük, s bár a fiatal menyecskét már szombaton felkontyolták, az igazi házaséletet csak a vasárnap reggeli moskodás után kezdhették meg.” Itt meg kell említenem, hogy vajdasági kutatásaink is vannak e szokás leírásáról, és elemzéséről (Jung Károly: A la-

kodalmi hajnali mosdatás kérdéséhez, 1. közlés Híd, 1982. 4. sz.; Silling István: Kútra mennek, Híd, 1982. 6. sz./: Jung Károly újvidéki néprajzkutató a szokás hozzáférhető teljes (magyar és nem magyar nyelvű) szakirodalmának felkutatása után úgy értelmezte e hagyományt, hogy erre az „elhálás, konzumáció” után került sor, tehát hogy „megtörtént a menyasszonyfektetés”, s a hajnali mosdatás egy archaikus lakodalmi mozzanat, az ún. jus primae noctis (az első éjszaka joga) maradványa, majd az azt követő purifikatív mosdatás sokkal összetettebb szokás, mint amennyi belőle Sztánán megmaradt. Am az alvási tilalom bizonyára már egy ettől a jogszokástól való védekezés jele. De a kalotaszegi adat is a házasságkötés fontos társadalmi szerepét jelzi. Vasas Samu előbb a rítusban felcsendülő dalok és nóták szövegeinek értelmezését domborítja (sokszor csak elnyújtó műdalokról van szó), s később említi, hogy „a mosakodás a rítusfolyamat legfontosabb momentuma”. A menetben elhangzó kurjantásokról, csujogatókról néha elmarasztalóan jegyzi meg, hogy eufemisztikusak, miközben maga is rájön, hogy „a csujogatók szinte minden momentum velejárói, néha éppenséggel főszerepet követelők.” De hiszen leginkább övéké a szemiotikailag fontos szerep: a nászéjszaka eseményének kihirdetése, az öröm világgá kürtölése, s ezeknek valóban „tartalmi mélysége” van, amely nemcsak a nemü aktus létrejöttét tudatja, de annál sokkal fontosabbat: a megtermékenyítést, az életet továbbvívó feladatot. Vasas későbbi szavaival élve: „Lényegében ezzel

az aktussal teljesedett be a közösség óhaja, kívánása: az élet folytatását, termékenységet, utódot, gyermeket kívánt... az új párnak”.

Az emberélet fordulónak másik jeles eseménye a halál és a temetés. A velük kapcsolatos dolgok leírása jellemzi Vasas Samu következő tanulmányát, amelyben többek között a kopjafa jeleit veszi számba: alakját, méretét, elhelyezését, színét, feliratát, rajzát, díszítését, melyek sorra megkülönböztető jelentéssel bíró funkciók hordozói. A temetéssel foglalkozó sok rokon kiadvány közül több vajdaságit is felsorolhatnék (például Jung Károly: Az emberélet fordulói, 1978.; Kovács Endre: Bölcsőtől a koporsóig, 1988.), melyek ugyan címükben nem jelzik, de sok etnoszemiotikai adatot is tartalmaznak; ugyanakkor a vajdasági néprajzkutatók nagy temető-konferenciájának anyagát is (In: Üzenet, 1996. 7-8. sz.), és a gyász, valamint a népviselet etnoszemiotikai jegeit is vizsgálták erre felé (Kálózi Aranka: A gombosi női viselet etnoszemiotikai leírása és Silling István: A kupuszinai női népviselet változásának szemiotikai vizsgálata. Mindkettő In: Tanulmányok 12-13. sz. Újvidék, 1979-1980.).

Örvendetes, hogy Vasas Samu könyvéből a sárvasári tulajdonjegyekről és a jákóteleki zsákjelekről is tudomást szerezhettünk, s mindez olyan hozzájárulás az etnoszemiotikai kutatásoknak, melyeket más vidékeken is érdemes volna elvégezni. (Kráter Műhely Egyesület, Bp. 1994.)

Silling István

Híradás a szógyűjtő pályázatról

Lapunk előző számának 14. oldalán pályázatot hirdettünk rokon értelmű szavak gyűjtésére, mégpedig oly módon, hogy megjelöltük azt a három témakört, amelyben szinonimákat várunk a pályázóktól. 1. *Hányféleképpen veszekszik a magyar ember?* 2. *Minek nevezzük azt a szerkezetet, gépezetet, amelyet vagy nem tudunk, vagy nem akarunk pontosabban megnevezni, körülírni?* 3. *Milyen ember az arogáns ember?* A pályázati felhívás szövegét több lap is közölte vagy rövidítve, vagy teljes egészében, s így szinte bizonyosak vagyunk abban, hogy sokan figyeltek föl rá, s kapnak kedvet a pályázaton való részvételre.

Hogy most e kis híradás erejéig mégis visszatérünk e pályázatra, annak nem az az oka, mintha valamiért magyarázkodnunk kellene, s nem is az a fő célja, hogy ilyen módon még tovább népszerűsítsük pályázatunkat. Az újból való szóba hozásnak ennél sokkal természetesebb magyarázata van; az, hogy kötelezettséget vállaltunk rá. Hogy hogyan? Idézek a 2. számban megjelent felhívásból:

„A pályázat díjalapja 100 000 Ft, de ha a pályázatot a két meghirdető szövetségen kívül más szervezet, intézmény is támogatja, akkor ennél több is. A díjalap növekedése esetén erről értesítjük is a két meghirdető szervezet lapjának, az Édes Anyanyelvünknek és a Honismeretnek az olvasóit.”

E szükségesnek látszó indoklás után most már közlöm a lényegét. A felhívásunk megjelenését közvetlenül követő napok egyikén A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága (korábbi nevén Anyanyelvi Konferencia) értesített bennünket arról, hogy 50 000 Ft-tal megnöveli a szinonimagyűjtő pályázat díjalapját.

Így most már összesen 150 000 Ft vár anyanyelvünknek azokra az elkötelezett barátaira, védelmezőire, akik részt vesznek pályázatunkon, s azon a díjak vagy helyezettek közé kerülnek.

Még nem tudjuk, kik lesznek a pályázat legjobbjai. De azt bizvást mondhatjuk, hogy mindnyájan nyertesek leszünk. Mindnyájan, akik szeretjük, becsüljük anyanyelvünket, s tenni is készek vagyunk érte.

Honismereti Szövetség

Anyanyelvpolók Szövetsége

Honismereti bibliográfia

Barabási László: Balánbánya története. Kiadja a szerző. Csíkszereda, 1996. 192 old.

Barna Gábor: A tállyai Fáklyás Társulat dokumentumai. *Devotio Hungarorum* 3. Források a magyar vallásos népeletről. Kiadja a JATE Néprajzi Tanszéke. Szeged, 1996. 234 old.

Bilincseket és börtönt is. Szerk: *Visky András.* Kiadja a KÓINÓNIA. Hn., én. – Hús börtönviselt ember visszaemlékezése, akiket 1958. tavaszán helyezett vád alá keresztény hitükért a román kommunista diktatúra.

Bozókai Antal: Kisebbségi jogok. Fórum-Dolgozók Kft. Újvidék, 1995. 342 old. – Kisebbségi jogok nemzetközi háttere és Jugoszlávia kisebbségi jog rendszere.

Budapesti helytörténeti gyűjtemények és kiállítások 1994–1995. Szerk: *dr. Holló Szilvia Andra.* Kiadja a Budapesti Történeti Múzeum – Kiscei Múzeum. Bp. 1996. 42 old.

A celldömölki református gyülekezet története. Írták: *Jakab Lajos, Nádasy Lajos, Szentpály-Juhász Imre* (Kiadja a Gyülekezet. 1996. 68. old.

A csíkszeredai Márton Áron Főgimnázium Millecentáriumi Évkönyve az 1995–1996-os tanévről. Szerk: *Miklós József.* Csíkszereda, 1996. 154 old. – A tartalomról: *Csiszér Albert:* Tények és események, amelyek kimaradtak a Márton püspök életét méltató könyvekből. *Jakab Gábor:* Márton Áron és az ifjúság, *Balázs Lajos:* Márton Áron a csíkszentdomokosi emlékezetében. *Miklós József:* Márton Áron, a nevelő. Centenárium rendezvények. Az év krónikája: ballagás, díjak, versenyek, vetélkedők. A gimnázium tanárainak tudományos tevékenysége. A tanárok és diákok névsora.

Csóka Gáspár–Szóvak Kornél–Takács Imre: Pannonhalma. Képes kalauz a bencés Főapátság történetéhez és nevezetességeihez. Pannonhalma 1996. 63. old.

Czuczor Gergely Bencés Gimnázium évkönyve az 1995 – 1996-os tanévről az iskola fennállásának 370. és a Szent Benedekrend magyarországi megtelepedése 1000. évében. Szerk: *Németh Lőrinc.* Pannonhalma, 1996. 183 old.

Dancs Lajos: 1956. Széttört bilincsek, avagy a mosonmagyaróvári vérfürdő. Mosonmagyaróvár, 1996. 81 old.

Dominkovics Péter: XVI. századi magyar nyelvű iratok Sopron vármegye levéltárából. Kiadja a megye Soproni Levéltára, Sopron, 1996., 150 old.

Engel Alfréd: A dunaszerdahelyi zsidó hitközség emlékkönyve. Sajtó alá rendezte, szerkesztette, az utószót és a jegyzeteket írta *Koncsol László.* Csallóközi Kiskönyvtár. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony. 1995. 220 old.

Erdész Ádám: Kner Erzsébet. Egy huszadik századi könyvkötő pályája. *A Kner Nyomdaipari Múzeum 29. füzet.* Gyomaendrőd, 1997. 105 old.

Fertőd múltja és jelene. Szerk: *Szeli Tiborné.* KSH. Győr. 1995. 65 old.

Frantz Erzsébet: Kisbodak monográfiája. Hazánk. Győr, 1996. 85 old.

Gegő Elek: Népoktató. Új esztendei ajándék a köznép számára 1840. *D. Mátyai Mária* Gegő Elekről szóló tanulmányával. Kiadja az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum. Bp. 1997. 108 old.

Helytörténetész Könyvtárosok II. Országos Tanácskozása: Sopron, 1995. Szerk: *Kiss László.* Bp – Szentendre, 1996. 121 old. – A tartalomról: *Maxted, Ian:* A helyismereti gyűjtemények közötti együttműködés Angliában, *Dr. Zombori István:* A múzeum szerepe a helytörténeti kutatás összehangolásában, *Kiss Gábor:* A közgyűjtemények együttműködési gyakorlata és technikai lehetőségei, *Askerz Éva:* Műgyűjtés és műpártolás a XIX. szd. végi Sopronban, a Storno és a Zetti-Langer gyűjtemény helytörténeti és művelődéstörténeti jelentősége. *Győri Erzsébet:* A helyismereti munka korszerűsítési szükségessége a gyűjtőkör meghatározásában. *Vasné Mészáros Katalin:* Helyismereti adattár – Helyismereti hasznos információk tár. *iffi. Sarkady Sándor:* A mozgófilm szerepe a helytörténeti munkában. *Tuba László:* Győr-Moson-Sopron megye közgyűjteményeinek együttműködése. *Dr. Turbuly Éva:* Az önkormányzati levéltárak és a helytörténetírás. *Dr. Korompai Gáborné:* A Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának kéziratáráról. *Dr. Horváth József:* A XVI–XVIII. századi győri könyvkultúra kutatásának tapasztalatai. *Dóka Klára:* A XVI–XIX. századi kéziratok térképek forrásátéke.

Kakuk Mátyás: Cigány közvetítésű jövevény-szavak a magyar nyelvben. *Jáskunsgát füzetek.* 10. Szolnok, 1997. 180 old.

Karácsonyi István: Darnó és Zseli községek katolikus népiszkolai oktatása, az iskolaszék szerepe a népoktatási törvény végrehajtásában: 1868–1948. *Önkormányzati hagyományaink.* Kiadja a Darnószeli Önkormányzata. 1995. 77 old.

Keszeg Vilmos: A folklór határán. A népi írásbeliség verses műfajai Aranyosszéken. Kriterion, Bukarest, 1991. 264 old.

Kiszely István: A svájci „Hun völgy.” Kiadja a Magyarországi Unitárius Egyház. Bp. 1996. 42. old. – A magukat a hunok leszármazottainak tartó svájci népcsoportról.

Korcz Antalné: Halászi község múltja és jelene. Hazánk. Győr. 275 old.

Látták Trója kapuit. Bronzkori leletek a Középtisza vidékéről. *Gyulai Katalógusok* 3. Szerk: *Havassy Péter.* Gyula, 1997. 162 old. – *Trogmayer Ottó:* Látták Trója kapuit. *Kulcsár Gabriella:* Adatok a Dél-Alföld kora bronzkori történetéhez. *V. Szabó Gábor:* A Perjámos-kultúra leletei Hódmezővásárhely környékén. *P. Fischl Klára:* Klárafalva – Hajdóva I. bronzkori tell település.

Limes 96/4, Főszerk: *Virág Jenő*. Kiadja a Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat. Tatabánya. 1996. 116 old. – A tartalomról: *Bodri Ferenc*: Petőfi Sándor „esztergomi kapcsolatai”. *Nagy Miklós*: Róma ellen – Jókai és a katolikus egyház magyar bírálói a kiegyezés évtizedében.

Natura Bekesiensis. Időszakos természettudományi közlemények. Szerk: *Réthy Zsigmond* – Kiadja a Munkácsy Mihály Múzeum. Békéscsaba, 1996. 102 old. – *Réthy Zsigmond*: Adatok és gondolatok a békéscsabai Élővíz-csatorna életközösségéhez. *Kertész Éva*: Adatok a Biharugrai Tájvédelmi Körzet flórájához. *Molnár Zoltán*: A Pitvarosi-puszta és környékük vegetáció- és tájtörténete.

Nyelvünk és kultúránk. Az Anyanyelvi Konferencia folyóirata. Szerk: *Beke György*, *Kölczónay Katalin*, *Kulcsár Katalin*. Bp. 1997. 98 old. – A tartalomról: *Pomogáts Béla*: Nemzet, identitás, érték, érzelem. *Szathmári István*: Miért szép a mi nyelvünk? *Beke György*: Nyelvi méltóságtudat – Bitay Árpád öröksége. *Kosztolányi Dező*: A magyar nyelv helye a földgolyón. *Gál Sándor*: A nyelvzsandárok ideje. *Botlik József*: Őrzik még az anyanyelvet Órvidéken. *Bagu Balázs*: Anyanyelvi oktatás Kárpátalján. *Fodor Sándor*: Vita a Bolyai Egyetemről. *Pomogáts Béla*: Az anyanyelvi mozgalom változó helyzete és megmaradása tennivalói. *Eöri Vilma*: Nyelvészet nyelvvelvével Magyarországon. *Beke György*: Iszapáradat borítja el nyelvünket – Beszédet és Bánnfy György színművésszel, a versmondás szépségéről és hiányáról. *Vörös Ottó*: A nyelvi integrálódásról. *Botlik József*: „Mű mindig lejjebb vagyunk”. Beszélgetés Halász Péter néprajzkutatóval a moldvai csángókról. *Szépe György*: Anyanyelv és emberi jogok.

A Nyugat-Dunántúli népi építészet. Szerk: *Cseri Miklós*. A Szombathelyi Szabadtéri Néprajzi Múzeum és a Szentbathelyi Savaria Múzeum kiadványa. 1995. 540 old. – *Zimányi Vera*: A nyugat-dunántúli és horvátországi nagybirtok és paraszt-sága a 16-17. szd-ban. *Blró Fridekai*: Füstösház az Alpok alján. *Hoffmann Tamás*: Kerített udvarok. *Gráfik Imre*: Adatok a füstösház, illetve a füstökonyhás ház nyugatmagyarországi elterjedéséhez. *Mayer Vera*: A ház- és udvarformák változása Dél-Burgenlandban a 20. szd-ban. *M. Kozár Mária*: A Vas megyei szlovén ház a századfordulón. *Zentai Tünde*: A nyugat-dunántúli ház dél-dunántúli kapcsolatai. *Sabján Tibor*: Kemence és kályha együttese a Nyugat-Dunántúli parasztszobáiban. *Vándor László*: Zala megye középkori falusi építészetéről. *Krassay Judit*: Régészeti adatok a Zala megyei 15-16. szd-i háztípusokhoz. *P. Hajmási Erika*: Szombathely mezőváros területén feltárt három középkori ház építészeti tanulságai. *Kiss Gábor*: A 13. szd-i zalaki vár fatornya. *Domonkóvits Péter*: Armalista, kúrialista és birtokos nemesek lakóházai, gazdasági épületei Vas megyében a 16. szd-ban és a 18-19. szd. fordulóján. *Nagy Zoltán*: Körmend belváros kézműves házainak népi építészeti tanulságai az 1826., 1834. évi tűzkár-jegyzőkönyvek és más források alapján. *Sill Ába Ferenc*: Plébánia- és iskolaépületek Vas megyében a 18-19. szd-ban. *Horváth Gyula*: A délnyugat-dunántúli szőlőhegyek szakrális építményeinek gazdasági és kultúrtörténeti vonatkozásai. *Horváth Sándor*: Ke-

resztek, kőképek, kápolnák Vas vármegyében. *Szilágyi István*: Vörös keresztet Vas megyében. *G. Szabó Zoltán*: „Pitar-kódissállás-forház” – egy építészeti elem átalakulása három dél-zalai településen. *Buzás Miklós*: Téglapítkezés gyakorlata a Nyugat-Dunántúlon. *Bálint János*: Ember és fa a Nyugat-Dunántúli faépitészetében. *Nagy Endre*: Tetőszerkezetek a Nyugat-Dunántúlon. *Szabó T. Attila*: Növényi házkörnyezet-kutatás.

Ókrész Károly: Lelke üdvére állította... Temeri-ni keresztet. Gapé. Újvidék, 1997. 66 old.

Pozsony. Irta: *Varga Erzsébet*. Madách. Posoni-um. 1995. 104 old.

Rábaköz. Honismereti Évkönyv. 1996. Szerk: *Pájer Imre*. Csorna – Kapuvár, 1996. 86 old. – *Dr. Kovács Imre*: Fejezetek a Csonnai Prépostság történetéből. *Dr. Varga József*: Osló, 1848-1849. *Kemenesi Ágoston*: Fejezetek Sopron megye Első Takarékpénztár történetéből. *S. Balázs Livia*: A halál és a lélek Rábaköz hiedelmvilágában. *Horváthné Takács Judit*: „Istennek rendelésiből” (Leánykérés, leánykérés, kézfogó ...). *V. Szalontay Judit*: Csonnai aranyfonal-as kendők, „pántlikás” és pillangós kobakok. *Szalai Attila*: Szigethy Attila kapuvári évei. *Pájer Imre*: Beszélgetés ifjabb Völcsy Lajos faszakkal. *Horváth Győző*: Válogatás helytörténeti dokumentumokból. *Horváthné Takács Judit*: Történetek a Rábaközről. *Lengyel Ágnes*: Hagyományápoló helyek a Rábaközben.

Rozsnyói Kalendárium 1997. Szerk: *Ambrus Ferenc*. Kiadja a CSEMADOK Rozsnyói Alapszervezete. 1996. 134. old. – A tartalomról: *Máté László*: Fábry Zoltán emlékezete. A kurucok újságjáról. *Zachar József*: Markó Árpád hadtörténet. Rozsnyó város tudós szülőtte. *Végső Viktorné*: Felső-Gömör oktatásának története a kezdetektől az I. vh-ig. *B. Kovács István*: A Gömör – Kishonti Múzeumegy-sületről.

Székely Zoltán: Püspökszilágy. Vázlatos település- és helytörténet a XVIII. szd. közepéig. Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola. Szombathely. 1996. 44 old. (Kézirat)

Szülőföldünk: A II. Rákóczi Ferenc Honismereti Szakkör Híradója, 52. sz. Szerk: *Szamosújvári Sándor*. Debrecen, 1996. 4 old. – A II. vh. debreceni hősi halottainak emlékműve. Emlékezés a Fazekas emlékkertben. Emlékezés Szent István királyra.

Tankó Gyula: Gyimesi szokásvilág. Erdélyi Gondolat. Székelyudvarhely, 1996. 120 old. – A gyimesi csángók, Tánccélet. Párkeresés. Lakodalom. Ünnepek, ünnepi alkalmak. Szt. László Legendák Gyimesben. Hiedelmek.

Tánczos Tibor: A deportálás és a kitelepítés története Nagymenyeren. *Gyurcsó István Alapítvány Füzetek* 5. Dunaszerdahely-Nagymenyér, 1996. 37 old.

Tánczos Vilmos: Keletnek megnyílt kapuja. Néprajzi esszék. Kiadja a Korunk Baráti Társaság. Kolozsvár, 1996. 262 old. – A tartalomról: Taxizó romák és juhmerő parasztok. Kitántogott... Magyarországra. Búcsú Csíksomlyón. Nagyhat Csíkszentdomokoson. Egy nyári nap Bukovinában. Kultúrák találkozása. Keletnek megnyílt kapuja (Emlékképek a moldvai csángók szerkezet nélküli kultúrájáról.) „En román akarok lenni!” (Csángók

Erdélyben). „Deákok” moldvai magyar falvakban. Egyház, vallás – népi kultúra.

A táplálkozáskultúra változásai a 18-20. században. Szerk: *Romsics Imre és Kishán Eszter. Kalocsai Múzeumi Értekezések 2.* Kalocsa, 1997. 234 old. – *Kishán Eszter: Étekezések, ételek – új formák és intézmények az újkori magyar táplálkozáskultúrában. Benda Borbála: Egy 17. szd. eleji étrend – egy kutatás kezdete és lehetőségei. Krézy Judit: Táplálkozási adatok az uradalmi tisztek által készített dokumentumokban (18-19. szd.). W. Nagy Ágota: A pannohnalmi Szent-Benedek-rend reformkori étkezési szokásai – egy bencés szerzetes feljegyzései alapján. Szabó Sarolta: A háztartás eszközei 19. szd-i hagyatéki leltárak alapján (Szatmár m. 19. szd. közepe). Bodnár Zsuzsanna: A kamra, padlás, pince szerepe a paraszti élelmi szerkezetben. Csupor István: Hétköznap és ünnepi edényhasználat Szatmárban és Máramarosban. Bódi Erzsébet: Kalácsok és kalácsfélék változó szerepe a 20. szd-i vidéki táplálkozáskultúrában. Szűcs Judit: Hagyományos hústartósítási módok néhány alföldi településen. T. Bereczki Ibolya: Változások a sertéshús feldolgozásában a 20. szd-ban. Szilágyi Miklós: Halételek, mint férfiételek. Bódi Zsuzsanna: A hazai cigány csoportok táplálkozása vizsgálatának módszertani tanulságai. Rékai Miklós: A hagyományos zsidó életforma helyzete Magyarországon – A kóser táplálkozás példája. Bodnár Mónika: A lakodalmi étrend jelenkori változása egy borsodi faluban. Varga Lidia: Változások a Csallóköz 20. szd-i népi táplálkozásában. Romsics Imre: Termelés – fogyasztás – kereskedelem. Összefüggések Székelyvárság gazdálkodása és települése között. Kósa-Szántó Vilma: A gymiesi csángók táplálkozásáról. Zakariás Erzsébet: Vázlat a moldvai csángók táplálkozáskultúrájáról. Nyisztor Tinka: Az étkezési kultúra újkori formáinak beépülése az 1960-as évektől egy moldvai faluban. Zentai Tünde: A tüzelőberendezések változása a 18-20. szd-ban.*

A társadalom néprajzi vizsgálatának eredményei és lehetőségei az Alföldön. Szerk: Szilágyi Miklós és Szűcs Judit: *Tanácskozások Csongrádon, I.* Kiadja a Városi Önkormányzat. 1996. 162 old. – *Tóth Zoltán: Rendek, osztályok, rétegek Lukán a jobbágyfelszabadulás után. Molnár Mária: A paraszttársadalom rétegmódelljei – Kettős társadalom. Szabó Ferenc: Népvézerek, paraszti szószólók és hatásuk négy alföldi mezővárosban. Varga Gyula: Az anyakönyvek, mint a társadalomnéprajz forrásai. Benesik János: Tokaj-Hegyalja társadalmának rajza egy XVIII. szd-i kéziratok krónikájában. Juhász Antal: Faluk társadalmi Szeged vonzáskörzetében. Szűcs Judit: Nagycsaládok, ház- és vagyonközösségek néhány alföldi település példáján. Magyarai Etelka: Két bánáti magyar telepes falu (Újszentes, Bodófalva) átalakulása a kollektivizálástól a föld újra birtokba vételéig. Szilágyi Miklós: Az alföldi mezőváros társadalmi személyes nézőpontból. Katona Imre: Társadalomszemlélet a csongrádi szőlőkben. Cs. Schwalb Edit: Heves megyei summák az Alföldön.*

Tírtiz József-Szakács Anita: Sopron város tanácsa bírósági jegyzőkönyveinek regesztái I. 1533

– 1554. Kiadja a Megye Soproni Levéltára. 1996. 118 old.

A Tisza bölcsője. Kárpátaljai honismereti és néprajzi írások a reformkortól 1945-ig. Válogatta, szerkesztette, az előszót és a jegyzeteket írta: S. Benedek András. Hatodik Síp Alapítvány – Mandátum Kiadó. Bp – Beregszász. 1996. 154 old. – *Duliskovics Mihály: Verchovina, Benczúr János: Beregh vármegyei oroszok, Uszky Mihály: Tiszaháti népelet Bereg megyében, Grymaeus Alajos: Ungvár évszámjai. Tabódy József: Munkács és lakói. Zombory Gusztáv: Verchovina. P. Szatmáry Károly: A Tisza bölcsője. Viski-Krúszely Bálint: Visk-városi népbabonák. Kováts Károly: Az 1848/49-ik évben Munkács és Veretzke-Polena vidékén történt katonai mozgalmakról. A máramaros megyét lakó nemzetiségek jellemrajza: (Viski K. Bálint: A magyarok, Várady Gábor: Az oroszok, a románok és a németek, Sichertmann Mór: A zsidók.). Hodinka Antal: A rutének. Deák Gyula: Az ungvármegyei Tiszahát. Krúdy Gyula: Ruszin-Krajna kistükrre. Mónus Gyula-Szerényi Ferdinánd: Egy év Bene történetéből. Csomár Zoltán: A nagydobronyi nép megélhetési viszonyai, lakása, ruházódása és népi szokásai. Történeti regék és mondák a ruszinok letelepedéséről az Erdős-Kárpátokban. Bacszinsky Tivadar: A magyar-orosz lakosság néprajza. Örtutay Gyula: Ruszin-magyar kapcsolatok a népköltészetben. Dr. Pataky Gyula: Ruszin-magyar kapcsolatok a népköltészetben. Dr. Pataky Mária: A ruszin népzene.*

Tiszatáj ÁFÉSZ 50 éves működésének története. 1946-1996. Szerk: *Tóth Istvánné.* Tiszafüred, 1996. 103 old.

Tisza-völgyi holtágak. Szerk: *Pálfi Imre.* Bp. 1995. 168 old.

Tolna Megyei Honismereti Egyesület. Egyesületi Füzetek 2. Szerk: *Kaczián János és dr. Nagy Janka Teodóra.* Szekszárd, 1996. 32 old. – Az Egyesület hírei. *Simon Károly: Illyés Gyula dombóvári apai családjának „visszatepedése a család ősi fészkebe”. Stefn György: Faluszéli keresztet Hőgyészen. Nagy Janka Teodóra: Kölesdi Füzetek 1. Höfler Lajosné: A Bonyhádi Székely Kör 1995. évi tevékenysége. Csöglei István: A tűzoltók múltja és jelene. Bai József: A népiskolai oktatás bevezetésének 250. évfordulója és az önkéntes tűzoltóság megalakulása Lengyelen. Rudolf László: A bukovinai székely anyakönyvekről. Koltz László: A Tolna megyei német evangélikus egyházközségek papjai és tanítói. Renkecz József: Honismereti munka Úzd, Borjád, Sárszentlőrinc és Felsőrácegres környékén. Szabó Géza-Nagy Janka Teodóra: Honismereti Tábor Bölcskén, Tolna megyei honismereti pályázat eredményjegyzéke.*

Tulok Jenő: 23. sz. Gépipari Technikum, 1951. – Kempelen Farkas Gépipari Szakközépiskola, 1996. Az iskola története alapításától megszüntetéséig. Sopron, 1996. 115 old.

Vajdasági magyar kulturális és történelmi emlékek. Szöveg: *Szölösy Válgó László; kép: Augustin Juriga.* Kiadja a Vajdasági Magyar Művelődési Szövetség. Szabadka, 1996. 18 old.

Varga László: A pannohnalmi Szent Benedek-rend népiskolái és általános iskolái az egyházme-

gyei tanügyigazgatás tükrében (1919-1948). *Pannonhalmi füzetek*, 37. EFO kiadó és Nyomda. 1996. 127 old.

Vigh Károly: Marosvásárhelyi helynevek és földrajzi közszavak. Pallas-Akadémia Könyvki-

dó. Csíkszereda, 1996. 277 old., 32 fénykép és 3 térkép.

Zoltán László: Hegyeshalom vázlatos története a legrégebb időktől 1945-ig. Kiadja az Önkormányzat és Hegyeshalom Kulturális Egyesület. 1996. 137 old.

Győr, Bécsi kapu tér (Winkler Gábor rajza)

„A Jászságért” Alapítvány pályázatának eredményhirdetése

„A Jászságért” Alapítvány legutóbbi pályázatára beérkezett 76 pályaművet a kuratórium elbírálta. 280 000 forint támogatásban részesítette a következő 15 pályázatot:

1. A jászfényszarui Bedekovich Lőrinc Népfőiskolai társaság IGLICE Gyermek Néptánc Együttes részére 10 000 Ft. 2. A jászkarajenői Petőfi Sándor Művelődési Ház Honismereti Szakkör részére a nyári honismereti-néprajzi gyűjtő tábor szervezéséhez 15 000 Ft. 3. A jászdózsai „Dózsai” Honismereti Szakkör által szervezendő 1997. július 5-i „A hagyományos jászparaszti feldolgozó tevékenységek bemutatása” c. rendezvényhez 30 000 Ft. 4. A jászapáti Vándorfy János Helytörténeti Szakkör honismereti rendezvényéhez 30 000 Ft. 5. A jászberényi Nagyboldogasszony Katolikus Általános Iskolának Zagyva-menti kerékpár és vízitúra lebonyolítására 20 000 Ft. 6. A jászdózsai Általános Iskola, Szakiskola és Diákotthon részére iskolatörténelmi kiadvány megjelentetéséhez 30 000 Ft. 7. A jászladányi Gaál István részére Jászladány története c. könyvének kiadásához 15 000 Ft. 8. Az Árokszállásiai Baráti Köre Budapesti Csoportja részére, működési feltételek biztosítására 20 000 Ft. 9. A jászágói népdalkör fellépő ruha elkészíttetéséhez 20 000 Ft. A szegedi József Attila Tudományegyetem hallgatója, Törőcsik István (Jászapáti) részére régészeti és néprajzi kutatásainak költségeihez 15 000 Ft. 11. Simon Cs. József újságíró (Szolnok) részére a jászberényi temetők történetének fényképes dokumentációjához 10 000 Ft. 13. Tajti Erzsébetnek (Jászapáti) a helybeli képfestés történetét áttekintő szakdolgozat elkészítéséhez 15 000 Ft. 14. A jászágói Aladi Attila részére hozzájárulás szakközépiskolai tanulmányai elkezdéséhez 15 000 Ft. 15. Molnár János grafikus (Budapest) részére a hagyományos paraszti kultúra megörökítéséhez, ösztöndíjként 20 000 Ft.

A kuratórium által alapított és hatodik alkalommal kiírt Jászságért Díj kapcsán kilenc személyre érkezett javaslat. A kuratórium úgy döntött, hogy az ez évi Jászságért Díjat és a vele járó 100 000 Ft elismerést **Gecse Árpád** festőművész részére ítéli oda, életpályája elismeréseként. Gecse Árpádot, a századdal egyidős művészt gyökerei az alattányi ősi jász redemptus udvarházhoz kötik. A szülőfalu, a Jászság szeretete elkísérte őt a bécsújhelyi katonai akadémiára; a Képzőművészeti Főiskolára, ahol Rudnay Gyula tanítványa volt; itáliai tanulmányúttjaira és a Szolnoki Művésztelepre egyaránt. Realista művészete, tájképei, portréi mindenkor sikert hoztak számára a hét évtized alatt a csoportos és egyéni kiállításokon. Reneszánsz léptékű ember: helytörténeti kutatásai, régészeti gyűjteménye, közeleti szerepvállalása egyazon töről fakadnak – a felnevelő táj és népének szolgálatát jelentik. Műtermének látogatói jól ismerik kiapadhatatlan anekdotázó kedvét, törtetlen életerejét. Művészi és emberi teljesítménye együtt érdekesebbé teszi őt a Jászságért Díj elnyerésére.

A díjat 1997. május 17-én, az elszármazott jászok pünkösdi találkozóján adta át Jászapátiban dr. Csányi Sándor, a kuratórium elnöke.

Budapest, 1997. május

„A Jászságért” Alapítvány Kuratóriuma

Sopron. A Szentháromság szobor és a Kecske-templom

